

sociologie

j. verhoeven

eerste kandidatuur pedagogische wetenschappen, k.u.l.

uitgeverij **acco** leuven

sociologie

j. verhoeven

eerste kandidatuur pedagogische wetenschappen, k.u.l.

uitgeverij **acco** leuven

PP 8

INHOUDSTAFEL

Inleiding	1
Deel I. Het voorwerp van de sociologie	4
Hoofdstuk 1. De sociologie als het begrijpen en verklaren van het sociale handelen	5
§ 1. De dialectiek: persoon-gemeenschap in vraag gesteld	6
§ 2. Sociologie als het begrijpen en verklaren van het sociale handelen	9
§ 3. Verantwoording van het begrijpen van het sociale handelen	19
§ 4. Studie van sociale problemen	24
Hoofdstuk 2. Verschillende sociologische invalshoeken	28
§ 1. Enkele sociologie-opvattingen	29
A. De "verstehende" sociologie van Max Weber	29
B. Het formalisme van Georg Simmel	31
C. Het structureel-functionalisme van Talcott Parsons	33
D. De kritische sociologie van de "Frankfurter Schule"	35
§ 2. Sociologie van de sociologie	38
A. Waardenvrijheid bij Max Weber	38
B. De sociale situatie van T. Parsons	41
C. Waardenvrijheid bij de Frankfurters	44
§ 3. Het probleem der waardenvrijheid	47
Deel II. De explicitering van het sociale handelen	51
Hoofdstuk 3. Sociale structuur en waardering	52
§ 1. De sociale structuur	52
1. Enkele algemene kenmerken van de sociale interactie	52
2. Sociale interactie-types	55
3. De "pattern variables" van Talcott Parsons	62
4. Het verband tussen sociale betrekkingen en sociale verhoudingen	65
5. Enkele sociale structuur typologieën	68
6. De samenhang structuur-cultuur (diepte-sociologie)	75

§ 2. Cultuur	
1. Waarderingen, doelen en normen	80
2. Sociale entropie	
Afwijkend gedrag, anomie, aliënatie	87
3. Verschillende cultuuropvattingen	92
4. De hypothese van de "cultural lag"	93
§ 3. Institutionaliseringsproces van sociaal handelen	96
§ 4. Onderlinge verbondenheid van sociale structuren en culturen	100
Hoofdstuk 4. De sociale rol	102
§ 1. Rolbeschrijving van leraars	103
§ 2. De roltheorie van Ralf Dahrendorf	107
§ 3. De conflicttheorie	116
§ 4. Het gezag	121
1. Wat is gezag en waarom wordt gezag gehanteerd ?	121
2. De evolutie van de gezagsverhoudingen	124
3. De gezagsrealiteit	125
4. Het gezag van leraars	127
§ 5. De rol van de intelligentia vlg. Karl Mannheim	129
Hoofdstuk 5. Studie van groeperingen	131
§ 1. Groeperingsvormen	132
§ 2. Enkele bijzondere groeperingstypes	137
1. In-group en out-group	138
2. Primaire en secundaire groepen	139
§ 3. Bepaling en soorten van groepslidmaatschap van groepen	140
§ 4. De groepskenmerken	143
§ 5. De veldtheorie	165
Deel III. Continuïteit en verandering van het sociale handelen	170
Hoofdstuk 6. Positie-toewijzing, acculturatie, socialisatie en integratie	171
§ 1. Positietoewijzing	172
1. Positietoewijzing in het onderwijs	172

2. Het proces der positietoewijzing (-verwerking)	174
3. De sociale stratificatie	176
4. Klasse, kaste, standen	185
5. Sociale mobiliteit	186
§ 2. Acculturatie en socialisatie	188
§ 3. Sociale integratie	195
Hoofdstuk 7. Sociale controle en sociale verandering	199
§ 1. Structuurbehoud en sociale verandering	199
§ 2. Sociale controle	200
1. Wat is sociale controle	200
2. Enkele sociale controle-instrumenten	202
A. Sancties	203
B. Het ritueel en de ceremonie	208
C. Sociale symbolen	210
D. De macht	212
§ 3. Sociale verandering	216
1. De veranderende status van de onderwijzer in Engeland en Wales	216
2. Wat is sociale verandering en welk zijn de componenten van een theorie van sociale verandering	219
3. Hoofdprocessen van sociale verandering Individualisatie, innovatie, politisering, secularisatie	223
4. Theorieën van sociale verandering	225
A. Het evolutionisme	225
B. Het diffusionisme	233
C. Het functionalisme	234
D. De conflicttheorie	236
5. Planned social change	238

INLEIDING

"I regard as the prime postulate of all pedagogical speculation that education is an eminently social thing in its origins as in its functions, and that, therefore, pedagogy depends on sociology more closely than on any other science" (1). Deze zin van Durkheim geeft duidelijk zijn geloof weer in de nood die er bestaat om het opvoedkundig gebeuren sociologisch te gaan verduidelijken. Wellicht is deze scherpe opstelling het gevolg van de sterke psychologische benadering van de opvoeding ten tijde van Durkheim, zoals hij zelf meent te kunnen vaststellen. Over de waarheid van deze laatste bewering door Durkheim zal hier geen uitspraak worden gedaan, noch over het feit of de sociologie de wetenschap is die de meeste betekenis heeft voor de pedagogie. Deze uitspraak van Durkheim roept echter wel bedenkingen wakker over de sociale dimensie van de opvoeding.

Opvoeding is duidelijk een sociaal gebeuren. Mensen die opgevoed worden ontvangen een geheel van waarderingen en gedragspatronen van de groep waartoe zij behoren. Men staat trouwens open voor wat de groep over iets te zeggen heeft, ofwel wordt men gedwongen om de evaluaties van de groep te aanvaarden. Indien afwijkend gedrag tot stand komt, dan is dit afwijkend in relatie tot de groep die het gedrag meestal bepaalt. Maar het valt niet te betwijfelen dat ook deze groep wederom zijn invloed heeft gehad op de wording van het afwijkend gedrag. Het opvoedingsproces valt moeilijk uit een sociale context weg te denken; het is een vorm van sociaal handelen.

Dit sociaal handelen zoals dat binnen een bepaalde sociale structuur en cultuur verschijnt is het typische belangstellingsveld van de sociologie. Deze specifieke benadering van het sociale handelen kan een hulpmiddel zijn om het pedagogisch gebeuren meer inzichtelijk te maken.

(1) DURKHEIM, E., "Pedagogy and sociology", in COSIN, B.R. e.a. ed., School and Society. London, Routledge + Kegan Paul. 1973, p. 91.

Hierdoor wordt de mogelijkheid gegeven om de diverse pedagogische benaderingen sociologisch te duiden zowel als de kans om het pedagogisch gebeuren meer open te breken zodat zijn verschillende determinanten zichtbaar worden.

Onderzoek heeft immers aangetoond dat een bepaalde onderwijsvorm maar mogelijk is in een welbepaalde structuur en cultuur. De waarden die door een onderwijsinstituut worden verdedigd zijn zo doorslaggevend dat zij een bepaalde onderwijsstructuur creëren waar slechts plaats is voor personen die deze structuur en waarden aanvaarden (1). Structuur en cultuur bepalen in de samenleving niet enkel het pedagogisch handelen maar eveneens het pedagogisch denken.

De bedoeling van deze cursus is deze speciale sociologische invalshoek te verduidelijken. De klemtoon zal gelegd worden op de eigen benadering van het sociale handelen door de socioloog. Er zal daarnaast een belangrijke plaats worden ingeruimd voor een geheel van concepten om de sociale fenomenen te noemen, en een aantal theorieën die het sociale handelen verhelderen. In de cursus zal er plaats zijn voor facetten van een sociologie van de opvoeding en meer bepaald van het onderwijs, maar dan hoofdzakelijk in functie van het duidelijker stellen van de begrippen en theorieën.

Aanbevolen literatuur in het Nederlands (inleidingen) :

BERGER, P.L., Sociologisch Denken, Rotterdam, UPR 1965, 198 pp.

BOUMAN P.J., Fundamentele Sociologie, Antwerpen, Standaard, 1966, 206 pp.

COHEN, P., Theorie van de samenleving, Alphen a/d Rijn, Samson, 1971, 252 pp.

COULSON, M.A. + RIDDELL, D.S., Sociologie. Een andere inleiding. Meppel, Boom, 1972, 132 pp.

DE JAGER, H. + MOK, A., Grondbeginselen der sociologie, Leiden, Stenfert Kroese, 1965, 137 pp.

(1) Voor een goede samenvatting van deze problematiek kan men lezen :
MATTHIJSSSEN M.A.J.M., Klasse-onderwijs. Deventer, Van Loghum-Slaterus, 1971, 222 pp.

- ELIAS, N., Wat is sociologie ? Utrecht, Aula, 1971, 208 pp.
- GROENMAN, S., Sociaal gedrag en omgeving. Assen, Van Gorum, 1971, 162 pp.
- GURVITCH, G., Handboek van de sociologie. Utrecht, Aula, 1968, (4 delen),
416 pp. 440 pp. 368 pp., 397 pp.
- HOMANS, G.C., Individu en gemeenschap, Utrecht, Aula, 1965, 509 pp.
- INKELES, A., Beginnelsen van de sociologie, Utrecht, Prisma Compendia,
1966, 222 pp.
- SEGER, I., Sociologie. Den Haag, W. Gaade N.V., 1971, 334 pp.
- VAN DOORN, J.A.A. + LAMMERS, C.J., Moderne sociologie, Utrecht, Aula,
1959, 368 pp.

DEEL I

HET VOORWERP VAN DE SOCIOLOGIE

Hoofdstuk I

DE SOCIOLOGIE ALS HET BEGRIJPEN EN VERKLAREN VAN HET SOCIALE HANDELEN

Wanneer men op zoek zou gaan naar een omschrijving van de sociologie en men zou zich niet beperken tot één bepaald boek, dat het begrip "sociologie" in zijn titel voert, dan zou men tot de weinig gelukkige vaststelling komen dat er niet één opvatting van de sociologie bestaat, maar zeer vele. Zij hebben dan wel altijd dit gemeenschappelijk, dat zij het sociale aspect van de samenleving bestuderen. De klemtoon kan nochtans erg verschillen. Men hoeft daarvoor maar boeken open te slaan die een systematiek van het sociologisch denken presenteren b.v. Martindale, Timasheff. Het is namelijk zo dat verschillende sociologen niet altijd een gelijke opvatting hebben over het menselijke, met het gevolg dat zij hun studie-object anders aflijnen. De socioloog zal de werkelijkheid (sociale) vanuit een bepaald standpunt benaderen en de keuze van dit standpunt berust niet op een bepaalde feitelijke waarneming (empirie), maar wel op een visie (opvatting) die met een bepaalde "bovenempirische overtuiging" verbonden is. Of het sociale gedrag een gewoon fysisch geheel van bewegingen is, of dat het een zinvol handelen van iemand als roldrager is, hangt van een visie af (volgens Strasser is elke visie in de menskunde een metafysische visie).

Wij gaan hier een sociologie-opvatting formuleren, zonder echter deze visie te gaan verantwoorden. Hiervoor ontbreekt ons in het begin van deze cursus nog het nodige begrippen-apparaat.

§ 1. DE DIALECTIEK PERSOON-GEMEENSCHAP IN VRAAG GESTELD

In de meest recente discussies (van de sociologie) gaat het om een vraag, die zeer oud is en die in de sociale wijsbegeerte reeds centraal stond, nl. "van welke kant de relatie individu-gemeenschap moet worden benaderd." Doorheen de sociologische bedrijvigheid heeft dit probleem verschillende oplossingen gekregen :

a) De ene richting beschouwde de groep als een realiteit, die in se bestudeerd kan worden = het sociologische realisme.

b.v.

- DURKHEIM E., (1855-1917) Les règles de la méthode sociologique, p.XXII.)

"Car tout ce qu'elle implique, c'est que les manières collectives d'agir ou de penser ont une réalité en dehors des individus qui, à chaque moment du temps, s'y conforment. Ce sont des choses qui ont leur existence propre."

Deze idee kan het best verduidelijkt worden aan de hand van de volgende werken van Durkheim : Les formes élémentaires de la vie religieuse (1912) Le suicide (1897).

- L. GUMFLOWICZ (1838-1909), Grundriss der Soziologie, 1885) : "wat in de mens denkt is niet de mens maar wel de groep."

Omdat men in deze richting vertrekt van de groep en niet van de handelende mens spreekt Theodor Geiger (Arbeiten zur Soziologie, 1962 S. 147) van een kataskopische methode.

b) De andere strekking geeft aan de groep geen werkelijke bestaanswaarde en meende dat het individu de enige bestaande realiteit was = het sociologische nominalisme.

b.v.

- Max WEBER (1862-1920) : 'staat', 'kerk' en andere instituten zijn geen "soziale Gebilde" maar sociologische begrippen, die de kans aanduiden dat zingericht handelen zal kunnen plaats vinden ("Soziologische Grundbegriffe" in : Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, Tübingen, 1951, p. 554).

- HOMANS G.C. (1910-)

Het standpunt van Homans is "... dass die Einfacheren Formen sozialer Interaktion in Gruppen psychologisch zu erklären sind". Dit is wel zo scherp geformuleerd dat hij de idee van het "sociale feit" vlg. Durkheim op de volgende wijze interpreteert : "Aus Durkheims sozialen Fakten kann man genau den entgegengesetzten Schluss ziehen, nämlich den, dass die Soziologie mindestens in dem Sinne ein Ergebnis der Psychologie ist, dass soziale Phänomene zu ihren Erklärung allgemeiner psychologischen Erklärungen bedürfen." Homans meent dit op de volgende wijze te kunnen verantwoorden. Het voorbeeld van een sociaal feit is de "norm", die het gedrag van de groepsleden tot conformiteit dwingen. Een norm werkt vlg. Homans niet automatisch in op de groepsleden, maar wel omdat het conform zijn voor de individuen voordelen oplevert en dit laatste is een psychologisch probleem.

"Nach diesen Auffassung sind die Grundbestandteile der Gesellschaft individuelle Personen, denen Handeln mehr oder weniger von ihren Neigungen und von ihrem Verständnis für ihre Situation bestimmt wird. Alle komplexen sozialen Situationen, Institutionen oder Ereignisse sind das Resultat einer bestimmten Konfiguration von Individuen, ihrer Neigungen, Situationen, Überzeugungen, ihren physischen Hilfsmittel und ihrer Umgebung." Nochtans : "Ich jedenfalls will nicht so weit gehen, dass ich das Vorhandensein sozialer Institutionen leugne"(1). Voor Homans is niet zozeer de vraag wat de laatste werkelijkheid is : het individu of de samenleving. Voor hem gaat het eerder om de vraag naar de verklaring van het sociale handelen, m.a.w. hij opteert voor een anaskopische methode.

Daar de aandacht hier hoofdzakelijk naar het handelen van individuele mensen gaat en men van daaruit het collectieve tracht te begrijpen, spreekt T. Geiger van de anaskopische methode.

(1) HOMANS, G.C., Was ist Sozialwissenschaft ? Köln und Opladen, West-deutscher Verlag, 1969, p. 61-64.

c) Nu bestaat er een ~~schakking~~ om noch de eerste noch de tweede oplossing te kiezen, maar beide in een dialectische verhouding te stellen. Laten we eerst enkele begrippen verduidelijken :

- dialectiek : we nemen hier een fenomenologische dialectiek-opvatting = "ieder geordende verandering van standpunt (...), die de naar zin strevende mens toestaat eenzijdige perspectieven en beperkende horizonten systematisch op te heffen" (1).

De fenomenologische methode is gericht op het achterhalen van het wezen van iets, d.w.z. men zoekt naar de grondstructuur van het voorwerp. Men tracht bij deze benadering al het subjectieve zoveel mogelijk uit te schakelen.

- persoon : de geestelijke en lichamelijke eenheid van een mens ;
- gemeenschap : elke collectieve verschijning bestaande uit personen (later krijgt dit begrip een specifiekere betekenis).

Schematisch (property space) kan men deze verschillende benaderingswijze van de sociale werkelijkheid als volgt voorstellen :

Persoon	Gemeenschap	
	Ja	Neen
Ja	X	Sociologisch nominalisme
Neen	Sociologisch realisme	(geen sociologie)

Wij zijn de overtuiging toegedaan dat het niet enkel de gemeenschap is en ook niet uitsluitend de persoon is die een inzicht verschaffen in het sociale gebeuren, maar wel dat persoon en gemeenschap samen het sociale handelen inzichtelijk maken. Zowel de persoon als de gemeenschap zijn nodig om het sociale handelen te begrijpen.

Waarom deze optie voor een dialectische beweging genomen werd zal stilaan duidelijker worden bij de studie van de volgende hoofdstukken.

(1) STRASSER, S., Fenomenologie en empirische menskunde, Arnhem, Van Loghum Slaterus, 1965, p. 239-251.

§ 2. SOCIOLOGIE ALS HET BEGRIJPEN EN VERKLAREN VAN HET SOCIALE HANDELEN

"De sociologie is de wetenschap waarin het sociale handelen bestudeerd wordt zoals het binnen een gegeven sociale structuur en cultuur verschijnt en van daaruit ook begrepen en verklaard wordt."

Hierin moeten we ons akkoord verklaren over de volgende begrippen : wetenschap, sociale handelen, sociale structuur en cultuur, begrijpen en verklaren.

1. Wetenschap

"Is een systeem van objectieve zinnen, die door uitwendige tekenen principieel kunnen gekend worden en feitelijk gekend zijn"(1).

a) "Systematisch geordend geheel van objectieve zinnen."

Kenmerk van de wetenschap is haar logische opbouw. Alle onderdelen van de wetenschappelijke kennis worden een plaats gegeven zodat de inzichtelijkheid van de bestudeerde fenomenen optimaal is. Termen worden duidelijk gedefinieerd zodat de verschillende inzichten eenduidig worden overgedragen.

Dit betekent nochtans niet dat deze systematiek onveranderlijk is. Onderzoek kan immers duidelijk maken dat de vroegere inzichten voor verbetering vatbaar zijn. Wetenschappelijke kennis ondergaat regelmatig andere formuleringen onder invloed van het onderzoek.

In deze korte formulering van Bochenski zijn er enkele begrippen die enige verduidelijk kunnen gebruiken :

- Objectieve zinnen : dit zijn zinnen die de inhoud van de corresponderende subjectieve zinnen zijn ; dit is nochtans geen werkelijk zijnde, want moest dit een werkelijk zijnde zijn dan was er geen ware of valse zin mogelijk.

(1) BOCHENSKI, J.M. : Wijzgerige methoden in de moderne wetenschap, Utrecht, Aula-boeken, 1961, p. 22-23.

- Zin : duidt een zaakverband aan.
 - Subjectieve zin : dit is een psychische structuur die gedeeltelijk de menselijke psyché uitmaakt.
- b) "Die door uitwendige tekenen principieel kunnen gekend worden."
De objectieve zinnen moeten in tekens uitgedrukt worden zodat ze principieel toegankelijk zijn voor iedereen. Dit is de sociale dimensie van de wetenschap.
- c) "En feitelijk gekend zijn."
Het moeten feitelijk gevormde zinnen zijn d.i. gekende zinnen. Mogelijke zinnen behoren niet tot de wetenschap. Doordat de mens meer feitelijke zinnen gaat kennen gaat de wetenschap vooruit.

In de context van deze uiteenzetting betekent dit dat de sociologie een wetenschap is. Deze stelling zal hier niet meer verduidelijkt worden. Het is een opvatting die slechts getoetst kan worden doorheen de ganse cursus. Het wordt hier geponeerd om het karakter van de sociologie klaar te stellen. Hoe de wetenschap verder gezien wordt zal inzichtelijk worden na de analyse van de verschillende begrippen van de definitie van sociologie.

2. Sociale handelen

Het handelen in de mate dat dit een handelen van een roldrager of groep is met of tussen de anderen. De socioloog heeft voor het handelen slechts belangstelling in de mate dat het sociaal is. Onder handelen verstaan wij hier een op de toekomst gerichte spontane activiteit (1).

Dergelijke vormen van handelen zijn nu blijkbaar niet uitsluitend het voorwerp van de sociologie. Zowel de econoom als de historicus, de sociaal-anthropoloog, enz. bestuderen bepaalde vormen van sociaal handelen. Daarom is het wellicht nuttig hier even het eigen karakter van de andere sociale wetenschappen te beschrijven.

(1) SCHÜTZ, A., Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt, Wien, Springer Verlag, 1960 (1932), p. 55-62.

a) Sociale antropologie (1)

De sociale of culturele antropologie is één van de sociale wetenschappen die duidelijk het sociale handelen bestudeert. Vanuit dit standpunt zou sociologie en antropologie hetzelfde bestuderen. De sociale antropologie heeft zich echter niet ingelaten meent Bottomore met het sociale handelen in gelijk welke samenleving, maar wel met "small societies, of a very different character from their own societies, relatively unchanging, and lacking historical records". Daardoor ging de benadering van deze samenlevingsvormen deze groepen als een geheel bestuderen, waar men door participatie een groot deel van de complexiteit van deze samenlevingen kon bloot leggen. De socioloog was daarentegen vooral geïnvolveerd in de studie van het sociale handelen in samenlevingen waar de westerse ideeën en technologie de overhand hebben. Door de hedendaagse spreiding van het westerse denken en productiemiddelen verdwijnt zeer geleidelijk de scheiding van het werkterrein van socioloog en sociaal antropoloog en komen beide vakspecialisten meer en meer met elkaar in contact.

Ook de culturele antropologie, waarover Kluckhohn in het bijzonder handelt, houdt zich bezig met het sociale handelen, maar in de volgende speciale betekenis : "... vormen en wijzen van gedrag die de resultante zijn van de menselijke natuur in haar algemeenheid zoals die onder invloed staat van het historisch gebeuren dat in zo vele onderscheidene beschavingen zijn neerslag gevonden heeft." De beschaving krijgt hier dus een bijzondere aandacht. Onder beschaving verstaat Kluckhohn : "die uitgezochte wijze van voelen, denken en reageren, waardoor de ene groep zich van de andere onderscheidt- en die worden overgedragen aan en aangeleerd door iedere nieuwe generatie ...". Dit zoeken naar de algemene menselijke waarden doorheen de verschillende beschavingen is het specifieke voorwerp van de culturele antropologie.

-
- (1) BOTTOMORE, T.B., Sociology. A guide to problems and literature, London, George Allen + Unwin, 1972 (2nd impression), p. 65-67.
 KLUCKHOHN, C., "Algemene menselijkheid in verscheidene beschavingen", in LERNER, D., ed., De sociale wetenschappen, Utrecht, Aula-boeken, 1966, p. 209-242.

b) Economie

Indien men de economie in de volgende woorden van Samuelson gedefinieerd ziet, dan is het niet verwonderlijk dat de sociologie ook hier belangstelling voor had :

"... de bestudering van hoe mens en samenleving een keuze doen met of zonder gebruik van geld, bij de aanwending van schaarse produktiefactoren om daarmee in een bepaalde tijdperiode verschillende goederen voort te brengen en ze ter consumptie te verdelen, nu en in de toekomst, over de hele bevolking en over groepen in de samenleving".(1)

Het economisch handelen komt hier o.m. als een sociaal handelen naar voor. Maar dan toch een zeer specifiek sociaal handelen, nl. het sociaal hanteren van schaarse produktiefactoren. Dit heeft voor gevolg gehad dat ook de sociologen belangstelling kregen voor het economisch handelen. Marx o.a. - buiten discussie latend of hij econoom of socioloog of beide was - zag een nieuwe sociale orde ontstaan onder invloed van eigen verdeling der productiemiddelen. De bestaande verdeling der productiemiddelen kon niet verdedigd worden door de arbeiders die een socialistische orde voorstelden t.o. een kapitalistische. Hier ontstaat dan een klassenstrijd die op het economisch vlak zijn invloed zal hebben op de verdeling van de productiemiddelen.

Dit naar elkaar toegroeien van economie en sociologie zal in de toekomst nog meer toenemen, meent Bottomore, vooral dan in de studie van ontwikkelingslanden, waar problemen van economische groei niet zonder een sociologische analyse voldoende duidelijk kunnen gesteld worden (2). In het kader van de sociologie is er op die wijze een specialisme ontstaan dat economische sociologie wordt genoemd.

Het gaat hier om een sociologische analyse van activiteiten die zich bezig houden met "de voortbrenging, verdeling, ruil en verbruik van schaarse goederen en diensten", zoals Smelser dit noemt.

(1) Gecit. door SMELSER, N.J., Sociologie van het economische leven. Utrecht, Prisma-boeken, 1965, p. 43.

(2) BOTTOMORE, T.B., op.cit., p. 73. Zie voor een zeer interessante analyse van dit fenomeen MYRDAL, G., De misdeelde wereld, Utrecht, Spectrum, 19.

Uit voorgaande uiteenzetting is het duidelijk geworden dat economie en sociologie, beide vormen van sociaal handelen bestuderen maar dat dit door elk vanuit een specifieke invalshoek gebeurt. Welke deze invalshoek voor de sociologie is zullen we later meer verduidelijken.

c) Geschiedenis

Ook de studie van het menselijk verleden begint meer en meer los te komen van een exclusieve belangstelling voor individuen op een bepaald ogenblik in voorbije tijden. Meer en meer worden groepen en instituties in het onderzoek betrokken. In de definitie van geschiedenis door R. Aron is er duidelijk plaats voor deze benadering : "L'histoire au sens étroit est la science du passé humain : au sens large, elle étudie le devenir de la terre, du ciel et des espèces aussi bien que la civilisation"(1). Deze belangstelling voor het sociale handelen in het verleden leidde in 1929 tot de oprichting van het tijdschrift Annales de l'Histoire économique et sociale (nu Annales. Economies, Sociétés, Civilisations) onder impuls van L. Febvre (1878-1956) en M. Bloch (1886-1944). In 1958 kwam Comparative studies in society and history tot stand. Dit tijdschrift heeft ongeveer gelijkaardige bedoelingen als het voorgaande.

Niet enkel van de kant van de historici was er belangstelling voor de sociale dimensie van het vroegere gebeuren, maar reeds bij de eerste sociologen treft men een intense belangstelling voor het verleden aan. Men heeft maar de werken van b.v. Durkheim, M. Weber of Simmel open te slaan om dit bevestigd te zien. Het is ondertussen meer en meer doorgedrongen bij heel wat sociologen dat het huidige sociale handelen niet inzichtelijk kan gemaakt worden tenzij met enig inzicht in het verleden.

Bottomore meent dat in deze beweging naar elkaar toe van sociologie en geschiedenis, het stilaan onmogelijk wordt - voor bepaalde werken van historici of sociologen althans - om een sluitend onderscheid te maken tussen geschiedenis en sociologie. Meer en meer zullen beide wetenschappen elkaar nodig hebben (2).

(1) Gecit. in SALMON, P., Histoire et critique, Bruxelles, Editions de l'institut de Sociologie, 1969, p. 12.

(2) BOTTOMORE, T.B., op.cit., p. 76-77.

Het verschil tussen beide wetenschappen is in vele gevallen nochtans duidelijk te maken. Voor de geschiedkundige staat het voorbijge sociale handelen of individuele handelen in het centrum van de belangstelling, terwijl dit voor de socioloog meestal slechts een middel is om het huidige sociale handelen inzichtelijk te maken.

d) Psychologie en sociale psychologie

Ook de psychologie wordt onder de algemene noemer "sociale wetenschappen" geplaatst (1). Het is de wetenschap "de la personne se comportant dans le monde, aussi bien que comme l'étude de la conduite". Wanneer J. Nuttin in deze formulering spreekt over gedrag dan bedoelt hij daarmee het zingevend antwoord dat een psychisch wezen geeft op een situatie die zin heeft voor hem. Het is immers zo dat de persoon, die het voorwerp is van de psychologie, duidelijk op de wereld gericht is en dat deze wereld in de persoon aanwezig is (2). Dit betekent eveneens de sociale werkelijkheid. Zodanig wordt de psycholoog ook geconfronteerd met het sociale handelen in de mate dat dit het gedrag van de persoon bepaalt in de wereld.

Deze bijzondere aandacht voor de persoon is niet altijd vreemd geweest aan de sociologie. Het sociologische nominalisme, zoals vroeger toegelicht werd, heeft grote betekenis gehad en vindt nog navolging. Homans ging zelfs zo ver dat hij meende dat men enkel maar iets kan verklaren van de sociale realiteit met behulp van psychologische wetten.

Wanneer in de psychologie het sociale handelen betekenis heeft dan heeft het zeker niet minder betekenis in de sociale psychologie. H. Gerth en C.W. Mill omschrijven de sociale psychologie op de volgende wijze :

"The social psychologist attempts to describe and explain the conduct and motivations in various types of societies. He asks how the external conduct and inner life of one individual interplay with those of others. He seeks to describe the types of persons usually found in different types

(1) FRANK, L.K., "Psychologie en maatschappelijke orde", in LERNER, D., ed. op.cit., p. 18.

(2) NUTTIN, J., La structure de la personnalité, Paris, P.U.F., 1968, p.3-4, 205 e.v.

of societies, and then to explain them by tracing their interrelations with their societies". Om dit met de woorden van Bottomore samen te vatten, kan men zeggen dat het onderzoeksdomein van de sociale psychologie de wisselwerking is tussen het individuele karakter en de sociale structuur (1). De sociale psychologie heeft zo duidelijk een belangstellingspunt gemeenschappelijk met de sociologie. Nochtans verschilt zij van deze wetenschap zoals later zal verduidelijkt worden.

Men kan deze lijst zeker nog uitbreiden met andere sociale wetenschappen. Het is uit deze beperkte uiteenzetting duidelijk geworden dat de studie van het sociale handelen niet het monopolie is van de sociologie. Maar dan dwingt zich de vraag op waardoor de sociologie zich onderscheidt van de andere sociale wetenschappen. Het antwoord hierop ligt in de structureel-culturele benadering zoals hieronder zal geëxpliciteerd worden.

3. Sociale structuur

Een netwerk van sociale betrekkingen en verhoudingen (2) :

- sociale betrekkingen = de kans dat interactie op een bepaalde wijze tot stand komt ;
- interactie = de activiteiten van meerdere personen die op elkaar zijn betrokken ;
- sociale verhoudingen = het geheel van wederzijdse houdingen tussen personen.

B.v. De school als instelling waar onderwijs wordt verschaft bezit een sociale structuur. Er is duidelijk een netwerk van sociale betrekkingen en sociale verhoudingen in een school te onderkennen. Directeurs en leraars, leraars en leerlingen, directeur en leerlingen ontwikkelen ver-

(1) BOTTOMORE, T.B., op.cit., p. 69.

(2) VAN DOORN, J.A.A., & LAMMERS, C.J., Moderne Sociologie, Utrecht, Aula-boeken, 1959, p. 361.
 FAIRCHILD, H.P., Dictionary of Sociology and related sciences. Paterson, Littlefield, 1962, p. 293.

schillende interactiepatronen in functie van de verschillende doelstellingen die eigen zijn aan de school. Directeurs en leraars kunnen elkaar op een informele wijze met elkaar interacteren wanneer zij met elkaar praten buiten de formele vergaderingen en de rol van directeur en leraar deze interactie niet beheerst. Een dergelijk interactiepatroon zal verschillen van dit van een formele schoolraad waar elk in zijn typische rol in het schoolkader gaat optreden. Een dergelijke interactie zal wellicht andere verhoudingen wakker roepen dan de eerste. Wanneer in de eerste ontmoeting er nog een kans bestaat dat de gezagsrelaties die tussen leraar en directeur bestaat op de achtergrond verdwijnt, dan zal deze wellicht duidelijk aanwezig zijn indien een auto-cratisch gezagstype wordt gehuldigd. Anderzijds is het ook mogelijk dat ook de informele betrekking door deze gezagsrelatie worden aangetaast indien de gezagsstructuur in de school niet erg democratisch van opbouw is.

4. Cultuur

"The ideational aspects of social life" (de ideële aspecten) (1). Dit is een zeer enge definitie in vergelijking met deze b.v. van de sociaal-anthropologen (Linton : een configuratie van het aangeleerd gedrag en de resultaten van het gedrag waarvan de samenstellende elementen gedeeld en overgeleverd worden door de leden van een bijzondere maatschappij (2). Omwille van de logische samenhang met de andere begrippen en de overeenkomst die in de sociologie op dit punt bestaat wordt de enge opvatting zoals die door Bottomore geformuleerd werd behouden. Ook in de recentere uitgave van zijn textbook aanvaardt hij deze enge opvatting : "In studying culture we are concerned with ideas and values such as are found in religious and moral codes, in literature, science, philosophy, art and music"(3).

(1) BOTTOMORE, T.B., Sociology, London, Unwin University Books, 1963, p.125.

(2) LINTON, R., The cultural background of personality, N.Y. 1946, p. 32.

(3) BOTTOMORE, T.B., op.cit., (2nd ed.), p. 120.

In de hoger structureel ruw beschreven school vindt men eveneens cultuur terug. De structuur die in de school bestaat is een uiting van de waarden die geëerbiedigd worden. Indien directie en leraars moeilijk tot een gesprek komen kan dit gevolg zijn van een verschillende gezagsopvatting ; de directie denkt misschien in eerder bureaucratische termen met een grote mate van afhankelijkheid voor de directeur, terwijl de leraars eerder een democratische structuur verlangen.

Niet enkel is de structuur van de school gevolg van de cultuur die er in een groep of gemeenschap heerst, maar men kan eveneens zeggen dat de school als instelling maar mogelijk is omdat het georganiseerd onderwijs een belangrijke waarde in onze samenleving is. Kennis wordt op dit ogenblik door de samenleving zeer gewaardeerd, zodat er de mogelijkheid geschapen wordt om deze kennis elders te verwerven dan in het gezin, dat niet langer in staat is om alle nuttig kennis voor deze samenleving ter hand te stellen. Deze overwaardering van het schoolse onderwijs heeft wellicht voor gevolg gehad dat het onderwijs gemakkelijk aanleiding geeft voor een geheel van kennisoverdracht die eerder levensvreemd gaat aan doen. Dit is dan weer een stimulans geweest om andere onderwijsstructuren te gaan zoeken. Nochtans niet altijd met evenveel succes.

5. Begrippen

Men kan het vlg. A. Schütz (1) best vergelijken met "de actuele en potentiële kennis van de betekenis van de menselijke handelingen en producten" zoals die in het alledaagse denken is gegeven. Het is immers zo dat het sociale handelen een menselijk handelen is en bijgevolg een zinvol handelen (dit in tegenstelling tot het extreme behaviorisme dat elke betekenis negeert). Er is b.v. een groot verschil tussen een blad papier dat wegvliegt door de wind en een persoon die wegvlucht voor een vijandige menigte (2). Het fenomeen is ongeveer hetzelfde, de oorzaken liggen

(1) SCHÜTZ, A., "Concept and theory formation in the social sciences" in : NATANSON, M., ed., Philosophy of the social sciences, New York, Random House, 1969, p. 231-239.

(2) MACIVER, R.M. & PAGE, C.M. Society, London, Macmillan Co, 1962, p. 628.

nochtans totaal anders. Het papier wordt voortbewogen door een fysische kracht, de persoon door haat. Een beetje scherper gesteld : een rechter slaat met een hamer en een timmerman slaat met een hamer. De betekenis is zeker totaal anders.

Plaatst men dit binnen het onderscheid van Reichenbach "context of discovery - context of justification", dan vindt men het 'begrijpen' gesitueerd in de 'ontdekkingssamenhang'. Men geeft het een heuristische betekenis. Wij menen nochtans dat men deze stap in de sociologie niet kan overslaan en zich uitsluitend vastzetten op het 'verklaren'. Merk op dat men ook in Nederlandse sociologische werken meestal de term "verstehen" gebruikt.

6. Verklaren

Het opsporen van de oorzaken van de bestudeerde verschijnselen.

- oorzaak = een geheel van voorwaarden, die aan de basis liggen van het veroorzaakte gevolg.
- voldoende voorwaarde = de waarheid van p is voldoende voor de waarheid van q.
- noodzakelijke voorwaarde = enkel indien p waar is, is q waar.
- voldoende + noodzakelijke voorwaarde = indien en slechts indien p waar is, is q waar.

Tijdelijke en ruimtelijke nabijheid vormen ook voorwaarden, maar zijn nog lastiger te hanteren dan de juist genoemde begrippen.

De verklaring behoort tot de "context of justification" in de terminologie van Hans Reichenbach. Wanneer we het voorbeeld van de rechter en de timmerman terugnemen wordt het onderscheid tussen verklaren en begrijpen wel duidelijk. We horen een bijna gelijkaardig geluid, wanneer de rechter en de timmerman op hout slaan met een hamer. De oorzaak van het geluid is identiek, in die zin dat het gaat om een mens die met een hamer op hout slaat. In onze samenleving hebben deze twee geluiden echter een totaal andere betekenis. Het gaat hier immers om een zinvol handelen van mensen, die betekenis aan hun handelen geven dat door andere kan gevat worden. Hierin onderscheidt zich de verklaring door de socioloog van deze door de fysicus.

BESLUIT

Wanneer we deze begrippen nu samenvoegen in de definitie van de sociologie die vroeger werd gegeven, dan krijgt men een beeld van het studie-objekt van de sociologie.

De sociologie bestudeert het sociale handelen weliswaar, maar hieraan wordt de beperking gekoppeld dat het binnen een gegeven sociale structuur en cultuur moet geplaatst worden en van daaruit begrepen en verklaard worden.

B.v. men kan de productiviteit van een groep arbeiders, die eenzelfde bewerking moeten doen in een werkplaats op verschillende wijzen benaderen. De arbeidsanalyse b.v. zal oog hebben voor het gebruikte materiaal en de bewegingen om de productiviteit te verklaren.

De socioloog zal echter met elementen van sociale structuur en waardering van de productiviteit door de arbeiders rekening houden. Hij zal b.v. op de gezagsstructuur letten, de integratie van de groep, de controle-instrumenten, enz. en ook vanuit deze factoren de productiviteit verklaren. De materiële hulpmiddelen zijn voor de socioloog een gegeven, zij conditioneren dikwijls het sociale handelen. Een verklaring van het handelen bij middel van deze factoren behoort nochtans niet tot de sociologie (b.v. een onderzoek in Nederland naar de determinant van de productiviteit op vissersschepen in de Zuiderzee : kracht van motor en grootte van boot was de belangrijkste determinant).

§ 3. VERANTWOORDING VAN HET BEGRIJPEN VAN HET SOCIALE HANDELEN

Er werd gesteld dat de socioloog moet trachten de zin te vatten van het sociale handelen binnen een bepaalde structuur en cultuur. De verantwoording van dit standpunt werd achteruitgeschoven. Hier wordt deze vraag opnieuw gesteld.

Vertrekken we hier van de alledaagse ervaring van de realiteit in het algemeen en van het sociale handelen in het bijzonder. Een fenomenologische analyse, zoals Th. Luckmann en P.L. Berger in navolging van A. Schütz hiervan geven, zal ons voeren naar een beschrijving van de realiteit zoals deze zich in het dagelijks leven aanbiedt en confronteert ons met de persoonlijke en sociale zingeving aan deze realiteit (1). De realiteit verschijnt voor ons als een constructie door mij en door de anderen.

Hoe ervaar ik deze alledaagse realiteit ? Als actor ben ik uitgerust met een intentioneel bewustzijn. Het gaat steeds om een bewustzijn van iets wat dit iets ook moge zijn, een zaak of een andere actor. Nu is het wel zo dat ik die realiteit niet ongedifferentieerd ervaar. Van alle bestaande dingen ben ik mij niet even sterk bewust. Het meest bewust ben ik mij van het alledaagse leven. Ik ben gedwongen om die realiteit onder ogen te zien om te overleven in deze wereld. Deze realiteit is zo belangrijk dat ik deze als normaal en vanzelfsprekend ga beschouwen. Dit fenomeen verschijnt voor mij nu als een geordende realiteit. En deze ordening schijnt te kunnen bestaan, los van mij ; zij is me als het ware gegeven ; ik heb haar niet geschapen. De taal die ik gebruik en de sociale groepen waarvan ik lid wordt bestonden voor mij.

Dit alledaagse leven behoort tot mijn "hier" en "nu". Ik ben mij bewust van deze directe nabijheid van het alledaagse leven.

Wanneer ik een handeling stel dan gebruik ik instrumenten die mij "hier" en "nu" direct gegeven zijn. Ik sta bewust in het directe nabije van het alledaagse leven. Mijn belangstelling kan wel verder uitgaan naar meer verwijderde realiteiten maar dan slechts in tweede instantie.

Ditzelfde alledaagse leven ervaar ik als een intersubjectief leven in een wereld die ik deel met de anderen. Ik ben mij bewust van een wereld die niet enkel door mij als werkelijk wordt aangezien maar ook door anderen. Ik weet daarenboven dat deze wereld door hen mede wordt geconstitueerd. Ik ben mij er wel van bewust dat mijn "hier" niet hetzelfde is voor de anderen ; dat zij andere projecten en inzichten hebben. Maar anderzijds

(1) BERGER, P.L. + LUCKMANN, T., The social construction of reality, Harmondsworth, Penguin Books, 1966, p. 33-48.

ben ik mij bewust van het feit dat wij gemeenschappelijk een betekenis geven aan deze wereld. Dit laatste vormt een alledaagse kennis die ik met anderen deel.

Over de realiteit van dit alledaagse leven verwacht ik geen bewijzen. Het is een gegeven, waarvan ik weet dat het bestaat. Twijfels kunnen hierrond zeker ontstaan. Om in het dagelijkse leven normaal te kunnen leven zal ik deze echter opschorten. Onproblematisch verloopt dit echter allemaal niet. Ook in het alledaagse leven kunnen onverwachte dingen zich voordoen die ons doen nadenken over de waarheid van het vanzelfsprekende. Maar ook in deze situatie zal men in het dagelijkse leven het problematische tot het onproblematische trachten te herleiden. Dit lukt nochtans niet altijd zodat de problematische situaties zich buiten de sfeer van het alledaagse leven plaatsen. Zij worden nochtans altijd gezien vanuit het standpunt van het alledaagse leven als enclaves in die overheersende realiteit van het alledaagse leven, waarnaar men na korte ontsnappingen in een andere wereld (toneel, theorie) terugkeert. Het gaat hier om eindige gebieden van betekenis die plots zeer sterk de aandacht trekken en ons bewustzijn van het alledaagse leven doen afkeren. Dit neemt echter niet weg dat de topstatus van de alledaagse kennis zou behouden blijven. Wij hebben immers nood aan de alledaagse taal om mijn ervaring van dit bijzonder kennisdomein te interpreteren.

De ervaring die ik heb van het alledaagse leven is ruimtelijk en tijdelijk gebonden. Ik ervaar het alledaagse leven als gelocaliseerd in een ruimte en als een opeenvolging in de tijd. Dit is tegelijkertijd een gegeven als een opgave voor mij. Mijn eigen handelen moet immers aan het ritme van de anderen aangepast zijn om de intersubjectiviteit van het alledaagse leven probleemloos te laten verlopen. Onbeperkt is deze tijdservaring nochtans niet : deze tijd is gelimiteerd en schept voor mij enkel de mogelijkheden om bepaalde van mijn projecten uit te voeren. Voor mij zal deze tijd ophouden door de dood ; deze tijd is eindig. Deze tijd is verder ook nog dwingend, in die zin dat ik de opeenvolging van de sekwenties niet kan omkeren. Geboorte, huwelijk, dood kunnen niet omgekeerd worden in de tijd.

In dit zelfde alledaagse leven ervaar ik duidelijk de ander ; ik draag de sociale werkelijkheid met de anderen. Daarvan wordt ik mij het best bewust in de "face-to-face"-relatie, die ik slechts samen met de andere kan realiseren. Ik ervaar in deze relatie de meest subtiele uitdrukkingen van gevoelens en begrip omdat ik in staat ben de reacties van zijn gelaat, lichaamshouding en taal als zovele symptomen van wat de andere denkt en voelt te vatten. Dit kan ik niet bereiken in andere relaties. De ander wordt in deze "face-to-face-relatie" een realiteit die deel uitmaakt van de realiteit van het alledaagse leven. Ik kan de ander zeker nog anders ontmoeten, door informatie over hem bv. langs derden. Ik zal hem nochtans slechts als een echte realiteit zien in een "face-to-face"-relatie. Deze relatie schept zelfs een zulkdanige situatie dat ik de ander gemakkelijker kan ervaren dan mijzelf. De ander is mij onmiddellijk gegeven. Wil ik mijzelf kennen - en ik kan dit wellicht beter voor mijzelf dan voor de ander - dan moet ik reflecteren over mijzelf. Mijn eigen kenmerken zijn mij niet onmiddellijk gegeven zoals de andere in de alledaagse ervaringen. Daarenboven is het zo dat ik in de reacties van de andere mijn eigen kenmerken ga trachten te ontdekken.

Deze "face-to-face"-relaties zijn erg veranderlijk. Daar zij een onmiddellijke ervaring zijn kunnen zij niet erg stabiel zijn, maar zullen zij als naargelang de omstandigheden vlug variëren. Zij zullen ook minder aanleiding geven tot misverstanden over de eigenlijke aard van de relaties ; men kan in de directe relatie minder gemakkelijk zijn echte opvatting verbergen. Ofschoon ik de ander langs types (een man, een vrouw, een Vlaming, enz.) benader, ook in deze "face-to-face"-relaties, zal in deze directe relatie deze typering vlugger sneuvelen dan in ver verwijderde relaties. Dit proces om de ander vlg. typificerende thema's te benaderen is wederkerig. Ook de ander ziet mij als een bepaald type (bv. mens, vader enz.). Niet enkel benaderen wij echter bepaalde types, maar ontmoeten wij de ander eveneens in een typische situatie. Dit proces van typering ondergaat een verandering al naargelang van de afstand die ik inneem ten overstaan van de ander. Naarmate ik dichter bij de ander kom in een "face-to-face"-relatie ga ik de ander meer als een persoon ervaren die specifieke trekken heeft van het gehanteerde type. Wanneer ik met ander deze directe relatie

niet heb : al ik meer gebruik maken van de types die een meer anoniem karakter verwerven. Directheid van de sociale relatie is dus van groot belang om mijn kennis van de ander te bepalen. Met alle actors heb ik nochtans niet hetzelfde contact : ik zal niet zo frekvent interacteren met Nixon als met mijn zoon. Deze frekventie en regelmaat zullen mijn inzicht in de ander eveneens determineren. Er zal ook meer anonimiteit bestaan in het contact met een actor waarmee ik minder intieme kontakten heb : mijn relatie met de bakker die ik dagelijks zie is meer anoniem gekleurd dan deze met mijn kinderen. Wij stellen i.a.w. vast dat ik mijn sociale omgeving leer kennen langs een continuum van typificaties die gradueel toenemen in anonimiteit naarmate ik mij verwijder van het "hier en nu" van de "face-to-face"-relaties. De som van deze typificaties en van deze terugkerende interactiepatronen vormen de sociale structuur. Deze sociale structuur vormt op die wijze duidelijk een bestanddeel van mijn alledaagse leven.

Net zoals we de zin van het sociale handelen kunnen vatten door in relatie te treden met de ander kunnen wij ook iets leren over de betekenis van het sociale handelen door te letten op de producten van het sociale handelen die voor mij en voor de ander een betekenis oproepen. Wanneer iemand zich kwaad maakt dan wordt deze houding geobjectiveerd in bepaalde gedragingen en gebruikt men voorwerpen die het kwaad zijn duidelijk aantonen. Een steen wijst niet op iemands gesteltnis, maar wanneer men hem naar het hoofd geslingerd krijgt, ... Dergelijke vormen van objectivering komen zeer frekvent voor onder de vorm van productie van tekens ("signification"). Wij geven aan bepaalde gebruiksvoorwerpen een andere betekenis in een konkrete situatie : een mes kan een teken van moord worden bv. Zo is de taal een systeem van sociale tekens die een belangrijke tekenfunctie heeft in onze samenleving.

Vanuit de alledaagse ervaring wordt ik mij dus bewust van een zinvolle, sociale wereld. Het is een wereld die betekenis krijgt door het feit dat wij samen met de anderen deze wereld dragen. Het vinden van de betekenis van het sociale handelen in zijn structureel-culturele context is dan ook de taak van de sociologie. Wij gaan na hoe de sociale realiteit een constructie is door de verschillende actors.

§ 4. STUDIE VAN SOCIALE PROBLEMEN

In voorgaande paragraaf werd er op gewezen dat de aandacht in het dagelijkse leven plots wordt weggerukt van het onproblematische, het vanzelfsprekende. Er duiken voor ons fenomenen op die onze aandacht plots meer gaande houden, omdat wij niet gewend zijn aan deze fenomenen. Dit problematische van het alledaagse leven dringt zich eveneens op aan de wetenschappelijke onderzoeker. De sociologie als wetenschap van het sociale handelen gaat zich eveneens inlaten met deze problematische fenomenen. Het is voor een aantal sociologen (kritisch georiënteerde) vanzelfsprekend dat de sociologie zich uitsluitend met het problematische inlaat.

Hier dringt zich dan de vraag op wat men onder een sociaal probleem kan verstaan. Howard S. Becker, in de inleiding op een werk dat een groot aantal probleemgebieden behandelt (1), gebruikt de definitie van Richard C. Fuller en Richard R. Myers, die stellen dat een sociaal probleem een conditie is die door een opmerkelijk aantal personen als een afwijking van een bepaalde sociale norm wordt gezien waaraan zij erg houden. Aan dit sociaal probleem zien beide auteurs een objectief en een subjectief facet. Objectief gezien moet het sociaal probleem kunnen vastgesteld en gecontroleerd worden door getrainde waarnemers. Dit is een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde. Er moet immers bij een aantal personen de subjectieve overtuiging leven dat de afwijking van bepaalde norm een bedreiging betekent voor de samenleving.

Indien men enkel het objectieve standpunt zou hanteren zou er slechts een problematiek mogelijk zijn vanuit de opvatting dat de samenleving moet blijven bestaan zoals zij vroeger bestond. Men zou immers enkel maar de bestaande samenleving kunnen hanteren als maatstaf om een afwijking vast te stellen. De socioloog is t.o. deze moeilijkheid enigszins gewapend aangezien hij beschikt over een groot arsenaal van technieken om de samenleving inzichtelijk te maken en een ruim geheel van theorieën kan

(1) BECKER, H.S., ed. Social problems : A modern approach. New York, John Wiley, 1966, p. 1-11.

beroep doen (waardoor zijn aandacht op overigens moeilijk waarneembare facetten wordt getrokken). De socioloog krijgt daardoor oog voor een definitie van de situatie die niet in louter objectieve termen gebeurt. Een sociaal probleem ontstaat niet enkel door de definitie van een sociaal probleem als probleem, maar evenzeer door de verschillende standpunten van waaruit een probleem objectief benaderd wordt. Twee partijen zijn hier dus belangrijk ; een geheel van belangstellenden en een geheel van objectieve, niet-geëngageerde waarnemers. A.R. Lindesmith stelt in dit verband dat het drug-probleem slechts een probleem is geworden omdat het als probleem gedefinieerd werd. Verslaafden gingen misdaden bedrijven om op de onwettelijke markt aan zeer dure drugs te geraken. Dit was het resultaat van de reactie van de verdedigers van de wet tegen de verslaafden, meer dan van de drugs zelf.

Binnen deze sociale problemen heeft de sociologie een taak te vervullen meent H. Becker (1). Welk is deze taak ?

Op de eerste plaats kan men door sociaal onderzoek de verschillende definities van de problemen uitzoeken. Het is immers zo dat een probleem ontstaat door de definitie van een situatie als probleem. In dit definiëeringsproces is meestal meer dan één partij betrokken. De verschillende actors definiëren gemakkelijk een probleem op een zeer verschillende wijze, zodat de discussie verward verloopt. De sociale onderzoeker kan deze verschillende definities isoleren en omschrijven zodat de verschillende standpunten duidelijk worden en er een betrouwbare discussie kan verlopen.

Een tweede taak van het sociaal onderzoek ligt in het verduidelijken van de verschillende opvattingen die er bestaan en de controle van deze opvattingen aan de feiten. Het is immers eigen aan de partijen die een probleem definiëren dat zij opvattingen verkondigen die zelden door onderzoek getoetst zijn en dikwijls groeit hieruit een opvatting over een beleid. Practisch cultiveert men een bepaalde opvatting over problemen zonder beroep te doen op wetenschappelijk onderzoek. Zo stelde bv. W.B. Miller vast dat de agressie van jeugdbenden meestal niet van fysische,

(1) Ibidem, p. 23-28.

maar wel van verbale aard is en dat deze agressieve acties nog meestal tegen bende-leden waren en niet tegen eenzame voorbijgangers zoals men meende.

Een derde bijdrage van het sociaal onderzoek tot de oplossing van sociale problemen is gelegen in het opsporen van cruciale punten van ingrepen in de structuren en processen die het probleem helpen in stand houden. Indien de socioloog echter wil helpen ingrijpen moet hij op de eerste plaats voor zichzelf duidelijk gesteld hebben wat het probleem is. Hij moet m.a.w. goed weten welk zijn doel is indien hij tot de oplossing van het probleem wil bijdragen. Indien de probleemformulering van het drugprobleem gebeurt zoals hoger geschetst, nl. een gevolg van een verkeerde interpretatie van het drugprobleem door de verdedigers van de wet, dan ligt de oplossing voor de hand. Het is duidelijk dat indien de oorzaken in een andere context worden geplaatst (arme wijken waar mensen hun noden trachten te vergeten ; de drugs die verslaving veroorzaken, enz. de oplossing ook anders zal liggen.

En in laatste instantie meent Becker kan de socioloog de samenleving helpen bij het behandelen van problemen door alternatieve morele gezichtspunten te formuleren van waaruit het probleem kan beoordeeld worden. Een probleem wordt immers een probleem door de definitie door actors vanuit bepaalde waarde-oordelen. Wat vanuit religieuze opvattingen een probleem kan zijn is er geen vanuit zuiver technisch of economisch standpunt. Vanuit zuiver religieus standpunt zijn bepaalde vormen van geboorte-controle een probleem, terwijl dit medisch gezien niet het geval is. Door het duidelijk stellen van deze alternatieve standpunten kunnen problemen naar een oplossing worden gebracht.

Niet enkel dit facet van het problematische in het alledaagse leven wordt voorwerp van een speciale belangstelling. Problematisch wordt eveneens het theoretiseren over het alledaagse leven. Men treedt vlg. de opvatting van Berger en Lückmann hierdoor in een andere realiteit. Deze pogingen om algemene uitspraken te doen over sociale structuren en sociale processen, is voor een groot aantal sociologen de enige taak van de sociologie. Men bouwt een begrippenkader en een aantal theorieën op om het sociale handelen

inzichtelijk te maken gewapend met de overtuiging dat dit de enige objectieve wijze van benaderen van de sociale realiteit is. De analyse van dit begrippenkader en theoretisch geheel zal het voorwerp uitmaken van het grootste deel van deze cursus.

Maar daarnaast leeft er bij een aantal sociologen de overtuiging dat de socioloog als onderzoeker situationeel bepaald is. Zo sterk zelfs dat hij er zich moeilijk uit kan los maken. Zoals Berger en Lückmann zeggen, langs de theorie treedt men binnen in een soort enclave om steeds naar die alledaagse ervaring terug te keren. Deze situationele bepaling van de onderzoeker zal invloed hebben op het hanteren van begrippen en theorieën waardoor de neutraliteit meer en meer twijfelachtig wordt. De sociologie heeft trouwens verschillende theoretische benaderingen gekend. Men kan hier de vraag stellen hoe dit gekomen is. Volgend hoofdstuk zal daarop een beperkt antwoord trachten te geven.

Wanneer men dan ziet dat de sociologie situationeel bedreven wordt dan was het voor vele sociologen geen grote stap meer om deze sociale band bewust in hun wetenschappelijk werk in te bouwen. Indien mijn werk als socioloog dan toch duidelijk door mijn situatie bepaald wordt, dan moet ik dit ook duidelijk stellen, was de opvatting. Wetenschappelijk een sociologisch probleem doorlichten zonder op de maatschappelijke relevantie van het probleem te letten heeft weinig zin. Men opteert voor een wetenschapsopvatting die zich bewust ten dienste stelt van de samenleving. In een dergelijke context rijst de vraag naar de waarde-vrijheid in de sociologie. Dit probleem zal in volgende bladzijden ook meer behandeld worden.

Hoofdstuk 2

VERSCHILLENDE SOCIOLOGISCHE INVALSHOEKEN

Sociologie benadert duidelijk slechts een bepaald aspect van de sociale realiteit. Welk dit aspect dan juist is werd niet door alle sociologen op dezelfde wijze gedefinieerd. Een klemtoon op het sociale was wel steeds aanwezig. Maar uit de geschiedenis van de sociologie blijkt wel overduidelijk dat de hoek vanwaaruit men dit sociale bestudeerde niet altijd dezelfde was. Daardoor kregen de producten van de sociologen soms nogal een zeer verscheiden beeld. Men kan hier de vraag gaan stellen waar de reden hiervan te vinden is. Het is hoogstwaarschijnlijk niet vreemd aan de visie die zij op de mens en de samenleving hadden. En evenzeer is de invloed van de opvatting over de wijze van wetenschapsbeoefening daar niet vreemd aan geweest. Anderzijds kan men hier de vraag gaan stellen of deze vorm van wetenschapsbeoefening, die eveneens situationeel gebeurde, niet vanuit een structureel-culturele bepaling duidelijker kan gesteld worden. M.a.w. kan sociologie van het sociologie-bedrijven niet iets duidelijker maken over de wijze waarop sociologie bedreven wordt ?

Dit betekent dan meteen de aanleiding om de vraag te stellen naar de wijze waarop sociologie kan bedreven worden, nl. als een neutrale, waarde-vrije analyse van een stuk natuur dan wel als een analyse waar de onderzoeker (socioloog) betrokken is op zijn studie-object. Men moet hier de vraag beantwoorden of de socioloog de sociale realiteit waarde-vrij kan benaderen.

Deze drie vragen willen we in dit hoofdstuk exemplarisch behandelen. Enkele belangrijke vertegenwoordigers van bepaalde sociologische scholen zullen naar hun betekenis onderzocht worden, nl. Max Weber, Talcott Parsons, Georg Simmel en de kritische sociologie.

§ 1. ENKELE SOCIOLOGIE-OPVATTINGEN

A. De "verstehende" sociologie van Max Weber (1864-1920) (1)

Voor Weber staat de vraag "waarom handelen mensen zoals zij doen?" centraal. De groep en de instituties staan bij Weber niet zoals bij Durkheim in het centrum van de belangstelling. Weber vertrekt van een zinvol handelen van de mensen dat op een min of meer stabiele wijze verloopt. Hier kan verandering in optreden, maar meestal zoeken de mensen naar de geëigende wegen om een bepaald doel te bereiken. Daar zij sociaal handelen in deze samenleving als een geschikte vorm van handelen ervaren, zullen zij bepaalde vormen van groepshandelen blijven realiseren. Het gezin drukt bv. een gepaste vorm van handelen in groep uit om bepaalde doelen te bereiken. Dit gezin verschijnt nochtans niet altijd op dezelfde wijze in de wereld. De mens kan oordelen dat een andere gezinsvorm een betere weg is naar het doel.

Hieruit vloeit de belangrijke beperking van dit sociale handelen in groep voort. Wanneer wij van handelen in een gezin spreken dan duidt dit slechts een "kans" aan waarop de gezinsleden zullen handelen. Het kan immers blijken dat andere gedragspatronen meer zin hebben op een bepaald ogenblik. Een sociaal verschijnsel wordt door Weber altijd aangeduid als een kans dat een bepaald gedragspatroon zo of zo zal verlopen.

Dit sociaal handelen wil Weber "deutend verstehen und dadurch in seinem Ablauf und seinen Wirkungen ursächlich erklären". Twee vormen van handelen laten toe om een zekere regelmaat in het sociale handelen te verklaren, nl. het traditionele handelen (waarbij men het overgeleverde patroon vormt) en het rationele handelen (waarbij men langs de meest doeltreffende weg op zijn doel afgaat). Het irrationele handelen heeft

(1) DE VALK, J.M.M., "Max Weber", in GODDIJN, H.P.M., ed., Geschiedenis van de sociologie, Meppel, Boom, 1971, p. 145-163.
 BOTTOMORE, T.B., op.cit., p. 54.
 SEGER, I., Sociologie, Den Haag, W. Gaade, N.V., 1971, p. 58-66.

die betekenis niet. Meer en meer stelt men echter vast dat het rationele handelen in de samenleving gaat optreden. Een innoverende werking gaat uit van het charismatische (genadegave) handelen.

Een dergelijke "verstehende" benadering van de sociale realiteit vindt men in "Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus (1905).

De werkhypothese die hij hierin tracht uit te werken luidt : "het gericht zijn op de wereld door het protestantisme, de leer namelijk van het als dagelijkse godsverering trouw vervullen van de aardse plichten die het beroep met zich meebrengt, bevorderde de ontwikkeling van zeden en waarde-oordelen, die op hun beurt een economisch rationalisme vereisten". Voor Weber staat het vast dat er een statistische samenhang is tussen opkomst van kapitalisme en de groei van het puriteins calvinisme (Nederland, Groot-Brittannië en V.S.A.). Kan men dit statistisch verband ook verstehen ?

Weber stelt dat het geenszins zo is dat het calvinisme de winzucht opschroeft. Maar men geloofde wel dat het succes in wereldse zaken een teken van Gods uitverkiezing kon zijn. Dit gaf dan aanleiding tot noeste arbeid. Het calvinisme wilde trouwens een "innerweltliche Askese" : orde, ijver, ernst, tucht, soberheid en redelijkheid in het persoonlijk leven staan centraal.

Hier lag een hechte basis voor het kapitalisme. Het calvinistische evaluatiepatroon was een sfeer waar plaats was voor een kapitalistische structuur. Naast een godsdienstige voldoening ontstond er ook een materiële voldoening.

Weber wilde blijkbaar niet komen tot allesomvattende oordelen over de sociale realiteit. Een uitgebreid historisch materiaal, vormde de basis van een zeer beperkt oordeel. Deze analyse van het kapitalisme en het protestantisme rondde hij nog af door de ethiek in China, Hindoeïsme en het oude jodendom te bestuderen, culturen waar het westers kapitalisme niet opgetreden was.

Tussen zijn leven en zijn werk heeft Weber steeds gemeend dat er een scherpe scheidingslijn diende getrokken te worden. Sociologisch onderzoek moest immers zoals elke wetenschap waarde-vrij verlopen. Voor

Weber stond het vast dat de wereld van het "zijn" en de wereld van het "moeten" twee zaken zijn die uit elkaar dienen gehouden te worden (Kant). Hij wil niet komen tot een moraal op basis van wat hij waarneemt. Hij wil evenmin dat de onderzoeker de waarden die hijzelf aanhangtaan anderen opdringt. Daarom moet de onderzoeker zich onthouden van uit te drukken wat hij wenselijk en niet wenselijk vindt. Weber gelooft dat de onderzoeker deze waarde-vrijheid kan realiseren. Vraag is of Weber zelf daartoe in staat gebleken is. Wolfgang Mommsen toonde immers aan dat Weber onbewust bepaalde waarden van het keizerlijke Duitsland onbewust in zijn werk inbouwde.

B. Het formalisme van Georg Simmel (1858-1918) (1)

De sociologie benadert een deel van de sociale realiteit vanuit een bepaalde invalshoek, meent Simmel. Deze invalshoek is de overtuiging dat de samenleving iets is dat een eigen bestaan kent. Deze samenleving bestaat uit een wisselwerking tussen individuen. Deze wisselwerking is niet het gevolg van driften en doeleinden van geïsoleerde individuen, maar wel van individuen die voor-, met- en tegen-elkaar handelen en zo elkaar beïnvloeden. Er ontstaat hier een vorm van "Vergesellschaftung", een vorm van wording van de maatschappij, waarbij de individuen in verschillende mate op elkaar kunnen betrokken zijn. De inhoud, de materie van die "Vergesellschaftung" vindt Simmel in de driften, doeleinden en neigingen. Maar deze "Vergesellschaftung" speelt zich ook af in bepaalde vaste patronen, d.i. de vorm van dit proces. Deze vormen zijn voor Simmel de essentie van de samenleving en bijgevolg ook het eigen object van de sociologie.

Het is mogelijk dat dezelfde vorm van "Vergesellschaftung" verschillende inhouden heeft en het is anderzijds ook mogelijk dat dezelfde inhoud verschillende vormen aanneemt. Dit is een trek die we terugvinden in

(1) VERHOOGT, J.P., "Georg Simmel", in GODDIJN, H.P.M., ed., op.cit., p. 121-134.

de concrete sociaal-historische realiteit. Men ziet bv. groeperingen met zeer verschillende doeleinden (inhoud) als bende, gezin, partij, bedrijf, enz. dezelfde formele gedragspatronen ontwikkelen als boven- en onderschikking, mededinging, navolging, arbeidsverdeling, enz. (vorm).

De sociologie staat in de studie van die inhoud niet alleen. Recht, economie en ethiek bestuderen eveneens die fenomenen. De sociologie zoekt nochtans in die verschillende inhouden dezelfde vormen. Dit is geen eenvoudige taak, meent Simmel. Dikwijls heeft men de indruk dat intuïtie in deze taak een belangrijke rol speelt.

Tot op het ogenblik van Simmel's werk had de sociologie de sociale realiteit verkeerd benaderd. Men vertrok van wat men "objectieve grootheden" (staten, vakbonden, enz.) zou kunnen noemen en dit zou de samenleving zijn. Dit is nochtans de werkelijkheid vertekenen. "Vergesellschaftung" ligt aan de basis van alle sociaal leven. Men moet vertrekken vanuit de micro-processen om de samenleving te leren kennen. Dit zijn immers "das wirkliche Geschehen", waaruit die grotere eenheden geboren worden. Juist zoals in de biologie moet men de grotere eenheden (hart, nieren, enz.) verlaten om het werkelijke leven te kennen en overstappen naar de micro-biologie (cellen). De wisselwerking tussen individuen is het enige valide uitgangspunt om de samenleving te leren kennen.

Samenleving is dus "Vergesellschaftung", maar vanwaar die "Vergesellschaftung" dan. Om deze vraag te beantwoorden moet de socioloog bewust zijn dat hij deel uitmaakt van de realiteit die hij bestudeert. Hij is geen "buitenstaander", zoals men de natuur zou bestuderen. In antwoord op die vraag naar het ontstaan van de "Vergesellschaftung" formuleert Simmel drie "soziologische Aprioritäten" :

1. Samenleving als "Vergesellschaftung" veronderstelt altijd wederzijdse typologisering. Samenleving is mogelijk omdat wij de ander nooit in zijn volledige individualiteit kennen.
2. Daar wij niet totaal in onze rollen opgaan maakt dit het mogelijk dat wij die rollen enigszins persoonlijk spelen. "Das Apriori des empirischen sozialen Lebens ist, dass das Leben nicht ganz sozial ist".

3. De samenleving als structuur van posities en functies is afgestemd op een samenleving als totaal van ongelijke, niet ongelijkwaardige, individuen. Voor elk individu is er in de samenleving een positie waar hij best tot zijn recht komt.

C. Het structureel-functionalisme van Talcott Parsons (1902)

Het structureel-functionalisme van Parsons betekent een voortzetten van de traditie die men vindt in de werken van Durkheim, H. Spencer, B. Malinowski, Radcliffe Brown. De vraag die aan de basis ligt van deze sociologische invalshoek, kan men met Inkeles als volgt omschrijven: "Hoe wordt het sociale leven in stand gehouden en hoe ontwikkelt het zich verder, ondanks het feit dat het bij elke nieuwe generatie aan volkomen andere leden der gemeenschap wordt overgedragen?" Het antwoord op deze vraag ligt voor de hand in het structureel-functionalisme: "Het gemeenschapsleven blijft in stand doordat de gemeenschap middelen vindt (structuren) waarmee ze in de behoeften voorziet (functies), welke hetzij voorwaarden zijn voor, hetzij consequenties van het georganiseerde maatschappelijke leven." Het standpunt is hier duidelijk: een structuur voldoet aan een aantal functionele vereisten om de samenleving in stand te houden (1).

De beslissing van Parsons oversteeg in zekere mate de sociologie: hij wilde een algemene theorie van het sociale handelen waarin de verbanden tussen persoon, cultuur en sociaal systeem duidelijk zouden gesteld worden (Toward a general theory of action). De methode hiertoe was niet de inductie. Maar vanuit contact met het werk van Max Weber, Alfred Marshall, Sigmund Freud, E. Durkheim, Vilfredo Pareto, B. Malinowski komt hij tot een abstract, veelomvattend, analytisch en systematisch denkkader. Zijn theorie van het sociaal systeem is zo algemeen dat zij past op de meest verscheidene samenlevingsvormen. Zijn abstract bouwwerk

(1) INKELES, A., Beginnelsen van de sociologie, Utrecht, Prisma-Boeken, 1966, p. 62-67.

is perfect coherent zoals de biologische modellen waar het niet vreemd aan is. In deze theorie wordt er een uitermate groot belang gehecht aan de structuur. De functie wordt daardoor hoofdzakelijk gezien als een middel om dit sociaal systeem te behouden. Dit heeft aanleiding gegeven om de sociale situatie vooral in haar behoudende kentering te gaan bestuderen. Evenwicht, zelfregulering, complementariteit van rollen stonden centraal in zijn belangstelling. Voor een deel vloeit deze vertekening ook voort uit de methode van Parsons, die men eerder deductief en speculatief kan noemen. Kontakt met empirisch werk heeft op Parsons niet veel invloed gehad om op deze zienswijze terug te komen (1). Dit betekent echter niet dat hij de waarde-vrijheid van de sociologie zou laten vallen. Integendeel op de Max Weber-herdenking in 1964 verdedigt hij fervent deze waarde-vrijheid tegen H. Marcuse (2).

De bedoeling van Parsons was veeleer het verklaren van de sociale orde dan wel de afwijkingen daarvan. Daarom vertrok hij van de interdependentie van alle bestanddelen van de sociale realiteit. Dit holisme, ofschoon door de empirie tegengesproken, verdedigt Parsons. Hij moet wel toegeven dat elk sociaal systeem geen perfect geïntegreerd systeem is, maar hij verlaat zijn ideaal van een geïntegreerd theoretisch schema van de sociale realiteit niet.

De aandacht van Parsons gaat hoofdzakelijk naar de "normatieve structuren die de sociale orde handhaven en garanderen". Konflikt is iets pathologisch en werkt enkel maar dysfunctioneel. Konflikt is een ziekte die moet weggewerkt worden. Als bron van sociale verandering neemt het in zijn optiek geen belangrijke plaats in. Belangrijker is het evenwicht van het sociaal systeem, waarvoor er een consensus moet bestaan.

In het functionalisme van Parsons staat het begrip doel in de betekenis van norm centraal. Dit betekent voor hem een vorm van zelfhandhaving

(1) GODDIJN, H.P.M., Het functionalisme in de sociologie, Assen, Van Gorcum, 1963, p. 105-112.

(2) VAN HOUTEN, B.C., Tussen aanpassing en kritiek, Deventer, Van Loghum Slaterus, 1970, p. 239.

van het systeem. Dat impliceert dat de bestaande structuur de goede structuur is die voor alles moet gehandhaafd worden. Hiertegenover zou de opvatting kunnen geplaatst worden dat functies situationeel moeten bepaald worden, geobserveerd en beschreven worden, waardoor men uit dit sluitend systeem, dat eigen is aan het biologisch model, zou kunnen ontsnappen. Voor Parsons is het nochtans duidelijk dat alle dynamische factoren en conflicten hoofdzakelijk maar kunnen dienen om de bestaande structuur te ondersteunen en dat zij in het andere geval als ziekte moeten uitgedreven worden (1).

D. De kritische sociologie van de "Frankfurter Schule"

Voorafgaandelijk moet hier beklemtoond worden dat het hier uitsluitend om de kritische sociologie van de Frankfurters van het "Institut für Sozialforschung" gaat. Men vindt immers een gelijkaardige kritische stellingname bij bv. C.W. Mills, T. Veblen.

Met Parsons heeft deze benadering gemeenschappelijk dat de sociologie de maatschappij in globo moet bestuderen, maar daar houdt de gelijkenis dan ook op. Methodologisch stellen zij zich immers totaal anders op dan de positivistisch geörienteerde T. Parsons. Ofschoon de problematiek van de kritische sociologie reeds zeer vroeg de Duitse sociologie beheerste is hij tamelijk recent weer in de belangstelling gekomen. Op het congres van de Duitse sociologen in 1959 liet men Popper als verderger van het neo-positivisme aan het woord to. T. Adorno van de "Frankfurter Schule". Deze discussie lag aan de basis van een uitgebreide woordenwisseling die tot op de huidige dag een groot deel sociologen bezig houdt.

Het neo-positivisme vertrekt van het grondpostulaat dat de wereld van het "Sein" grondig verschilt van deze van het "Sollen". De taak van de sociologie is de feiten te achterhalen zoals ze zijn. Het natuurwetenschappelijk onderzoek staat model voor een dergelijke sociologie-opvatting. Men moet enkel maar trachten objectief relaties tussen feiten

(1) GODDIJN, H.P.M., Het functionalisme ... op.cit., p. 235-239.

te observeren en deze desgevallend in mathematische wetmatigheden uitzetten. Dit impliceert dat de socioloog geen oordeel zal formuleren over hoe de samenleving moet zijn. Dit wetenschapsbeeld vindt men terug in heel wat opinie- en markt-onderzoek. Hier zit echter een zwaar probleem aan vast : men krijgt de indruk dat het antwoord van elke respondent evenveel betekenis heeft voor de heersende structuur van de samenleving. Vanuit een democratische samenlevingsopvatting is dit gewettigd. Maar men moet echter onderzoeken of elke idee evenveel betekenis heeft voor de samenleving : bv. de opvatting die ik heb over de politiek van een regering heeft veel minder betekenis voor deze politiek dan de opvatting van bv. een partijsecretaris. M.a.w. ik vat door deze individuele benadering eigenlijk de betekenis van de geschiedenis en de structuur niet. Wanneer men daarenboven bedenkt dat wij langs alle kanten beïnvloed worden om bepaalde ideeën, handelingen en producten ("the hidden persuaders") beter te vinden dan andere dan kunnen wij door deze natuurwetenschappelijke benadering van de sociale realiteit enkel maar de resultaten van bepaalde machtsstructuren achterhalen. De eigenlijke oorzaak kennen wij niet.

Het pijnlijke van deze wetenschapsbeoefening is dat men beweert en gelooft waarde-vrij de feiten te bekijken, terwijl men ze bekijkt vanuit de gevestigde orde en deze beschouwt als de juiste. Men denkt de realiteit objectief weer te geven, maar men vervalt haar zonder het te weten.

De kritische socioloog vertrekt in tegenstelling met de neo-positivist van het bewustzijn dat hij deel uitmaakt van het te onderzoeken geheel en dat hij daardoor zin geeft aan die realiteit. Voor hem staat "de samenleving als totaliteit" centraal. Deze samenleving is daarenboven geen zinloze materie, maar wel een historische realiteit die product is van het zinvol handelen der leden. Dit betekent dat wij als socioloog deze realiteit ook in deze hoedanigheid moeten benaderen. Dit betekent dat wij alle sociaal handelen in zijn historische en algemeen maatschappelijke context moeten plaatsen en benaderen. Hier moet het begrijpen of "verstehen" een belangrijke taak gaan vervullen. Deze opstelling

heeft niet voor gevolg dat de kritische sociologie kwantitatief empirisch onderzoek zou uitsluiten. Integendeel. Kwantitatief onderzoek moet daarentegen in de historische en algemeen maatschappelijke context "begrepen" worden, zodat de feiten in hun juist dimensie inzichtelijk worden.

De zin van de samenleving moet men vlg. de kritische sociologen nochtans niet uitsluitend uit de historische context halen. Sociaal handelen is trouwens een handelen dat doelgericht naar de toekomst verwijst. Daarom zal de kritische socioloog ook deze samenleving duiden vanuit de idee wat deze samenleving beoogt te zijn. Als de samenleving stelt dat zij democratisch wil zijn zal de socioloog vragen in welke mate deze samenleving ook werkelijk democratisch is. Voor de kritische socioloog verschijnt deze taak van de sociologie zeer concreet in het zoeken of de huidige maatschappij aan elke mens de kans geeft om volledig tot ontplooiing te komen.

Kenmerkend voor deze kritische sociologie is de benadering van de kapitalistisch-industriële samenleving. Horkheimer gelooft dat de kapitalistische structuur zal vernietigd worden, zoals Marx dat meent, door een revolutionaire actie van het internationale arbeidersproletariaat. De ellende is voor deze mensen immers te groot. De analyse die hij wil maken van de politiek-economische structuur zou voor hem mede een basis moeten zijn om de revolutionaire krachten te mobiliseren. Theorie en praxis moeten samengaan vlg. hem, in die zin dat de "waarheid van een theorie niet samenvalt met haar empirisch getoetst gehalte maar met de mate waarin zij bijdraagt tot bewustwording van en verandering in de positie van het subject, waarop ze zich betreft". Voor Horkheimer, betekent dit nochtans niet dat het proletariaat zondermeer revolutie maakt tegen de gevestigde orde. Hij meent dat de revolutie echt maar zal slaan wanneer het strijdend proletariaat binnen zijn eigen gelederen in staat is organisatie en vrijheid in evenwicht te handhaven. Dit betekent dat het proletariaat in zijn strijd binnen zijn eigen gelederen reeds op de toekomstige structuur moet anticiperen. De rationaliteit en de vervreemding van het kapitalisme kan in de rangen van het proletariaat binnensluipen. Dit moet voor alles voorkomen worden.

Hierin ligt immers het grote gevaar voor het proletariaat vlg. Marcuse. Stilaan is de mens meer en meer opgenomen in het "zweckrationales Handeln" (M.Weber). Deze rationalisering tast alle leden van de samenleving, ook het proletariaat, aan. In deze context is het moeilijk te komen tot een zich losrukken van de rationalisering van de rationale beheersing (van de maatschappij) vanuit de doeleinden der economisch-politieke machtscentra's. Wanneer Marx nog in een dialectische verbinding tussen vervreemding en emancipatie (eerst moet de technische ontwikkeling en de onderdrukking van het proletariaat zeer ver gaan zodat daaruit revolutie ontstaat) gelooft, dan is dat moeilijker haalbaar volgens Marcuse. De oppositie moet vlg. Marcuse dan ook niet binnen de industriële samenleving gezocht worden, maar wel bij groepen die er min of meer buiten staan, zoals bv. studenten, intellectuelen, kunstenaars (1).

§ 2. SOCIOLOGIE VAN DE SOCIOLOGIE

A. Waardenvrijheid bij Max Weber

De waardenvrijheid van de sociale wetenschappen, verdedigd door Max Weber, werd vlg. Alvin Gouldner duidelijk bepaald door een aantal persoonlijke en institutionele noden. Voor Weber was het o.m. op een bepaald ogenblik duidelijk dat hoogleraren meer studenten aantrokken wanneer zij een waarde-oordeel uitspraken. Dit bracht competitie tussen hoogleraren onderling. Om vrede in de academische wereld te brengen meende hij dan de waarde-vrijheid te moeten verdedigen. De populariteit van de lagere docent bepaalde immers voor een deel zijn inkomen : aan de Duitse uni-

-
- (1) VERHOOGT, J.P., "Kritische Sociologie", in GODDIJN, H.P.M. e.a. Geschiedenis ..., op.cit., p. 266-285.
 Voor uitvoerige uiteenzettingen in het Nederlands leze men :
 VAN HOUTEN, B.C., op.cit., 362 pp.
 HOEFNAGELS, H., Kritische Sociologie, Alphen a/d Rijn, Samson, 1973, 166 pp.
 HOEFNAGELS, H., ed., Sociologie en maatschappijkritiek, Alphen a/d Rijn, Samson, 1971, 212 pp.

versiteiten werden zij immers betaald in proportie tot het aantal ingeschreven studenten. Daarenboven was het zo dat een geëngageerde hoogleraar vanuit zijn zeer hoog opgetrokken positie ideologisch een zeer zware druk op de student zou uitoefenen. De autoritaire structuur van de Duitse samenleving zou zo een gevaarlijke invloed hebben op jonge mensen.

Weber verzette zich ook niet tegen alle waarden zonder onderscheid. Vooral politieke waarden achtte hij in universitaire middens niet gerechtvaardigd. Niet zozeer om de politieke waarden uit de universiteit weg te halen. Weber zag echter wel gevaar in het feit dat hoogleraren dikwijls sterke politieke banden vertoonden die zij uitspeelden tegen elkaar. Hij zicht m.a.w. een modus vivendi voor de scherpe spanningen in het universitaire milieu.

Het was de hoofdbekommernis van Weber om politieke invloeden buiten de universiteiten te houden en anderzijds de staat zijn eigen Duitse nationale politieke onafhankelijk te laten bedrijven. Men moest verhinderen dat de staat als censor van de universiteit zou optreden, die voor alles de bakermat van de Westerse rationaliteit moest blijven. Indien de hoogleraren politieke waarden gaan verkondigen dan heeft de staat recht op controle. Weber meende trouwens dat de Duitse staat het Duitse nationalisme moest bevorderen en dan zelfs niet aan de hoogleraren de kans geven om dit te bestrijden. Dat heeft voor gevolg dat politieke problemen niet aan de staatsuniversiteiten kunnen bediscussieerd worden. Men loopt immers het gevaar de vrijheid van de universiteit vernietigd te zien.

Weber zat duidelijk verveeld met een dualisme : nl. de rationaliteit belichaamd in bureaucratie en wetenschap en het emotionele belichaamd in het Charisma. Aan de ene kant wil hij de universiteit behouden als de citadel van de rede en hem behoeden voor de personencultus van de hoogleraar (charisma) en aan de andere kant was hij bevreesd voor een bureaucratische gezichtsloze universiteit van specialisten. De bureaucratisering zal hij nochtans beklemtonen voor de universiteit. Het politieke leven wil hij echter behoeden voor een levenloze routine : po-

litiek moet de plaats zijn waar plaats is voor persoonlijke wil en durf. Hier moet verandering mogelijk zijn.

In deze laatste context zullen waarden een grote rol spelen. Voor Weber hebben deze waarden echter een bijzondere betekenis : hij ziet enkel deze waarden als authentiek die het resultaat zijn van een bewust besluit, van een consultatie van een inwendige geweten en een gewilde band met zijn dictaten. Waarden die enkel uit traditie of onbewust tot stand komen, hebben veel minder betekenis. Hij zocht naar een mogelijkheid om reden en geloof te laten samengaan. Maar in dit samengaan kreeg het geweten de overhand. De reden moet met het geweten rekening houden. Als protestant hechtte hij veel belang aan dit individuele geweten dat de waarden bepaalde. De reden en de wetenschap kon enkel maar de middelen bieden om een bepaalde daad te stellen. Op die wijze tracht Max Weber twee tradities van het Westerse denken, nl. geloof en wetenschap met elkaar te verzoenen (1).

M. Weber kwam uit een welstellend gezin, waarvan de vader parlements lid was. Van huis uit was Weber vertrouwd met de academische wereld. Hij studeerde Rechten en Economie aan de Berlijnse universiteit. In 1894 werd hij hoogleraar economie te Freiburg en in 1897 te Heidelberg. In de "Verren für Sozialpolitik" boekte hij op een meer beleidgerichte oriëntering (Schmoller) zodat hij in 1909 met enkele anderen de "Deutsche Gesellschaft für Soziologie" oprichtte. Maar ook hier liep hij een ont-nuchtering op. In 1912 werd het duidelijk dat de waardevrijheid van Weber het in deze vereniging niet haalde, zodat hij zich uit het bestuur terug-trok.

Als hoogleraar heeft hij slechts tot 1898 gedoceerd. Omwille van ziekte heeft hij deze taak slechts voor een klein deel kunnen vervullen. In 1915 begon hij zich met politiek in te laten en werd in 1918 lid van de commissie om de nieuwe grondwet van Duitsland op te stellen. In 1919

(1) GOULDNER, A., "Anti-minotaur : the myth of a value-free sociology", in BENNIS, W.G., BENNE, K.D., CHIN, R. ed., The planning of change, London, Holt, Rinehart + Winston, 1969, p. 604-618.

was hij tevens deskundige op de vredesconferentie van Versailles. Weber heeft zo de twee polen van zijn discussie, wetenschap en beleid, in zijn leven ingebouwd (1).

B. De sociale situatie van T. Parsons

T. Parsons start zijn abstract theoretisch werk in de dertiger jaren, de jaren van de grote economische crisis. De situatie van de universitaire docent was in vergelijking met zijn collega's van dezelfde discipline een bevoordeligde. De universiteit bleef een eiland van relatieve arbeidszekerheid in een periode waarin de meeste technici vreesden voor hun betrekking, voornamelijk dan in de stedelijke concentraties. De academicus leefde relatief gerust in de corporatieve en traditionele structuur van de universiteit.

De arbeidszekerheid was nog sterker in de private universiteiten die hun geld betrokken van hun studenten die meestal afkomstig waren uit de upper-class strata en van de alumni die tot dezelfde rangen behoorden. Deze relatieve voordelige isolatie van Amerikaanse academici tijdens de crisis werd nog bevorderd door het feit dat veel van deze universiteiten in kleine universiteitssteden gelegen waren zodat de interactie tussen de leden de corporatieve geest verhoogden. In deze wereld kon een socioloog gemakkelijk de problemen definiëren in een relatief autonome, technische stijl zonder te letten op de belangrijkheid van de problemen voor de niet-universitaire wereld. Als de studenten deze theorieën aanvaardden dan is dit om de volgende redenen : het prestige van de faculteit en de universiteit ; de carrière-mogelijkheden die de faculteit aan de studenten te bieden heeft ; de mate waarin studenten belang hechten aan deze carrière-mogelijkheden of alternatieven kiezen. Indien deze drie factoren de studenten kunnen begeistere dan zal er vermoedelijk weinig vraag zijn naar sociaal-relevante problemen. Ten tijde van de depressie had deze controle over de studenten in de

(1) DE VALK, D.M.M., op.cit., p. 146-147.
VAN HOUTEN, B.C., op.cit., p. 62-67.

sterke faculteiten veel betekenis. In de mate dat zij de studenten arbeid kunnen verstrekken hadden zij veel invloed op de sociologen. Daarenboven bestond er gedurende de depressie geen grote overheidsmarkt voor sociologen, zodat de aansluiting bij relevante sociale problemen niet voor de hand lag.

Parsons verrichtte het meeste van zijn werk in Harvard een universiteit van hoog prestige in de kleine stad Cambridge, geografisch gescheiden van de grote stad Boston. De bijzondere betekenis van Harvard gaf aan de universiteit een zeer bevoorrechte positie gedurende de depressie : er was geen probleem van arbeidsverlies, integendeels. In 1929 had P.A. Sorokin het "Department of Sociology" opgericht en in tegenstelling met oude departementen was hier plaats voor nieuwe krachten. Het "Olympus complex" van Harvard vroeg hoogleraren tegenover wie men grote verwachtingen kon koesteren. Men stelde zijn hoop in personen die perspectieven hadden in groot theoretisch werk. Om dit te ondernemen moet men vlg. Gouldner een zekere "theoretische verwaandheid" bezitten. Deze wordt dan nog mede gestimuleerd door het feit dat men door een top-universiteit als staflid verkozen is.

Deze universiteit was daarenboven een universiteit van het Amerikaanse Establishment : rijke studenten, regelmatige kontakten met machtige en rijke mensen. Het is een zeer goed geïsoleerd milieu waar er plaats is voor de technische academische tradities. Politiek en sociale spanningen spelen zich buiten de muren van deze universiteit af. Nochtans waren er mensen met de problematiek van New Deal bezig en waren er onder de studenten mensen die met een beurs in Harvard konden blijven. Maar toch bleef de abstracte theorie van Sorokin en Parsons belangstelling krijgen.

Het was immers uitermate belangrijk een echte "Harvard man" te worden. Dit betekende niet zozeer speciale opvoedkundige en intellectuele mogelijkheden, dan wel sociale en carrière-mogelijkheden die gunstiger gingen worden. Voor studenten van minder begoede ouders betekende Harvard dan ook reeds een eerste stap op weg naar het succes in het leven. Studeren in Harvard betekende een grotere kans op een academische carrière. De "graduate students" in Harvard waren intelligente en sociaal geörienteerde

mensen. Maar zij werden geconfronteerd met de dispariteit tussen hun eigen succes en het mislukken van veel zaken in de samenleving. De samenleving leek in verval te zijn, maar zijzelf bleken wel succes te hebben. Zij willen zich dus niet losmaken van die samenleving, maar ook niet ertegen protesteren. Door de abstracte theorie van T. Parsons konden zij zich op afstand bezig houden met deze samenleving; zij konden de crisis begrijpen. Daardoor voelden zij zich op de problemen betrokken, maar meenden nochtans dat zij daar niet direct iets aan moesten gaan doen. Zij voelden zich niet verantwoordelijk voor wat er omging en zij voelden zich niet schuldig dat zij geen remedie zochten. Zij voelden zich uitermate "objectief".

Het was daarenboven zo dat de klassieke theorieën geen verklaring meer konden geven. Een globale, zeer omvattende aanpak zou de oplossing moeten brengen. Hier was duidelijk dan plaats voor de holistische theorie van T. Parsons. De oude Amerikaanse benadering van geïsoleerde problemen kon immers geen oplossing bieden. Voor de jonge sociologen was de juiste weg dus de globale theorie die ten gepaste tijde aan de opduikende problemen een antwoord zou bieden. Op dit ogenblik was zij nog niet klaar; men kon dus wachten.

Op dat ogenblik zag men in de V.S.A. eveneens een zeer grote belangstelling voor theoretische en ideologische systemen die alles van de samenleving verklaarden, o.a. het Marxisme. Het systeem-denken van Parsons bood een alternatief dat het kon opnemen tegen het Marxisme en waarbij men zijn traditionele waarden niet moest laten varen. Deze studenten vonden een ideologische identiteit in dit werk van Parsons. Zij konden zich hierin opstellen tegen het Marxisme, de crisis bestuderen en toch niet subjectief op de samenleving betrokken zijn. Zij waren zo niet tegen hun samenleving maar ook niet verbonden met de opposanten van hun samenleving.

Het succes van Parsons was op dat ogenblik ook afhankelijk vlg. Gouldner van de gebreken van zijn theorie. Als jong socioloog was dat werk nog niet af en juist deze gebreken boden meer kansen om mee te werken aan deze theorie. Dit trok veel studenten aan, die nochtans meer "disciple" waren dan "student". Tegenover een verkeerd geïnterpreteerd Marxisme van

Stalin en het provincialisme van Europese theoretici stelde Parsons een nieuwe wereldwijde theorie. Eigenaardig genoeg komt deze theorie tot stand in een periode die helemaal niet gekenmerkt wordt door stabiliteit (1).

Men krijgt bij de studie van Parsons het beeld van een socioloog die zich politiek en ideologisch neutraal voelt. Een objectieve onderzoeker van de sociale realiteit wordt als model naar voor geschoven. Nochtans strookt dit niet met de ideologie van het functionalisme. Basisbeginsel is dat men de hoofdinstituties aanvaardt, niet dat men noodzakelijk pro-kapitalist of anti-socialist is. Het functionalisme wil immers het behoud van een bepaalde orde verklaren en de hulp van de socioloog moet dit mogelijk maken. Daarnaast zal het functionalisme geen kritiek uitbrengen op de bestaande orde, maar de sociale problemen binnen een status quo trachten op te lossen (2).

C. Waardevrijheid bij de Frankfurters

Plaats en tijdsperiode van het ontstaan van de kritische sociologie is het Duitsland van de dertiger jaren. Max Horkheimer (°1895 als zoon van fabrikant) wordt in 1930 hoogleraar in de sociale filosofie en wordt in 1931 directeur van het "Institut für Sozialforschung" te Frankfurt. T.W. Adorno (1903-1971) zal hem daar verwoegen in 1931. Het "Institut" was in 1923 gesticht om langs empirisch onderzoek en wijsgerige reflectie mee te helpen aan de realisatie van de democratie in Duitsland. Deze opstelling van de wetenschap ten dienste van de praxis heeft de onderzoekers van dit instituut steeds beheerst.

Wanneer het nationaal-socialisme dan aan de macht komt in Duitsland heeft het instituut duidelijk de aard van zijn politiek engagement bekend gemaakt zodat het in 1933 werd gesloten en pas in 1951 in Frankfurt opnieuw

(1) GOULDNER, A.W., The coming crisis of Western sociology, Londen, Heinemann, 1972, p. 167-178.

(2) Ibidem, p. 333-337.

kon starten. De opkomst van het nazisme was immers voor Horkheimer één van de belangrijkste redenen voor het ontwikkelen van een kritische theorie. Daarnaast werd zijn geloof in het toen bestaande economisch stelsel geschokt door de grote crisis van 1929.

De politieke druk heeft het "Institut" wel uit Duitsland verdreven, maar heeft de werkkraft van deze mensen niet vernietigd. Na een korte omzwerfing van Parijs naar Londen werd het in New York terug samengevoegd en heeft het gedurende de WO II belangrijke onderzoeken gedaan over de betekenis van vooroordelen en autoritaire structuren.

In 1949 keren Horkheimer en Adorno terug naar Frankfurt en laten het "Institut für Sozialforschung" opnieuw van start gaan.

De kritische sociologie is gegroeid in een periode waarin economische crises het traditionele kapitalisme aantasten. In het naoorlogse Duitsland zat men daarenboven geconfronteerd met de last van de oorlogsschulden. In deze periode van werkloosheid en armoede werd de ideale toestand gecreëerd voor een opkomend fascisme. In deze nieuwe ideologie zagen de Marxistisch geïnspireerde Adorno en Habermas nog een groter gevaar en zij willen hun filosofie en sociologie ten dienste stellen van de bestrijding van die economische en sociale structuur.

Als doel van de kritische theorie stellen zij het geluk van de mens : Het middel om dit doel te bereiken kan men vinden in de verandering van de economische en politieke verhoudingen. Dit betekent dat de organisatie van de maatschappij uiteindelijk het persoonlijk geluk van de mensen moet beogen. Algemeen geluk losmaken van het individuele geluk is vlg. Marcuse een zinloze aanpak.

Het probleem voor de kritische sociologen was dat het Marxisme zoals het in de dertiger jaren in Rusland was uitgebouwd weinig perspectieven bood. Onderdrukking en zelfvervreemding, kenmerk van een burgerlijk-kapitalistische samenleving, was evenmin afwezig in het toenmalige Rusland. Met dit voor ogen hadden de Frankfurters tot taak het Marxisme in het Europa van toen te doen aanvaarden. Dit betekende dat zij gedwongen waren te zoeken naar de oorspronkelijke bedoelingen van Marx, ofwel de gebreken van Marx' benadering op te vangen zodat men niet in de fouten van het toenmalige Rusland verviel.

De verkrachting van de vrijheid in Rusland was het gevolg van het lukken van de Revolutie zodat men meende dat de theorie van Marx perfect opging. De partij als organisator van de revolutie meende dat zij de juiste interpretatie aan de denkbelden van Marx had gegeven zodat zij zich in het vervolg het recht toeëigende om de revolutionaire lijn te bepalen. Dit had voor gevolg dat geen afwijking van de partijlijn nog geduld werd. Het lukken van de revolutie was voor haar een legitimatie voor de juiste interpretatie van Marx. Hieruit is de autoritair-bureaucratische structuur van de staat gegroeid waar voor persoonlijke vrijheid nog maar weinig plaats was. Voor Habermas is het duidelijk : "Wo dieses Muster zum Grundmuster der sozialistischen Strategie wird, muss die Rationalität in Gewalt umschlagen, kann das Reich der Freiheit nur eine extreme Form der Herrschaft sein" (1).

Uit de gebreken van het kapitalistisch systeem waarbinnen er plaats is voor een mensonterend fascisme en de grote gebreken van een Stalinistisch Rusland voelen de Frankfurters zich geroepen om een nieuwe interpretatie van Marx te geven en desnoods de gebreken ervan op te sporen. De kritische theorie wil bewust deze mislukkingen oplossen en mee helpen bouwen aan een samenleving waarin "individuele zelfontplooiing" mogelijk is. Onze samenleving voldoet daaraan niet. Adorno stelt trouwens vast : " "... dass keine soll besser gewesen sein als die, welche Auschwitz ausbrütete, fällt mir schwer anzunehmen, ..." (2). Een andere samenleving opbouwen moet dan ook de taak zijn.

Een waardevrije sociologie is in deze context dan ook niet te verdedigen. De socioloog opteert voor een bepaalde samenlevingsopbouw en tracht de elementen aan te brengen om dit te realiseren.

(1) VAN HOUTEN, B.C., op.cit., p. 115-127.
VERHOOGT, J.P., op.cit., p. 266-285.

(2) ADORNO, T.W., "Zur Logik der Sozialwissenschaften", in ADORNO, T.W., e.a. Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie. Neuwied, Luchterhand, 1969, p. 141.

§ 3. HET PROBLEEM DER WAARDEVRIJHEID

Waarde-vrijheid als wetenschappelijk ideaal heeft lange tijd een groot deel der sociologen beziggehouden. De sociale realiteit wilde men benaderen zoals de fysische realiteit, zodat het grootste deel van de onderzoekstechnische werken geschreven werden in functie van de objectiviteit zonder de vraag te stellen naar de eigen aard van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Ondertussen loopt doorheen de geschiedenis van het sociologie-bedrijf wel een spoor van een aantal niet-conventionele denkers die dit probleem in vraag durfden stellen. Tegenover het parallelisme van de sociologie met de natuurkundige wetenschappen stelden zij het eigen karakter van de sociale wetenschappen. Zonder op dit historisch gebeuren dieper in te gaan kan men deze voortdurende methodenstrijd op de huidige dag het best aflezen uit de twistgesprekken van de neo-positivisten met de kritische sociologen.

Om op de vraag te antwoorden of de sociologie in volstrekte neutraliteit, objectiviteit kan bedreven worden vertrekken we best van een sociologische analyse van het sociaal onderzoek. In deze context moet men - zoals hoger reeds werd beklemtoond - vaststellen dat de socioloog in zijn werk situationeel bepaald is. De socioloog maakt zoals de andere leden van de samenleving deel uit van een groep. Hij kan zich moeilijk in een vacuum indenken, onbeïnvloed door één of andere factor uit de samenleving. Trouwens dit denken zou reeds gebeuren met een begrippenkader dat hij van de groep gekregen heeft, dat in de groep een specifieke betekenis heeft, enz. Mutatis mutandis kunnen we met Ridell en Coulson die het over de Britse situatie hebben over de Belgische socioloog zeggen : "In our class societies, sociologists are very definitely middle class. Let us consider the British situation. The established teaching sociologist in University or College moves in a restricted and comfortable world. His employment is secure and well paid, with steady rises in income apart from certain minor anxiety periods at job changes - until retirement, or near it. He has rather comfortable working conditions, long holidays, and a more comfortable

house in the suburbs of a fairly large urban centre"(1). De socioloog voert zijn onderzoek vanuit zijn zeer concrete sociale situatie uit. Dit geeft soms aanleiding tot een zekere zelf-censuur. Lazarsfeld en Thielens stelde in 1955 in de USA bij 2500 docenten sociale wetenschappen vast dat ongeveer 25 % zichzelf censureerde. De socioloog blijkt dus duidelijk in de maatschappij ingebed te zijn.

Hieraan dient de analyse van de paragraaf 2 vastgeknoopt te worden. De positie van de bestudeerde sociologen ligt duidelijk aan de basis van de geformuleerde sociologie-opvatting. Een bepaalde sociologie-opvatting blijkt dus duidelijk niet in gelijk welke samenleving te ontstaan.

Een tweede factor die 'de waarde-vrijheid van de sociaal onderzoeker geweld aandoet is het feit dat hij feiten bestudeert die de samenleving interesseren. Het voorwerp van zijn onderzoek is het sociaal handelen dat op één of andere manier door de leden van de samenleving als gelukkig of minder gelukkig ervaren wordt. Dit oordeel van de samenleving is niet zonder betekenis voor de socioloog. Zelfs wanneer hij zou besluiten geen problemen te bestuderen die bij hem een bepaalde waardering oproepen zou hij in zijn keuze van het niet-bestuderen reeds zijn waardering laten blijken. Wanneer men bv. het gedrag van de soldaat in de oorlog bestudeert (cfr. Stouffer c.s.) dan komt daarin de waardering van de onderzoeker voor de oplossing van conflicten door oorlog tot uiting.

En op de derde plaats stellen we vast dat de socioloog onderzoeken uitvoert in opdracht van derden. De socioloog doet in dit geval niet dikwijls de probleemkeuze (2). De resultaten van zijn onderzoek worden dan ook aangewend door de opdrachtgevers zoals zij het kunnen en willen. De socioloog speelt op die wijze mee in een bepaalde structuur die hij waarde-vrij heeft menen te benaderen. Hij raakt de samenleving op die wijze ook al lag het niet direkt in zijn bedoeling. Het is immers zo

(1) COULSON, M.A. + RIDELL, D.S., Approaching Sociology. A critical introduction, London, Routledge + Kegan Paul, 1970, p. 12.

(2) HARTMANN, H., Empirisch sociaal onderzoek, Utrecht, Uitgeverij Het Spectrum, 1973, p. 48 e.v.

dat de probleemkeuze reeds sterk het beleid zal beïnvloeden. Indien problemen worden voorgelegd die weinig zin hebben voor de oplossing van een bepaalde situatie, zal het onderzoek een uitwerking op de samenleving hebben die eerder ongelukkig wordt gevoeld. Robert S. Lynd formuleert het probleem van de probleemkeuze op de volgende scherpe wijze : "Onderzoek zonder een actief selectief gezichtspunt wordt als de broekzak van een idioot, vol steentjes, strootjes, veertjes en andere toevallig gevonden rommel" (1).

De sociologie raakt dus duidelijk de sociale realiteit. Door het feit dat het studie-object betrokken is op de resultaten zal het de toekomstige evolutie van de samenleving gaan beïnvloeden. De socioloog kan niet de neutrale onderzoeker zijn van de natuurwetenschappen. Zijn werk heeft duidelijk een ideologische functie, "in zoverre ze de zin der verschijnselen deels in de sociale context tracht te vinden en anderzijds aan de sociale context zin geeft en aldus de context in eigenlijke zin pas schept". Dit heeft vlg. de kritische school nochtans een bevrijdende functie, in die zin dat door deze ideologische werking nieuwe alternatieven worden geboden die een grotere vrijheid mogelijk maken. Hierin steekt een rationaliteit die in zijn meest extreme positieve vorm steunt op de "wederkerige erkenning van ieders gelijk recht om te bestaan", of negatief uitgedrukt, steunt op de "bereidheid wederzijds af te zien van de existentiële negatie van 'alter' en 'ego'" (2).

Juist in dit laatste ligt het gevaar van het positivisme. Door de aanpak van de samenleving met behulp van een aantal sociale technieken wordt er enkel de vraag gesteld naar de wijze waarop een bepaalde groep kan beheerst worden. In deze vraagstelling is er geen plaats voor een vraag naar het recht van deze die beheerst : ten hoogste ziet men een vraag naar de legitimatie van de macht. Het positivistisch materiaal staat in die zin in dienst van de gevestigde orde.

(1) LYND, R.S., "Waarden in de sociale wetenschappen", in HOEFNAGELS, H., ed., Sociologie en maatschappijkritiek, Alphen a/d Rijn, Samson, 1971, p. 23-24.

(2) MESSELKEN, K., "Het dilemma waarvoor de vrijheid de sociologie stelt", in HOEFNAGELS, H., ed., op.cit., p. 39-40.

Deze wetenschappelijke opstelling loopt daarnaast nog het gevaar dat zij aanleiding geeft tot foutieve wetenschappelijke veralgemeningen. Socio-technieken die in kleine, experimentele groepen zeer gemakkelijk toepassing vinden, lopen het gevaar te mislukken in grote eenheden omwille van de complexiteit van deze grote eenheden. Voor gelijkwaardige grote collectiviteiten hebben de sociotechnieken weinig zin (1).

Wij kunnen deze uiteenzetting het best afsluiten met de woorden van Robert S. Lynd

"Dit hoofdstuk heeft gesuggereerd dat menselijke verlangens niet alleen een onontkoombaar deel uitmaken van de gegevenheid waarmee de sociale wetenschappen werken, maar dat zij aan de sociale wetenschappen, die immers het gereedschap zijn waarmee de mens onophoudelijk zijn cultuur herbouwt, ook de oriëntering van hun onderzoek voorschrijven. Vanuit deze gezichtshoek worden 'instituties', 'maatschappelijke verandering', 'trends', 'gaps', verstoord evenwicht, en alle andere conceptualisaties van de sociale wetenschappen, vooral met betrekking tot de verlangens en doelstellingen van menselijke personen die willen leven. De centrale veronderstelling is dus dat de mens bepaalde aan te geven dingen, zoals die welke hierboven zijn uiteengezet, verlangt te doen, te zijn, te ondervinden, in zijn samenleving met anderen ; en de veronderstelling die hieruit met betrekking tot de rol van de sociale wetenschappen wordt afgeleid is, dat het hun taak is steeds duidelijker te weten te komen, wat deze dingen die de mensen zo hardnekkig willen wel zijn, en hoe ze in de cultuur kunnen worden ingebouwd. Als de menselijke verlangens ambivalent zijn, en de mens slechts sporadisch rationeel en intelligent is, wordt het de taak van de sociale wetenschappen te ontdekken, welke vormen van cultureel gestructureerd, geleerd gedrag optimale condities kunnen scheppen voor rationeel gedrag, waar dit van wezenlijk belang blijkt te zijn voor het menselijk welzijn en welke tegelijk aan zijn diep emotionele spontaneïteit gelegenheid tot uitdrukking geven, waar ook dit belangrijk is."(2)

(1) Ibidem, p. 41-42.

(2) LYND, R.S., op.cit., p. 33.

DEEL II

DE EXPLICITATIE VAN HET SOCIALE HANDELEN

Hoofdstuk 3

SOCIALE STRUCTUUR EN WAARDERING

Uit de observatie van de alledaagse ervaring werden wij bewust van het feit dat wij intentioneel de wereld tegemoet treden. Dit intentionele bewustzijn wordt geconfronteerd met een geordende intersubjectieve wereld die wij ofwel in zijn meest directe vorm langs face-to-face-relaties leren kennen, ofwel anderzijds langs typificaties ontmoeten. Wij ervaren i.a.w. de sociale betrekkingen en verhoudingen voorgelegd in een bepaald netwerk. Wij nemen in ons alledaagse leven eveneens een bepaalde sociale structuur waar en een getal van evaluaties die door deze sociale structuur gedragen worden.

De opzet van dit hoofdstuk is deze twee invalshoeken, sociale structuur en cultuur, die voor de socioloog relevant zijn om het sociale handelen inzichtelijk te maken duidelijk te stellen. Bij deze analyse zullen drie belangrijke aspecten worden ontwikkeld : 1) de sociale structuur; 2) de cultuur, en 3) het institutionaliseringsproces van sociale structuur en cultuur.

§ 1. DE SOCIALE STRUCTUUR

Als actor in de wereld worden wij geconfronteerd met andere actors waarmee wij sociale betrekkingen en sociale verhoudingen aangaan. Als kind komen wij in een situatie terecht waarin wij leren interacteren met de anderen vlg. vooraf vastgelegde patronen. De activiteiten die ik dan ontplooi tussen de anderen worden in vele gevallen voorspelbaar gemaakt voor de anderen. Als actor wil ik immers het contact met de anderen niet verliezen en dit kan slechts door een gedragspatroon dat voor de anderen inzichtelijk is en aanvaard wordt.

Dit netwerk van sociale betrekkingen en sociale verhoudingen waarin de actors leren handelen werd vroeger sociale structuur genoemd. Voor de socioloog is dit gestructureerd of patroonmatig handelen uitermate interessant. Het laat hem immers toe een bepaald aspect van het menselijk handelen inzichtelijk te maken. Door sociale betrekkingen en sociale verhoudingen gaat hij zich op een bepaalde wijze gedragen.

Om deze sociale structuur te verduidelijken vertrekken wij van het meest elementaire facet, nl. de interactie. De kans dat interactie op een bepaalde wijze tot stand komt wordt door een aantal factoren bepaald die wij even zullen expliciteren. Deze interactie komt onder verschillende vormen voor. Een beschrijving van deze types is een waardevol instrument om te verduidelijken. Een ander facet van deze structuur wordt gevormd door de sociale verhoudingen die vlg. Parsons door een vijftal keuze-alternatieven bepaald worden. Vervolgens zal de vraag gesteld worden naar de samenhang tussen deze sociale betrekkingen en sociale verhoudingen, waardoor de aandacht gevestigd wordt op een aantal grote noemers om de structuren te beschrijven (structuurtypologieën).

1. Enkele algemene kenmerken van de sociale interactie (1)

Om een inzicht te krijgen in de activiteiten van personen die op elkaar zijn betrokken menen Van Doorn en Lammers vooral de volgende facetten te moeten beklemtonen :

- frequentie van de interactie = het aantal contacten binnen een tijds-eenheid; bv. :
 - het aantal keren dat iemand in een discussiegroep iets zegt binnen een uur tijd;
 - het aantal keren dat een arbeider een bepaald product van zijn collega moet aannemen.
 - het aantal keren dat iemand naar een vergadering van een vereniging gaat per jaar;
 - het feit dat wijkbewoners meer contacten zoeken buiten de wijk dan in de wijk kan symptomatisch zijn.

(1) VAN DOORN, J.A.A. & LAMMERS, C.J., op. cit., p. 57 e.v.

- regelmatigheid van de interactie : het op bepaalde tijdstippen terugkomen van interactie binnen een tijdseenheid, bv. :
 - de vaste zondag elke jaar waarop een oud-studentendag gehouden wordt;
 - de regelmatig terugkerende lessen waar er een interactie ontstaat tussen leraar en leerling.
- uitgebreidheid van interactie = hoeveelheid soorten situaties waarin de interactie-partners met elkaar in contact komen, bv. :
 - een leraar interacteert met een ander leraar als collega, daarnaast interacteren zij nog met elkaar als buur en als lid van het bestuur van dezelfde culturele vereniging; zij bezoeken samen dezelfde oud-studentenkring, enz.
- coördinatie van de interactie : de mate waarin de activiteiten van verschillende personen, die met elkaar interacteren op elkaar afgestemd zijn, bv. :
 - de interactie van de leden van een voetbalploeg tijdens een match moet zeer gecoördineerd verlopen wil men een gunstig spel spelen;
 - de interacties in een fabriek moeten eveneens gecoördineerd verlopen om een hoog rendement te bereiken.
- eenzijdigheid in de interactie : dit komt tot uiting in de initiatiefname door één van de partners, bv. :
 - de plaats van de voorzitter in een vergadering duidt op zijn rang;
 - de lagere in rang laat de hogere in rang voorgaan (initiatief van de lagere).
 - een leraar die enkel maar aanwijzingen geeft hoe de leerlingen moeten handelen en van hen geen initiatief aanvaardt.
- directheid van de interactie: is een aspect van de wijze waarop de communicatie in de interactie tot stand komt
 - directe interactie = is die interactie, waarbij de betrokken partijen door regelrechte waarneming van elkaars activiteiten met elkaar communiceren, bv. :
 - een leergesprek tussen leraar en leerling.
 - een klasgesprek tussen leerlingen.
 - indirecte interactie = is die interactie waarbij de partijen in kwestie door tussenpersonen of door middel van materiële voorwerpen met elkaar communiceren, bv. :

- een leraar die een probleem bespreekt met een delegatie van een klas.
- de schooldirectie laat door middel van een brief een bepaalde beslissing bekend maken.

2. Sociale interactie-types (1)

Aangezien er bij de interactie veel partijen betrokken kunnen zijn kan de interactie een grote verscheidenheid aan vormen aannemen. Nochtans zijn er gelijke interactie-patternen te onderkennen bij deze vele actors. Coöperatie kan op vele wijzen gebeuren, maar anderzijds zijn er enkele bestanddelen van het gedragspatroon die steeds terug voorkomen. Deze bestanddelen zijn typisch voor dit gedragspatroon dat wij coöperatief noemen. Een schets van de essentiële bestanddelen van de verschillende interactie-vormen zal het voorwerp uitmaken van de volgende bladzijden. Voornamelijk zal de aandacht uitgaan naar de ruil, coöperatie, competitie, conformiteit, druk en conflict.

In plaats van het begrip interactie-types, zoals Nisbet dit gebruikt, spreken Leslie c.s. van sociale processen, dit zijn gemeenschappelijke vormen van sociale interactie

a) Ruil (Exchange)

Ofschoon ruil een proces is dat meestal met een primitieve economie wordt in verband gebracht, stelt men vast dat dit proces eveneens in een moderne economie te zien is en zelfs in de niet-economische wereld. Het ruilproces treft men zowel tussen vrienden als tussen handelaars aan.

De basisidee van de ruil is dat een actor in een sociaal interactie-proces beloningen en/of straffen toewijst aan de participant en daarvoor op zijn beurt beloningen en/of straffen krijgt. Dit proces kan zich afspeelen in volledige gelijkheid of kan daarbij verschillen creëren. In feodaal Europa bv. bestond er een ruilrelatie tussen de leenheer die bescherming verschafte aan de lijfeigene in ruil voor goederen. Het is daar dat er niet enkel een bovengeslikte positie van de ene partij ont-

- (1) NISBET, R.A., The social bond. New York, A.A. Knopf, 1970, p. 63-78.
 LESLIE, C.R., LARSON, R.F., GORMAN, B.L., Order and change, New York, Oxford University Press, 1973, p. 56-82.

stond, maar eveneens een machtsverhouding omdat de ene partij niet kon teruggeven wat de ander had aangeboden.

G.C. Homans heeft rondom de ruil als interactie-proces vier proposities geformuleerd die door onderzoek moeten getoetst worden.

- 1) Indien vroeger een bepaalde stimulus-situatie een actor in een situatie bracht waarin hij beloond werd, dan zal naarmate de huidige situatie meer gelijk is aan de vroegere de actor meer geneigd zijn om zich te gedragen zoals in de vroegere situatie.
- 2) Hoe meer frekvent in een bepaalde tijdspanne de activiteit van een actor een beloning betekende voor de activiteit van een ander, des te frequenter zal de andere deze activiteit ontplooiën.
- 3) Hoe waardevoller een activiteit van een ander voor een actor voorkomt, des te meer zal hij activiteiten gaan stellen die door de activiteit van de ander beloond worden.
- 4) Hoe frekwenter een actor in het recente verleden van een ander een belonende activiteit heeft ontvangen, des te minder waarde heeft deze activiteit voor hem in de toekomst.

b. Coöperatie

Coöperatie is een interactie-proces waarbij de participanten een collaboratief gedrag ontwikkelen om een doel te bereiken waarin zij een gemeenschappelijke belangstelling hebben. Essentieel is dat zij een gemeenschappelijk iets willen realiseren door deze interactie en dat het gedrag, een antwoord is op wat andere direct verwachten ofwel door normen schijnen te verwachten.

Deze coöperatie kan heel wat vormen aannemen : zij kan zich afspelen tussen enkele roldragers (ouders en kinderen) en/of tussen groepen en/of organisaties (twee sportgroepen werken zodanig samen dat één van de partijen wint of verliest).

Een ander punt van onderscheid tussen de coöperatieve vormen is de gerichtheid op het doel. In de coöperatie kan men doelen hebben die men samen nastreeft, of doelen die consistent zijn maar niet gelijk zijn voor de partijen en doelen die tegengesteld zijn aan elkaar. Het eerste type treft men aan bij twee studenten die samen een seminarie-werk moeten af-

werken. Het tweede type vindt men bij de leerling en de leraar, die samen een bepaalde wetenschap willen kennen, maar waarbij het doel van de leerling eerder te zoeken is in het behalen van een goede uitslag en het doel van de leraar in het verwerpen van een goede reputatie als leraar. De derde vorm van coöperatie, nl. de antagonistische coöperatie, tenslotte, vindt men tussen twee sportgroepen die openlijk tegengestelde doelen hebben maar die elkaar nodig hebben om het eigen doel te bereiken.

Coöperatie als proces wordt in de samenleving nogal gemakkelijk als een waardevol iets beschouwd. Nochtans is deze positieve waardering geen algemene regel. Er zijn immers heel wat vormen van coöperatie die verworpen worden door bepaalde roldragers in een situatie, zoals. b.v. coöperatie van studenten tijdens een examen, of de samenwerking tussen enkele sterke vakbonden om de kleinere vakbonden uit te schakelen. Alles hangt af van de definitie van de situatie door de roldragers.

R. Nisbet onderscheidt al naargelang de wijze van definitie van de coöperatie door de participanten van deze coöperatie vier types :

- 1) De spontane coöperatie bestaat uit een onberekende, ongeplande en ongedirigeerde vorm van samenwerking. Dit is allemaal afhankelijk van de situatie waarin de actors zich bevinden en waarbij zij oordelen dat er om één of andere reden met de andere kan worden samengewerkt. Dit grijpt zowel plaats in sterk gebureaucratiseerde als in face-to-face-groepen.
- 2) De geleide coöperatie is resultaat van een van bovenaf opgelegde norm. De meeste moderne organisaties ontwikkelen deze samenlevingsvorm, b.v. militaire, politieke, economische, religieuze, opvoedkundige organisaties.
- 3) Onder contractuele coöperatie verstaat men de interactie die uit de wil van de participanten voor een speciale taak tot stand komt ofwel de interactie die gesanctioneerd wordt door wettelijke principes. Onder deze gedaante is de interactie zeer specifiek en wel bepaald in tijd. Deze interactie kan geleid of niet geleid zijn, maar verloopt zeker niet spontaan. Deze contractuele coöperatie is een kenmerk van een geïndustrialiseerde samenleving, b.v. coöperatieven, bedrijven, maar ook in het geval van baby-sitting.

- 4) Traditionele coöperatie is het resultaat van de zeden en de gebruiken die in een groep bestaan. Deze worden niet van bovenaf opgelegd. Dit principe van wederzijdse hulp is het bijzonderste ethische beginsel van de Hindu-familie en was dit eveneens in de landelijke dorpen in het Middeleeuwse Europa. Er was geen enkele contractuele sanctie die deze samenwerking oplegde.

c) Competitie

Ofschoon competitie wel degelijk te onderscheiden is van coöperatie gaat competitie altijd met een bepaalde vorm van coöperatie gepaard. Er moet immers een zekere afspraak zijn over de regels en de sancties om te voorkomen dat competitie in een manifest conflict vervalt. Competitie is wel een vorm van conflict.

Nisbet stelt competitie voor als een strijd tussen twee of meer actors voor een bepaald object (goederen, prestige) waarop de nadruk wordt gelegd. Het heeft dus niet zo zeer betrekking op het antagonisme tussen twee of meer personen. Die strijd vloeit voort uit de schaarste van goederen en prestige. Deze strijd kan zowel geleverd worden door een groep of collectiviteit als door een roldrager. O.m. de competitie tussen twee verenigingen voor de grootste aanhang.

Competitie gaat gepaard met een zekere vorm van coöperatie.

Onze samenleving is daar duidelijk een voorbeeld van. Coöperatie wordt als normaal en noodzakelijk ervaren om de structuren en cultuur te handhaven. Maar tegelijkertijd bouwt men competitie in en dit zowel op economisch gebied, als onderwijsgebied, als in het spel, enz. Competitief handelen wordt in onze samenleving gecultiveerd. Dit is niet in elke samenleving het geval. De Zuni-Indianen (Z.W. Amerika) geven geen hoge waardering aan individueel- of gezinsbezit; zij minimaliseren de statusverschillen; competitie wordt door hen als wansmakelijk bestempeld.

De zeer grote waardering voor competitie als middel tot efficiënt handelen is niet zozeer resultaat van wetenschappelijk onderzoek dan wel van een bepaalde overtuiging. Wij geloven dat competitie stimulerend werkt. Ondertussen is er ook een zeker wantrouwen tegenover de competitie gegroeid. De staat o.a. eist het monopolie op in berichtgeving, in post

en telefo n. Grote bedrijven trachten monopolie-posities te veroveren om op die wijze aan elke controle te ontsnappen.

Naast deze globale positieve waardering van competitie stelt men echter bij bepaalde positiedragers een negatieve waardering vast. Competitie kan voor sommige zwakke categorieën zeer nadelige gevolgen hebben (b.v. voor de gehandicapten, de sociaal gedepriveerden,). Uit competitie kan eveneens een gevoel van vijandigheid ontstaan. En op de derde plaats is het mogelijk dat de regels die de competitie beheersen verloren gaan en dat men terecht komt in een open conflict.

d) Conformiteit

Een ander sociaal-interactie-proces is de conformiteit. De sociale interactie zal zich op één of andere wijze conformeren vlg. een bepaalde norm. Dit betekent niet noodzakelijk dat de actor zich uitsluitend maar zal conformeren met degene waarmee hij interacteert. De actor zal zich echter dikwijls laten leiden door de normen en de waarden van de groep waarnaar hij zich refereert en waarvan hij niet noodzakelijk lid moet zijn (referentiegroep).

Waarom conformiteit tot stand komt, is een zeer besproken vraag. Het antwoord hierop is zeer verschillend, al naargelang van de onderzoeken en de situatie. Sommige sociologen zien het als een manifestatie van symbolische interactie. Anderen zien interactie als een ruilproces waarbij aan deze die zich conformeren een bepaalde beloning wordt gegeven onder de vorm van goedkeuring, waardering of succes. Weer anderen zien het als een resultante van dwang. Wat ook de verklaring van conformiteit moge zijn, het is wel duidelijk dat het een zeer belangrijke betekenis heeft voor het sociale handelen.

e) Sociale druk

Conformiteit van het sociale handelen zou o.a. product kunnen zijn van sociale druk. Ofschoon bij sociale druk duidelijk de klemtoon gelegd wordt op deze die druk uitoefent zit er in dit interactieproces toch altijd duidelijk een andere partij aanwezig, nl. deze die druk onder-

gaat. Vanuit deze laatste komt dan een antwoord op de actie van deze die druk uitoefent zodat men van reëel interactie-proces kan spreken. Het handelen van deze die druk ondergaat is een uitdrukking van de wil van degene die druk uitoefent.

In de meeste sociale situaties wordt er op één of andere wijze sociale druk uitgeoefend of is sociale druk mogelijk. Het komt voor onder een grote verscheidenheid van vormen : ridiculiseren, excommuniceren, afwijzing van liefde, het niet erkennen van iemand, enz. Deze druk heeft in onze samenleving weinig sterke aanhangers gehad wanneer hij niet op een of andere manier verantwoord was. Men is dan ook steeds op zoek geweest naar een legitimatie van deze druk (gezag). Zo b.v. werd de druk van het absolute gezag gelegitimeerd door de ruil van de vrijheid en de onzekerheid van de onderdanen voor de bescherming door het absolute gezag.

Sociale druk is een proces dat een zeer belangrijke functie uitoefent in de wording van de samenleving. Langs sociale druk wordt er een stuk conformiteit bewerkt in het sociale handelen, terwijl in andere situaties de druk een afwijking ten overstaan van het sociale handelen kan veroorzaken.

f) Conflict

Naast voorgaande interactie-types dient men nog het sociale conflict te onderscheiden. Hier gaat het essentieel om een interactie-proces waarbinnen een strijd wordt gevoerd tussen twee of meer actors voor een goed of een waarde dat men gemeenschappelijk hoogacht. In vergelijking met de competitie ligt in dit proces de klemtoon op de strijd tussen de actors. De regels die de competitie nog enigszins beheersen verdwijnen op de achtergrond om plaats te maken voor de strijd tussen de twee of meer partijen. Wanneer een voetbalwedstrijd in een sportieve geest verloopt ziet men in deze configuratie van twee ploegen een competitief interactie-proces. Indien tegen het einde van de wedstrijd een ploeg om bepaalde redenen zich erg benadeeld voelt kan deze competitie in een conflict omslaan.

Conflict kan zich op verschillend niveau's tussen de actor afspelen. Het kan verlopen in zeer persoonlijke relaties, zoals b.v. bij twee rivaliserende voetballers van een tegengestelde ploeg. Het kan anderszins ook zeer onpersoonlijk verlopen, v.b. tussen twee organisaties (vakbond t.o. bedrijfsleiding, studenten-rijksmacht, oorlog tussen twee landen).

In tegenstelling met competitie en cooperatie wordt conflict meestal nogal erg negatief gewaardeerd. In feite is dit een a priori stelling die weinig verband houdt met de zeer verscheiden interactie-processen. Al naargelang de samenleving (groep) waartoe men behoort acht men dit proces hoog of minder hoog. Competitie wordt door een prestatie-gerichte maatschappij als een belangrijke stimulus ervaren. Wij worden daardoor nochtans in onze scholen nogal geconfronteerd met een aantal drop-outs waar niet altijd een oplossing voor geboden is. Coöperatie bij het bedrijven van misdaden wordt door de misdadigers hoog gewaardeerd door andere actors laag. I.a.w. de evaluatie van deze processen wordt structureel bepaald.

Dit is eveneens het geval voor het conflict. Door velen wordt dit als pathologisch ervaren ; een situatie van de samenleving die best veranderd wordt. Deze opstelling is eveneens discutabel. Door sommige sociologen wordt het conflict als een normale sociale situatie beschouwd, als één van de blijvende processen in de samenleving (conflictmodel). Andere daarentegen menen dat het conflict een pathologische situatie die slechts een tijdelijke verstoring is van een consensus in de samenleving (integratie-model). Deze twee beschouwingswijzen van het conflict in de samenleving liggen aan de basis van een andere benadering van de maatschappelijke problemen. Later zullen deze modellen verduidelijkt worden.

Conflict kan gemakkelijk zeer nadelige gevolgen voor de samenleving hebben. Het sneeuwbal-effect zorgt er voor dat harde spanningen zeer erge gevolgen kunnen hebben (b.v. tijdens oorlog), die zeer zware kosten voor gevolg hebben (W.O. II eiste 9 miljoen gesneuvelde soldaten en 12 miljoen gedode burgers ; dit kostte de V.S.A. 400 miljoen dollars, d.w.z. de kosten van een huis van 50.000 dollar voor elk Amerikaans gezin en eveneens twee nieuwe wagens elk jaar gedurende 30 jaren voor elk Amerikaans gezin).

Conflict tast daarenboven de sociale structuur zeer sterk aan zodat bepaalde groepen en collectiviteiten nog moeilijk met elkaar tot een vergelijk kunnen komen.

Anderzijds groeien er uit het conflict nieuwe vormen van samenwerking. Vakbondsleiders gaan b.v. samenwerken ; handelaars gaan coalities aan tegen bepaalde regeringsbeslissingen. Het conflict kan verder de actors bewust maken van het feit dat de bestaande organisaties geen oplossing kunnen geven aan de heersende problemen. De acties van de syndicaten in vorige eeuw en begin deze eeuw maakten de regeerders bewust dat de bestaande industriële structuur niet langer de oplossing kon geven aan de sociale problemen. Er kon i.a.w. een proces van sociale verandering ingezet worden, maar daarnaast had men toch af te rekenen met mogelijke represailles. En in laatste instantie is het mogelijk dat uit het conflict nieuwe vormen van integratie tussen de verschillende lagen van een samenleving geboren worden. Men vindt o.m. de stelling verdedigd dat de oorlogen in W.-Europa het nationale bewustzijn van verschillende collectiviteiten verhoogde.

3. De 'pattern variables' van Talcott Parsons (1)

Ofschoon de 'pattern variables' oorspronkelijk voor de analyse van rolbetrekkingen gebruikt werden kunnen zij toch gebruikt worden als alternatieven waartussen de handelende persoon moet kiezen om zich over de situatie uit te spreken. Het handelend subject geeft een definitie van de situatie op die manier.

In de keuze die de actor te maken heeft tussen de diverse keuze-alternatieven gaat de actor een uitspraak moeten doen over de sociale verhouding die hij aangaat met de andere actors. Deze keuze wordt hier weliswaar in dichotome termen geformuleerd, maar beweegt zich in feite langs een continuum.

(1) PARSONS, T., The social system, London. The Free Press of Glencoe, 1964 (1951), p. 58-67.

a) Affectivity versus affective neutrality

D.w.z. Het handelend subject kan directe emotionele bevrediging in een handeling zoeken ofwel zulke bevrediging achteruit zetten achter instrumentele of morele overwegingen.

L.J. Westwood formuleert in verband met de rol van de leraar de keuze die de leraar te maken heeft tussen affectief of affectief neutraal gedrag. De vraag die de leraar hier moet stellen betreft de mate waarin hij in zijn verhouding met de leerlingen zich laat leiden door emotionaliteit ofwel door de opvatting zijn job te mogen doen (1).

Dezelfde problematiek treft men bij heel wat andere roldragers aan. Een rechter o.a. laat zich in zijn sociale verhouding met verdachten deze vraagstelling eveneens leiden. Een moeder wordt in haar relaties met haar kinderen met dezelfde problematiek geconfronteerd.

b) Self-orientation versus collectivity-orientation

Het handelend subject kan zijn eigen voordelen nastreven ofwel deze van de collectiviteit.

De vraag die hier de sociale relaties van de leraars met de leerlingen bepaalt betreft de mate waarin hij zich laat leiden door het belang van de gemeenschap ofwel door eigen belang.

Ook hier moet wederom opgemerkt worden dat deze vraagstelling door de meeste andere roldragers geformuleerd wordt, maar dat het antwoord niet voor elke roldrager hetzelfde zal zijn. Een bendeleider en een handelaar zullen bv. waarschijnlijk meer geleid worden door eigen belang dan wel een moeder.

Voor bepaalde roldragers kan de confrontatie van de twee alternatieven aanleiding geven tot conflicten. Een rijkswachter moet b.v. in functie van het algemeen belang zijn zoon die een verkeersovertreding begaat bekeuren, maar als vader zal hij hier niet zo vlug toe geneigd zijn.

(1) WESTWOOD, L.J., "The role of the teacher - II", Educational Research, Vol. 9, n° 3, 1967, p. 23-24.

c) Particularism versus universalism

D.w.z. Het handelend subject kan zijn oriëntering naar de particuliere betrekkingen van een object met hem zelf richten of anders naar algemene kenmerken van het object. Of anders uitgedrukt : wanneer de actor relaties aanknoopt met de anderen dan kan hij zich laten leiden door de unieke karakteristieken van de andere waarmee hij in relatie treedt of kan hij zich richten naar algemene trekken van de andere.

In de situatie van de leraar is het dan ook van groot belang dat er gelet wordt op de karakteristieken van de leerlingen die de sociale verhoudingen sterk kunnen bepalen. In de benadering van de leerling kunnen immers hetzij meer de persoonlijke kwaliteiten van de leerling meer aanspreken hetzij het feit dat de leerlingen de positie van leerling bezitten die algemeen is voor allen.

De sociale verhouding tussen een geneesheer en zijn patiënt kan geïnspireerd zijn door het feit dat de patiënt ook toevallig een vriend is of enkel maar door zijn patiënt zijn.

d) Ascription-achievement (algemeen : quality-performance) (begrip van R. Linton)

D.w.z. Het handelend subject kan de objecten waarderen naar statische of gegeven eigenschappen ofwel naar gedrag en prestaties.

De sociale situatie van de leraar veronderstelt eveneens een duidelijke optie vlg. deze criteria. Zal de leraar de leerling gaan benaderen als iemand die bepaalde prestaties leverde of zal hij hem zien als iemand met een bepaalde leeftijd, een bepaald geslacht, afkomstig uit een bepaalde sociale stand.

Deze vraagstelling speelt zich zeer frekwent af in onze samenleving. Aan de ene kant ziet men een zeer ruime aandacht voor de toegewezen positie, de sociale herkomst, maar anderzijds let men eveneens op de verworven positie. In een moderne technische samenleving wordt meer en meer rekening gehouden met de verworven bekwaamheden van de leden van de samenleving. In primitieve samenlevingen is de toegeschreven positie uiterst belangrijk.

Op het vlak van het onderwijs ziet men enerzijds een beklemtoning van de eigen prestatie, maar stelt men anderzijds vast dat deze prestaties gemakkelijker gerealiseerd worden door deze die een relatief hoge sociale status hebben. Op die wijze gaat de toegeschreven positie weer meer betekenis krijgen.

e) Diffuseness-specificity

D.w.z. Het handelend subject kan de relevantie van de objecten voor zijn handelen als veelzijdig en onbepaald opvatten of als juist begrensd zien.

Ook op dit vlak is er duidelijk een kans op verschillend gedrag van de leraar al naargelang hij in zijn sociale verhouding met de leerlingen zich laat leiden door de veelzijdige kentrekken van de leerlingen ofwel door het feit dat hij zich laat leiden door de beperkte reeks van kenmerken van de leerlingen.

De relatie tussen vrienden is zeer diffuus, ook deze tussen ouders en kinderen. Zij wordt specifiek naarmate men meer in een formele positie als actor terecht komt en deze formele relatie ook niet kan doorbreken.

4. Het verband tussen sociale betrekkingen en sociale verhoudingen

Gestructureerd sociaal handelen veronderstelt een netwerk van sociale betrekkingen en sociale verhoudingen. Deze laatste twee elementen zullen in de sociale realiteit elkaar op één of andere wijze beïnvloeden. Interacteren met elkaar impliceert immers dat er een bepaald sociale verhouding ontstaat, zij het één van onverschilligheid.

G.C. Homans tracht in zijn werk "The Human Group" tot een sociologische theorie te komen (1). Hij doet daarvoor beroep op andere studies, b.v.

(1) HOMANS, G.C., Individu en gemeenschap, Utrecht, Aula-boeken, 1966 (1961), p. 123-125.

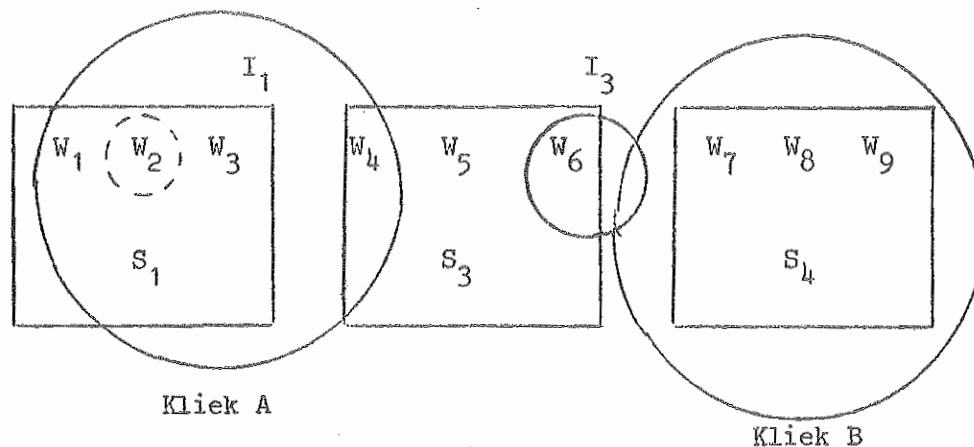
Bank Wiring Observation Room (Management and the Worker door F.J. Roethlisberger en W.J. Dickson en Street Corner Society van Whyte (1943). Zijn methode van werken is een voortdurende verfijning van de hypotesen. Deze hypotesen kan hij steeds bevestigen met één of meerdere onderzoeksresultaten. Hij merkt nochtans terecht op dat deze hypotesen slechts zolang als feitelijke zaakverbanden mogen beschouwd worden tot het tegendeel is bewezen. Wij willen hen hier vermelden om de mogelijke band tussen interactie en sociale verhoudingen (Homans spreekt van sentimenten) te illustreren :

- "Wanneer de frequentie van interactie tussen twee of meer personen stijgt, zal ook de mate waarin men elkaar mag, stijgen en omgekeerd".
- "Indien de interacties tussen de leden van een groep in het externe stelsel frequent zijn, zullen de gevoelens van onderlinge genegenheid groeien en deze gevoelens zullen op hun beurt tot verdere interacties leiden, boven, en behalve de interacties van het externe stelsel".
- "Een daling van de interactiefrequentie tussen de leden van een groep en buitenstaanders, tesamen met een toeneming van de sterkte van negatieve gevoelens ten opzichte van de buitenstaanders, zullen de interactie-frequentie en de sterkte van positieve gevoelens tussen de leden van de groep doen toenemen en omgekeerd".

Waarom worden deze hypotesen getoetst ?

In 1931-32 ging in de Western Electric Company's Hawthorn Works te Chicago het onderzoek door naar de sociale invloeden die de productie bepalen. Daarom nam men een gewone arbeidersgroep en zonderde deze af in een kamer. D.i. de Bank Wiring Observation Room : deze mensen produceerden schakelaars voor telefoonuitrustingen voor centrales. 14 mannen waren dit, waaronder 9 bedradingmonteurs, drie soldeurs en twee controleurs : Gedurende 6 maanden stond een waarnemer in deze werkruimte en observeerde zoveel mogelijk.

De observator stelde vast dat de formele structuur al vlug doorbroken werd. Over formele werkteams heen ontstonden er klieken die naast bepaalde arbeidstaken (ofschoon zeer beperkt) samen praten, aten en zich ontspanden.

Een eerste kliek bestaat uit W_1, W_3, W_4, S_1, I_1 . W_2 valt hier weg omdat hij buiten de spelletjes niet aan de groepsactiviteiten deelnam.

De andere kliek valt samen met de laatste productie-eenheid, maar deze wordt aangevuld met W_6 die tevergeefs pogingen ondernam om leider van kliek B te worden. Beide groepen handelden verschillend; o.m. waren de spelletjes van de twee groepen verschillend; werden er andere gesprekken gevoerd. De status van kliek A, was hoger dan deze van B. De produktie van A was ook meer conform met informeel bepaalde productienorm. Kliek B bleef meestal onder deze norm en bij het doorgeven van informatie beweerden zij steeds meer geproduceerd te hebben dan dit in feite het geval was.

In aansluiting op de hypothesen van Homans kan men vaststellen dat er een positieve houding kwam tussen de verschillende participanten van de B.W.O.R. Het was daarenboven niet enkel zo dat er een positieve houding tussen de participanten kwam, maar dat er binnen de B.W.O.R. een zulkdanige (informele) structuur kwam dat deze positieve verhoudingen anders werden geformuleerd dan binnen de zuiver formele structuur. En tenslotte werd het duidelijk dat er tussen de leden van de B.W.O.R. een zulkdanige positieve band kwam dat dit de groepsvorming nog bevestigde en er een zekere vijandigheid t.o. de buitenstaanders waarneembaar werd.

De band tussen interactie en sociale verhoudingen zoals in de B.W.O.R. vastgesteld blijkt in andere situaties nochtans niet altijd op te gaan. Er zijn situaties waarin toenemende frequentie van de interactie niet

altijd aanleiding geeft tot positieve verhoudingen. Een frekwente confrontatie van sommige actors is eerder conflicten-scheppend dan wel vriendschap-bewerkend.

5. Enkele sociale structuur-typologieën

De band die men zojuist heeft vastgesteld tussen interactie en sociale verhoudingen wordt in de sociologie soms in één begrip gevat om dit gedragspatroon gemakkelijk te verwoorden. Dit heeft men in de sociologie (ook in andere wetenschappen) een typologie genoemd. Men brengt in een typologie een aantal kenmerken van een fenomeen samen onder één noemer, zonder dat in realiteit deze kenmerken altijd aanwezig moeten zijn. Zij kunnen in die ideale combinatie voorkomen, maar dit is niet noodzakelijk.

Deze interactieprocessen die vroeger beschreven werden verschillen van deze typologieën door de klemtoon die bij deze laatste gelegd wordt op de verzameling van personen op basis van bepaalde sociale verhoudingen zodat er bepaalde groepen of collectiviteiten ontstaan. Binnen de hier besproken structuurtypologieën kunnen de verschillende interactietypes optreden.

Het is echter niet zo dat in gelijk welk type van de structuur typologieën gelijk welk interactie-proces zal afspelen. Integendeel bepaalde processen zullen in sommige types niet te lang of frekwent mogen voorkomen wil het type niet ontbonden worden. Een gemeenschap waar constant conflict zou zijn zou zichzelf vernietigen.

a) Solidarité mécanique ou par similitudes-solidarité organique ou due à la division du travail (1)

Mechanische solidariteit is een solidariteit, die voortvloeit uit de gelijkheid van de interacterenden.

(1) DURKHEIM, E., De la division du travail social. Paris, P.U.F., 1960 (1893), XLIV + 416 pp.

Organische solidariteit is een solidariteit, die voortvloeit uit de taakverdeling van de interacterenden.

Waar plaatst Durkheim deze begrippen ?

In verband met de algemene integratie van de maatschappij vraagt Durkheim zich af, in welke mate de sociale solidariteit tot deze integratie bijdraagt. Deze sociale solidariteit is een moreel fenomeen en kan als dusdanig slechts langs een uitwendig symbool waargenomen worden. Dit symbool is het recht, dat echter slechts een deel van het sociale leven uitmaakt. Aan de basis van dit recht liggen immers de zeden, die zeer zelden met het recht in tegenstelling staan. Dergelijke tegenstelling zou volgens Durkheim niet lang kunnen duren. Overigens meent deze schrijver, dat een vorm van sociale solidariteit, die enkel in de zeden tot uiting komt, eerder een secundaire betekenis heeft. De vormen van sociale solidariteit, die zich in het recht voordoen, zijn echter essentieel. Verder merkt hij op, dat het abstracte begrip 'sociabilité' enkel kan erkend worden in de particuliere vormen van solidariteit, zoals de nationale solidariteit, de professionele solidariteit, e.a.

De opstelling van Durkheim over de geringe kans dat zeden en recht zelden met elkaar in tegenstelling staan valt er enige twijfel te verwoorden. In onze samenleving worden er o.a. morele principes over de gelijkheid van alle mensen geformuleerd. Men stelt nochtans vast dat deze principes niet voor iedereen in de wet zijn vastgelegd (o.m. voor de zigeuners worden er andere maatstaven gehanteerd). De samenleving hanteren i.a.w. morele principes op een verschillende wijze al naargelang de situatie zich voordoet en de positiedragers die er bij betrokken zijn.

Maar laten we hier de redenering van Durkheim terug opnemen. Vermits het recht de voornaamste vormen van solidariteit uitdrukt, volstaat het de verschillende soorten van recht te classificeren om de verschillende soorten van sociale solidariteit te bepalen.

Aan de hand van de studie van de misdaad, de straf en het strafrecht geeft Durkheim een inzicht in "la solidarité mécanique ou par similitudes". Het strafrecht drukt de meest essentiële sociale gelijkheid uit, daar

iedereen volgens een gelijke maat strafbaar is. Deze hoogste vorm van sociale gelijkheid beleeft de groep in "la conscience collective". De solidariteit, die voortvloeit uit de gelijkheid tussen de leden van de groep, bereikt zijn maximum, wanneer het "collectieve geweten" juist en in alle aspecten met het "totale geweten" van de mens samenvalt.

De "solidarité organique" is het resultaat van de arbeidsverdeling. Aan de basis van de arbeidsverdeling ligt het "droit coopératif" in tegenstelling met het "droit répressif" van de mechanische solidariteit.

Durkheim meent dus dat men de invloed van de mechanische solidariteit op de algemene integratie van de maatschappij kan meten aan de omvang, die het strafrecht in het gehele rechtssysteem inneemt. Op een gelijkaardige manier kan men tevens de invloed van de arbeidsverdeling op de algemene integratie van de maatschappij meten, nl. aan de hand van de ontwikkeling van het "coöperatieve recht met restitutieve sancties".

b) Gemeinschaft, Gesellschaft, Organisation (1)

Pieper maakt dit onderscheid in zijn onderzoek naar de grondvormen van de sociale spelregels. Hij spreekt hier van een sociologische histologie (in navolging van J. Plenge, Problemsystem der theoretischen Soziologie) d.i. de sociologische studie die de grondvormen van de menselijke relaties bestudeert. Hierbij houdt Pieper rekening met de grondvormen van de sociale structuur zoals Plenge die heeft gegeven in navolging van F. Tönnies.

Deze grondvormen voor menselijke relaties worden op basis van twee factoren opgebouwd, nl. de "Hafttiefe" en de "Artemomente" van de relaties van de mensen met elkaar.

Hafttiefe : dit duidt op de intensiteit van de band waarmee de mensen met elkaar verbonden zijn (haften). Indien men een grote Hafttiefe vaststelt dan heeft men "kringen", indien een kleine dan "groepen" (Deze term wordt later anders gebruikt). De graad van onderscheid tussen groot en klein is beweeglijk.

(1) PIEPER, J., Grundformen sozialer Spielregeln, Frankfurt, 1962.

Artnoment : het is het element dat de geaardheid van de binding bepaalt.

Ieder mens vertegenwoordigt in zijn concreet bestaan een algemeen, een individueel en een bijzonder aspect.

- algemeen : b.v. het mens-zijn, het Vlaming zijn is gemeenschappelijk voor vele.
- individueel : men heeft echter ook een bestaan dat niet kan gedeeld worden met andere, b.v. Ik ben niet U (niet de ander).
- bijzonder : in ieder mens is het algemene op een verschillende, heel bijzondere wijze verwezenlijkt (anders dan de andere).

Artnoment	Hafttiefe	
	Sterk =kring	Zwak =groep
algemeen	gemeenschap	massa
individueel	maatschappij	machtsverhouding
bijzonder	organisatie	onbewuste arbeidsverdeling

Groep :

- massa wordt gekenmerkt door aller gelijkgerichtheid, die echter niet op de innerlijke deelneming van allen aan allen, maar op de suggestieve kracht van uiterlijke indrukken en invloeden berust.
- machtsverhouding is er dan wanneer de zelfhandhaving van individuen iedere band met de ander en iedere erkenning van de ander opheft en te niet doet (b.v. vernietigingsstrijd).
- onbewuste arbeidsverdeling berust op de verdeling van functies naargelang de bijzondere kwaliteiten der individuen met betrekking tot een gemeenschappelijk tot stand te brengen resultaat , maar dit alles onbewust.

Kring

- gemeenschap : een tussenmenselijke relatie met een grote Hafttiefe en als kristallisatiekern datgene wat de betrokkenen gemeen hebben, d.w.z. dat men zich totaal openstelt voor de ander. (Spelregel van de gemeenschap : het niet-gemeenschappelijke en scheidende bewust buiten beschouwing laten (liefde)).
- maatschappij : een tussenmenselijke relatie van wederzijds aanvaarde verbondenheid, waarvan de 'kristallisatiekern' de individualiteit van de betrokken partners is.
(individueel : aliquid, in quantum est ab aliis divisum ; dicitur enim 'aliquid' quasi 'aliud quid' (Thomas van Aquino), in de individualiteit ligt de gelijkheid.)
De maatschappij steunt op de accentuering en handhaving van de persoonlijkheid ; b.v. :
 - markt : beklemtoning van individueel belang (nut, voordeel, macht, invloed, genot) (Spelregel : do ut des : het contract, rechtvaardigheid).
 - maatschappelijk verkeer : men vraagt respect voor het particuliere (Spelregel : middellijkheid en afstand, d.i. tact en hoffelijkheid).
- organisatie : is die vorm van wederzijdse erkende tussenmenselijke relatie, die zich rond de bijzonderheid van de individuen kristalliseert (bijzonderheid van de functionaris). (Spelregel : medelidmaatschap, d.w.z. ieder individu is lid van het geheel, d.w.z. ieder heeft een speciale functie te vervullen, die voor alle leden verschillend is).

Reeds in 1887 hanteerde F. Tönnies (Gemeinschaft und Gesellschaft) de dichotomie gemeenschap-maatschappij. De eerste vorm van groepering van mensen vloeide voort uit het wezen van de mens (wesenwillentlike), terwijl de tweede tot stand kwam uit de keuze van de leden (kuurwillentlike). De gemeenschap wordt verder nog gekenmerkt door de integrale betrokkenheid van de persoon op de gemeenschap.

Het gaat hier niet om één of andere rol die typisch is voor deze gemeenschap. Deze integrale betrokkenheid trof men vroeger aan in de verwantengroepen, dorpsgemeenschappen, religieuze groepen en dgl. Men

voelde zich als behorend tot de vrij-eenheid.

Men vindt deze gemeenschapsidee in de samenleving dikwijls omschreven als een "goed" iets, een relatie die moet nagestreefd worden. Deze opstelling is nochtans resultaat van een waardering die niet altijd recht doet aan het geluk van allen. Het feit dat men tot een wij-groep behoort ligt aan de basis van een positieve waardering voor alles van deze wij-groep. Nochtans behoort tot deze categorie van de gemeenschap eveneens het ethnisch ghetto, de totalitaire staat en de kaste.

In de maatschappij heeft men geen integrale betrokkenheid, maar wel een partiële betrokkenheid van de actor met één van zijn aspecten ; dit kunnen religieuze, economische of politieke aspecten zijn. De actors zijn hier meer op basis van overeenkomst met elkaar verbonden. Dit is b.v. het geval in een grote school en in een bedrijf.

Volgens Tönnies is er in onze samenleving een evolutie waar te nemen van gemeenschap naar maatschappij, van een totale betrokkenheid van de actor op de groep naar een partiële betrokkenheid. Deze tendens treffen we o.a. in de kerk, bedrijven, scholen, enz. aan (1).

De schets van de kring door Pieper met zijn verschillende relaties is een analytische benadering. In realiteit treft men in verschillende situaties de drie structuurtypes aan met telkens hun eigen spelregels. Aangezien de spelregels soms tegenstrijdige verwachtingen formuleren kunnen hier gemakkelijk conflicten ontstaan.

Om dit te verduidelijken kan men zich de volgende situatie voorstellen. Twee broers komen in dezelfde school terecht, de één als directeur en de ander als leraar. Als broers hebben zij geleerd dat zij steeds de ander moesten helpen ; men heeft het gemeenschappelijke steeds beklemtoond. Als directeur en leraar staan zij met elkaar in een relatie waarin elk de ander als patroon met een eigen individualiteit moet erkennen. In het sociaal verkeer wordt er sociale afstand tussen elkaar verondersteld. Als leden van dezelfde organisatie moeten zij erkennen dat ieder van hen een speciale functie heeft.

(1) NISBET, R.A., op. cit., blz. 105-107.

6. De samenhang structuur-cultuur

De analyse van de sociale structuur mag niet blijven steken op het vlak van een typologische schets die een abstract niveau van een dergelijk gehalte bereikt dat men zich nogal op een afstand van de realiteit bevindt. De sociale realiteit is trouwens veel rijker dan in deze types kan gevat worden. Deze structuur moet dus in zijn grote verscheidenheid worden duidelijk gemaakt.

Een ander gebrek van een zuiver structurele benadering is gelegen in het achteruit plaatsen van de evaluaties die met deze structuren verbonden zijn. Structuur en cultuur duiken i.a.w. tegelijkertijd op in de samenleving. Deze samenhang moet men eveneens in de sociologische analyse vatten. Accidenteel werd dit in vorige analyses ook gedaan. Deze aanpak zullen wij wat systematischer uittekenen met behulp van de "sociologie en profondeur" van G. Gurvitch (1).

Gurvitch schetst in zijn fenomenologische benadering van het sociale totaal-fenomeen een aantal dieptelagen ("paliers en profondeur") die telkens een bepaald deel van die realiteit bloot leggen. Het is een bemerking waarbij men eenzelfde fenomeen, b.v. de school, tracht te analyseren met behulp van de verschillende diepte-lagen. Elk van deze lagen drukt een bepaald facet uit van hetzelfde fenomeen. Telkens gaat men wanneer men verderschrijdt in deze diepte-analyse lagen aanroeren die minder gemakkelijk te vatten zijn ; men benadert op die wijze de meest diep gelegen lagen. Tot slot moet echter gesteld worden dat deze 10 lagen geen absolute betekenis hebben, waarvan de grenzen zonder meer vastliggen (2).

a) De morfologische en ecologische oppervlakte ("la surface morphologique et écologique") = de technische en natuurlijke milieus ; de voorwerpen,

(1) GURVITCH, G., "Sociologie en profondeur", in GURVITCH, G., ed., Traité de Sociologie I, Paris, P.U.F., 1962, p. 157-171.

(2) Zie voor een vergelijking van de dieptelagen doorheen het gehele oeuvre van G. GURVITCH. VERHOEVEN, J., De sociologische verklaring van de sociale controle, Mechelen, SINFRA, 1969, p. 187-189.

de lichamen en het gedrag die deelnemen aan het sociale leven en die door uitwendige waarneming kunnen achterhaald worden. B.v. :

- de geografische en demografische basis van het sociale fenomeen : de bevolkingsdichtheid, de migratie, de staat, het dorp ;
- monumenten, gebouwen, kerken, kazernes, scholen, enz.

Dit alles wordt slechts sociaal door het menselijke collectieve gedrag. De aarde wordt door het menselijk handelen veranderd, krijgt betekenis. Technische instrumenten kunnen slechts worden ontdekt wanneer de andere dieptelagen optreden. Demografische prognoses kunnen worden gewijzigd door oorlog, revolutie, door een nieuwe morele of juridische orde.

b) De georganiseerde apparaten ("les appareils organisés") = zijn vooraf gevestigde collectieve gedragingen die volgens zekere beredeneerde modellen, die vooraf in min of meer rigiede schema's vastgelegd en gewoonlijk in statuten gegoten zijn, en die geordend, gehiërarchiseerd en gecentraliseerd zijn.

Deze laag is gewoonlijk beweeglijker dan de eerste, maar meer formalistisch, dan de diepere lagen, b.v. coöperaties, fabriek, onderwijsinstellingen, leger, enz.

c) De sociale modellen, de collectieve signalen en tekens en de regels ("Les modèles sociaux, y compris les signaux et signes collectifs de même que les règles") : = deze bestaan uit een geheel van criteria, signalen, tekens en regels, die niet enkel bestemd zijn om het collectieve en individuele gedrag te leiden, maar ook de rollen en de houdingen (d.i. het mentale leven). Deze sociale modellen verschijnen buiten een organisatie en zelfs los van bepaalde structuren. B.v. nationale gerechten en kleding, wellevendheid, nationale feestdagen, opvoeding, het politieke, religieuze en morele leven zijn dikwijls door sociale modellen geïnspireerd.

Twee types van deze modellen duiken op in het dagelijks leven nl. technische en culturele modellen. Technische modellen hebben betrekking op het dagelijkse en economische leven. Zij halen hun reden van bestaan

uit het voortdurend herhaalde gebruik en het slagen. Dit is b.v. het geval met een pijl om de weg te wijzen, of met het rode verkeerslicht. Culturele modellen zijn daarentegen betrokken op de ideale waarden en hebben een evaluerend karakter. Er bestaat b.v. de waarde van eerbied voor het leven. Hieraan zijn bepaalde regels verbonden die men moet naleven. Deze regels bepalen onze rollen.

De scheiding tussen culturele en technische modellen is niet absoluut. Opvoeding, een waarde die te realiseren is, kan niet adequaat gebouwen, wanneer men geen beroep kan doen op technische modellen. Dit is evenzeer waar voor godsdienst en moraal.

d) De collectieve gedragingen die in zekere mate geregeld zijn, maar die zich buiten de georganiseerde patronen afspelen ("les conduites collectives d'une certaine régularité, mais se déroulant en dehors des appareils organisés").

In de sociale realiteit is het immers zo dat de leden van een bepaalde groep of collectiviteit niet altijd de modellen volgen die zouden moeten gevolgd worden. Men stelt afwijkingen vast die door de samenleving toch enigszins aanvaard zijn. Men kan zich formeel vlg. dezelfde regels laten leiden, maar een andere houding aannemen t.o. de regels die men volgt.

Dit is b.v. het geval bij twee personen die eenzelfde rite volgen maar deze op een verschillende wijze beleven op basis van hun positie in een kerk. Een trouwe misganger geeft wellicht een andere betekenis aan hetzelfde ritueel dan een toevallige kerkbezoeker.

Een ander voorbeeld vindt men nog in de discrepantie tussen rechtspraak en rechtsregels. Bepaalde overtredingen, ofschoon door de wet strafbaar genoemd, worden niet gestraft.

e) De gehelen van de sociale rollen ("les trames des rôles sociaux")=

d.i. een geheel van combinaties en interpenetraties van sociale rollen. D.i. nog een spontanere laag dan de voorgaande. Een individu neemt verschillende rollen aan naargelang hij van verschillende groepen deel uitmaakt. Voortdurend worden de rollen aan de situatie aangepast.

Het handelen van de leraar zal verschillen al naargelang hij participeert aan een groep leerlingen of aan een groep leraars. Wanneer deze leraar zijn positie in het gezin inneemt zal dit rolgedrag wederom een ander karakter aannemen.

Volgens Gurvitch gaat deze rol zich wederom wijzigen volgens de economische, politieke, syndicale of politieke situatie waarin een rol gespeeld wordt. De rol van de leraar is niet dezelfde in een ontwikkelde of in een niet-ontwikkelde economie. De syndicale organisatie van een land heeft invloed op de leraarsrol.

f) De collectieve houdingen ("les attitudes collectives") : Collectieve houdingen in de samenleving bepalen de verschillende lagen die meer aan de oppervlakte liggen. Maar anderzijds is het ook zo dat deze zesde laag invloed heeft op de dieper gelegen lagen. Vernieuwende gedragingen en symbolen kunnen maar doorbreken in de samenleving wanneer er een collectieve houding te vinden is die openstaat hiervoor.

Een nieuwe leraarsrol-opvatting kan maar gerealiseerd worden wanneer er openheid bestaat voor dit nieuwe beeld. Er is daarenboven geen vernieuwing in het onderwijs mogelijk wanneer er geen collectieve houding bij leraars, directie, leerlingen en ouders te vinden is die de vernieuwing minstens aanvaardt.

Collectieve houdingen vormen vlg. Gurvitch een laag die onder invloed van veranderingen in de globale situatie sterk kan veranderen. Zo wordt o.m. vastgesteld dat de houding in de V.S.A. t.o. het onderwijs een sterke verandering onderging toen de Russen succes boekten in de ruimtevaart.

g) De sociale symbolen ("les symboles sociaux") : het zijn tekens die slechts partieel de bedoelde inhouden uitdrukken en die als bemiddelaars dienen tussen de inhouden en de collectieve individuele actors, die hen formuleren en waarnaar zij gericht zijn. Zij vormen als het ware het cement tussen de verschillende dieptelagen.

Deze sociale symbolen zijn geen onveranderlijke fenomenen, maar zij variëren in functie van een groot aantal factoren in de samenleving.

Hiertoe kan men o.a. rekenen : 1) de personen die de symbolen formuleren en hen lanceren, 2) de personen waarnaar zij gericht staan, 3) de partiële en globale sociale structuurtypes, 4) de tijd waarin zij verschijnen (revolutie of vrede), 5) de klasse, de groepen, waarin zij verschijnen, enz. Samenvattend kan men stellen dat de structuur van de samenleving de sociale symbolen bepaalt.

Het onderwijs is de institutie bij uitstek waar symbolen worden overgedragen. De waarde aan de symbolen gehecht zal daarom ook bepaald worden door de waarde die aan het onderwijs wordt gehecht, en de erkenning van deze symbolen door de samenleving. Er zal wellicht een verschillende invloed uitgaan van een symbool als hamer-en-sikkel overgedragen binnen een katholieke school dan b.v. door een K.P.

h) De onvoorziene, vernieuwde en scheppende collectieve gedragingen ("les conduites collectives effervescentes, novatrices et créatrices").

Deze gedragingen zijn vernieuwend omdat zij nieuwe organisaties, modellen, symbolen tot stand brengen. Hierdoor openen zij de weg naar nieuwe collectieve waarden en ideeën. Het zijn gedragingen die plaatsgrijpen tijdens politieke en sociale revoluties, tijdens religieuze reformaties, tijdens burgeroorlogen en internationale oorlogen, tijdens grote migraties en ontdekkingen van nieuwe continenten.

Deze vernieuwende gedragingen zijn nochtans niet exclusief in ogenblikken van grote spanning aanwezig. In elke groep zijn er elementen die gericht staan op verandering en elementen die zich conservatief opstellen.

Op het vlak van het onderwijs ziet men innoverende gedragingen opduiken, naast conservatieve. Nieuwe didactische wegen worden in het onderwijs ingebouwd waardoor nieuwe sociale structuren in de klas ontstaan. Wanneer vroeger de leraar vanuit zijn bovengeschiedte positie enkel maar doceerde dan zal hij nu kans geven aan de werkzaamheid van de leerlingen zodat een ander interactie-patroon in die klas ontstaat.

i) De collectieve waarden en ideeën ("les idées et valeurs collectives").

Achter alle voorgaande lagen steekt er een wereld van waarden en

ideeën. Zij liggen aan de basis van alle organisaties, modellen, symbolen en vernieuwingen. Zij beïnvloeden deze lagen, maar het is anderzijds eveneens zo dat deze bovenliggende lagen de collectieve waarden en ideeën zullen beïnvloeden.

Men stelt op dit ogenblik b.v. vast dat o.m. de democratie-opvatting in onze samenleving een nieuwe onderwijsstructuur heeft doen ontstaan waarbinnen nieuwe interactiepatronen mogelijk zijn. Wanneer de ontmoeting tussen de verschillende standen in het onderwijs sterk werd verhinderd door de gescheiden structuur van technisch en algemeen middelbaar onderwijs, dan is de kans dat dit gemakkelijker verloopt groter in de V.S.O.-structuur. Een collectieve waarde ligt hier duidelijk aan de basis van een verandering in de onderwijsstructuur.

j) Geestelijke toestanden en psychische collectieve acten ("Etats mentaux et actes physiques collectifs").

Elk sociaal totaal fenomeen is gekenmerkt door bepaalde geestelijke toestanden die de realisatie van alle bovenliggende lagen beïnvloeden. Geestelijke toestanden en psychische collectieve acten maken een veranderingsproces in het onderwijs o.a. mogelijk. De geestelijke toestand van de acteurs kan trouwens gericht staan op innovatie ofwel conservatief werken.

Doorheen deze diepte-sociologische analyse wordt het duidelijk dat sociale structuur en cultuur niet los te maken zijn van elkaar. Beide factoren zijn erg met elkaar verbonden en werden enkel maar om analytische redenen van elkaar losgemaakt.

§ 3. CULTUUR

In relatie met anderen handelen betekent voor de actor een opgave : hij moet een gedragspatroon ontwikkelen dat inzichtelijk is voor de anderen.

Dit betekent dat dit patroonmatig sociaal handelen een betekenis heeft voor de verschillende actors. Dit sociaal handelen verschijnt in een globale context van betekenissen. De socioloog moet dan ook de zin van dit handelen duidelijk maken. Hij moet m.a.w. letten op de cultuur waarbinnen dit sociale handelen zich afspeelt. De "ideële aspecten van het sociale leven" vormen dus duidelijk een standpunt dat de socioloog te hanteren heeft om het sociale handelen inzichtelijk te maken.

De analyse van de cultuur wordt aangevat vanuit de vraag naar de plaats van evaluaties, doeleinden en normen in de samenleving. Tegenover deze cultuur kunnen er divergenties bestaan die een ander gedragspatroon tot stand brengen, nl. de sociale entropie. Cultuur werd niet steeds hetzelfde gedefinieerd: de diverse definities van cultuur moeten hier verduidelijkt worden. Als laatste analyse-punt zal de cultural lag-hypothese onderzocht worden.

1. Waarderingen, doelen en normen

a) Waarderingen en doelen

Vroeger werd gezegd dat de sociologie de wetenschap is die het sociale handelen bestudeert. Dit handelen werd beschreven als een op de toekomst gerichte spontane activiteit van roldragers en groepen, d.w.z. dat het gaat om een zinvol handelen. De actor (gebruikt als verzamelnaam voor deze die de handeling stelt) drukt dus in zijn handelen een bepaalde waardering uit. Hij evalueert zijn handelen. Zo is er b.v. zeer duidelijk een verschillende evaluatie van het doorbrengen van zijn vrije tijd op een zondagnamiddag door mensen die naar het voetbalspel kijken en zij die een boek lezen. De socioloog neemt de cultuur waar als een reeks van evaluaties door de actor. Hij bestudeert de waarden niet in een vacuum, maar wel zoals ze beleefd en veruitwendigd worden in het sociale handelen. Daarom wordt hier de term waardering of evaluatie gebruikt.

Om deze evaluatie mogelijk te maken hanteert de actor waarden. Dit zijn: "centrale maatstaven met behulp waarvan men eigen gedrag en dat van

anderen beoordeelt" (1). Het gaat hier dus niet om het zuiver economisch waarde-begrip dat in geld kan uitgedrukt worden, maar wel om de groepsopvatting over de verkiesbaarheid van bepaalde dingen vlg. een bepaalde maatstaf.

Waarden kunnen getypeerd worden vlg. hun specifiek of algemeen karakter. Men kan om dit grafisch voor te stellen een continuüm hanteren waarbij aan de ene kant zeer algemene waarden geplaatst worden als vrijheid, democratie, enz. en aan de andere kant zeer specifieke waarden als de waarden van een kunstwerk, de waarde van het werk van een vakman die een taak opknapt.

Alle waarden hebben niet dezelfde betekenis voor het sociale handelen. Er is een zekere hiërarchie tussen de waarden. Leslie e.a. maken een onderscheid tussen "doel-waarden" en "middel-waarden", waarbij de eerste categorie duidelijk meer betekenis heeft voor het handelen dan de tweede (2). Doeleinden vormen een meer gestandaardiseerde formulering van wat wenselijk is. Zij komen voor de leden van de groep (b.v. in de school kan het doel van de leraars zijn "kennis overbrengen" naar iedereen) als een betrekkelijk goed omschreven te realiseren waarde voor. De middel-waarden onderscheiden zich van de doelwaarden door hun instrumenteel karakter : het zijn waarden die maar zin hebben als middel om de doelen te bereiken (b.v. de leraars kunnen als middel-doel een didactisch verantwoord handelen hanteren).

Wat van deze waarden nu middel of doel is hangt af van de positie van de actor. Voor een beroepssportman is de hoge sportprestatie een doelwaarde en zijn goede gezondheid is daar een middel voor ; de gewone burger zal daarentegen de sport als een middelwaarde zien om een goede gezondheid te behouden. Elke waarde komt dus niet bij definitie bovenaan staan of onderaan. Zij moeten in een concrete sociale structuur geplaatst worden, waarbinnen een geheel van waarden wordt gedragen. Dit globale waardensysteem bepaalt dan uiteindelijk de rangorde van de ver-

(1) VAN DOORN, J.A.A. + LAMMERS, C.J., op. cit., p. 99.

(2) LESLIE, G.R. e.a., op. cit., p. 94-96.

schillende waarden naast elkaar. Wij stellen o.m. vast dat het waardenpatroon dat een katholieke groep hanteert op een aantal punten wel anders ligt dan het waardenpatroon van een kommunistische groep. Deze vaststelling kan men voor de grote verscheidenheid van groepen doen, o.a. arbeiders-investeerders, handelaars-verbruikers, enz.

Bovengeschetste waardenhiërarchie zal in laatste instantie verwijzen naar de ultieme waarden. Dit zijn waarden die niet meer kunnen herleid worden tot een lagere plaats dan de hoogste. Zij vormen het uiteindelijk doel dat nagestreefd wordt. Welk deze waarden zijn hangt af van de sociale structuur. Voor de echte gelovige zal dat de dienst aan God zijn ; voor de echte kommunist zal het uiteindelijk doel de klasseloze maatschappij zijn. Aangezien beide posities in meerdere structuren voorkomen zal dit ultieme doel soms moeten wijken voor een aantal pragmatische vertalingen.

Waarden worden in de samenleving expliciet of impliciet gehandhaafd. Wij bezitten een geheel van middelen om waarden te indoctrineren : het onderwijs- en het gezinssysteem zorgen bewust voor het handhaven van waarden. Andere waarden worden impliciet bevestigd, d.i. b.v. het geval voor het handhaven van gezag en conformiteit. Men formuleert wel de vrijheid van opinie, maar men stelt frekwent vast dat groepen met een erg afwijkende opvatting worden gesanctioneerd voor de afwijkingen van de overwegende waardenpatronen. Impliciet worden de waarden van gezag en conformiteit gesteld boven deze van vrijheid van opinie. In feite wordt hier dus een poging gedaan om gezag te bestendigen met behulp van macht.

Sociale structuur en waarden ondersteunen elkaar. Dit is nochtans geen absolute relatie. Het is immers mogelijk dat binnen één sociale structuur tegengestelde waarden aanwezig zijn.

Men kan in onze samenleving o.m. een sterke betrokkenheid vinden om het persoonlijke voordeel zoveel mogelijk na te streven, maar tegelijkertijd vindt men in christelijke middens de verdediging van de naastenliefde. Beide waarden zijn niet gemakkelijk te verzoenen wanneer men hen in een zeer zuivere vorm wil realiseren. Hieruit ontstaan conflicten voor de roldrager die al naargelang zijn verschillende positie een andere waarde moet volgen.

Dit conflict is nochtans niet enkel een zaak van interrolconflict, maar even gemakkelijk ziet men tegenstellingen tussen de waardenpatronen van verschillende groepen. Men ziet de volledig tegengestelde oriëntatie van bedrijven en groepen die ontwikkelingshulp willen propageren, de tegenstelling tussen politieke partijen, de spanning tussen groepen die gelijkheid en vrijheid voor minderheden voorstaan en de verdedigers van segregatie, enz.

In kleine maatschappijen zal dit waardenconflict minder frekwent voorkomen dan in een omvangrijke maatschappij.

Sociologisch is het zeer belangrijk hoe bepaalde groepen zekere waarden evalueren. Waarden worden steeds geëvalueerd vanuit een bepaalde sociale positie. Deze relatie nagaan is eveneens de taak van de socioloog. Max Weber onderzocht o.a. waarom het moderne kapitalisme tot stand kwam. Uit zijn analyse bleek dat het protestantisme een waardenpatroon ontwikkelde dat zeer voordelig was voor de groei van het kapitalisme, nl. een werelds ascetisme.

K. Marx van zijn kant hechtte veel belang aan de materiële onderbouw die de bovenbouw zou bepalen. Op basis van de onderbouw ontstaan er in de samenleving belangen : het verwerven van materiële goederen behoort tot één van de belangrijkste verwachtingen van de mens. Hier ontstaan belangengroepen die Marx klassen noemt. De klassenpositie van een actor is belangrijk om zijn evaluatie-patroon te kennen, meent Marx. De waarden in een bepaalde groep verdedigd, worden bepaald door de klassenpositie van de actors. Zo worden o.a. de waarden van het Westers gezin in relatie gebracht met de klassenstructuur. Het gezin wordt in deze opvatting een institutie die door een bezittende klasse is geformuleerd : het gezin wil voor alles zijn eigen bezit handhaven voor zijn leden.

Evaluaties blijken hieruit wel degelijk processen te zijn die structureel en cultureel bepaald worden.

Diverse groeperingen hanteren nu waardenpatronen die een zeer zware invloed hebben op hun sociale handelen. Deze waardenpatronen worden ideologieën genoemd. Van Doorn en Lammers definiëren ideologie als : "... een

systeem van opvattingen, dat een uitdrukkelijke rechtvaardiging van de positie van de betreffende groepering inhoudt". Ideologie bepaalt dus in zeer sterke mate het sociale handelen, in die zin dat zij de bestaande orde rechtvaardigt. Deze rechtvaardiging wordt wel aanvaard door de groeperingsleden, maar wordt door anderen fel bestreden. Dergelijke ideologieën treffen we in verschillende instituties aan. Ideologie is niet enkel aanwezig in politieke eenheden, maar vindt men eveneens bij groeperingen van beroepen, kerken, wetenschappelijke stromingen en dgl.

Een ideologie is niet altijd het product van de ganse massa die de ideologie verdedigt. In realiteit gaat het dikwijls om een aantal theoretici die een rationele verantwoording kunnen geven van het handelen van de groep. Dit is dikwijls het geval in politieke partijen. Ideologieën worden trouwens niet altijd expliciet geformuleerd. Vooral in crisisperioden gaan groeperingen hun ideologie zuiver stellen om op basis daarvan de actie te verantwoorden (oorlog). Ook op ogenblikken waarop groeperingen vlg. een bepaald ritueel waarden beklemtonen (kransen leggen op nationale feestdagen) zal de ideologie expliciet geformuleerd worden (1).

b) Normen

In de B.W.O.R., een productie-eenheid, werd de productiehandeling hoofdzakelijk door de volgende normen bepaald :

- 1) Men moet niet te hard werken. In het andere geval wordt men een 'uitslover' genoemd.
- 2) Men moet ook niet te weinig werken, want dan wordt men een 'lijntrekker' genoemd.
- 3) Men moet de chef niets vertellen wat schadelijk kan zijn voor een werkmakker, want dan is men een 'verklikker'.
- 4) Men moet ook niet officieel doen en zich op afstand houden. Zo iemand controleur is, dan moet hij niet doen als een echte controleur.

Deze normen vormen essentiële bestanddelen voor de verklaring van het sociale handelen van de B.W.O.R.

(1) VAN DOORN, J.A.A. + LAMMERS, C.J., op. cit., p. 195-197.

Normen behoren tot hetzelfde domein als de waarden in de samenleving. Zij zijn enkel een verbijzondering van de waarden. Merton spreekt van opvattingen die de aanvaardbare wijzen over bepaalde doelen te bereiken definieert, regelt en controleert (1). Het is een vertaling van waarden in gedragsregels. Leslie e.a. zien normen als "regels die door een bevolkingsgroep zijn ontwikkeld en die specificeren hoe de mensen moeten, zouden moeten, mogen, niet zouden mogen en niet moeten handelen in verschillende situaties" (2).

Al deze normen hebben niet dezelfde betekenis in gelijk welke situatie. De groepering formuleert haar verwachtingen over de bindende kracht van de normen.

Sumner maakt een onderscheid tussen "mores" en "folkways". De zeden impliceren normen die sterk bindend zijn. "Je moet kleding dragen ; je moet de doden begraven". Dit zijn zeden die ook in de wetgeving opgenomen werden. Zij hebben een cruciale plaats in de maatschappij. Gebruiken (should behaviours) zijn niet zo belangrijk voor het overleven van de maatschappij (bv. vrouwen dragen armbanden ; een begrafenis zal een zeer plechtig karakter hebben).

De bindende kracht van een norm staat eveneens in relatie met de reikwijdte van de norm. Elke norm heeft niet op gelijk welke groep in gelijk welke situatie betrekking. R. Linton heeft hieromtrent een onderscheid gemaakt tussen : "universals, specialities, alternatives" (3):

- a) universele normen gelden voor alle leden van de samenleving, b.v.
gij zult niet doden ; gij zult uw naasten helpen ;
- b) speciale normen hebben slechts betrekking op een speciale groep of collectiviteit ; bv. als student moet men studeren ; een politie-agent moet zijn uniform dragen ;
- c) alternatieve normen gelden naar keuze voor verschillende individuen

(1) MERTON, R.K., Social theory and social structure, Glencoe, The Free Press, 1963, p. 133.

(2) LESLIE, G.R., e.a., op.cit., p. 99.

(2) VAN DOORN, J.A.A. + LAMMERS, C.J., op. cit., p. 94.

of groeperingen, maar niet voor één bepaalde groep. bv. de vorm van mijn schoenen ; de kledij tijdens een huwelijksplechtigheid.

Een andere determinant van de betekenis van de normen voor het sociaal handelen is de precisie van de normen. Alle normen worden immers niet even precies geformuleerd. Een zeer duidelijk afgelijnde norm zal het gemakkelijker maken sancties bij overtreding in werking te stellen. De aard van de sociale structuur zal de precisie van de norm beïnvloeden. Formele organisaties hebben nood aan accuraat beschreven regels, vooral wanneer het om formele organisaties met een economisch doel gaat. Een vlotte arbeidsorganisatie eist zeer preciese normen. Dit treft men minder aan wanneer de waarden die men erdoor veilig wil stellen als minder belangrijk worden gevoeld. In het sociaal verkeer tussen de actors is er o.a. een grote variatie mogelijk.

Als laatste factor om de betekenis van de norm voor het sociale handelen te duiden wordt de mate waarin een norm aanvaard wordt genoemd. De aanvaarding is zeer situationeel bepaald. De aanvaarding van een norm kan verschillen van groep tot groep en van periode tot periode. Wanneer de meerderheid van de Rooms-katholieke twintig jaar geleden anti-conceptie niet aanvaardde, dan stelt men nu vast dat de wetten van de Kerk, op dit vlak gemakkelijker verlaten worden

Deze normen vervullen functies in de verschillende groepen. Een elementaire functie van de norm is het overleven van de mensen. De vruchtbaarheid van de vrouwen is sociaal bepaald. In de samenleving worden er verschillende normen geformuleerd waardoor de biologische vruchtbaarheid anders gericht wordt. Men bepaalt in onze samenleving b.v. een leeftijd waarvoor men niet mag huwen ook al is het mogelijk kinderen te verwekken. Geloofsopvatting en economische situatie bepalen de vruchtbaarheid. Eenmaal de kinderen geboren zijn en wederom andere normen die de verzorging van de kinderen voorschrijven.

Een tweede functie van de norm vlg. Leslie is dat zij een efficiënt functioneren toelaten. Door de norm wordt de actor trouwens zodanig geconditioneerd dat hij vlot komt tot een bepaald gedragspatroon. In een dergelijke situatie vloeien de verschillende gedragingen van de actors gemak-

kelijk over in elkaar. Efficiënt functioneren veronderstelt verder een bepaalde sociale orde. Deze orde wordt eveneens mede in stand gehouden door sociale normen. Een bedrijf kan b.v. maar efficiënt functioneren indien een bepaalde orde in het bedrijf kan gerealiseerd worden.

Normen liggen nochtans niet uitsluitend aan de basis van behoud van de sociale orde. Er treden in groepen verschillende normen op die tegengestelde gedragsverwachtingen impliceren. Een katholiek productie leider heeft als productie leider de norm van het zo rendabel mogelijk produceren na te leven en als katholiek moet hij erop letten dat de sociale rechtvaardigheid geëerbiedigd wordt. Deze twee evaluaties (worden normen) geven heel wat aanleiding om moeilijk tot een overeenstemming te komen. Het naleven van de norm van de naastenliefde en deze van de grootst mogelijke winst geeft aanleiding tot een normenconflict. Dit betekent dus blijkbaar geen garantie voor het behoud van de sociale orde.

Het is daarenboven ook waar dat normen kunnen overtreden worden. Dit kan op verschillende wijzen gebeuren. Men kan op de eerste plaats gewoonweg de normen met de voeten treden (b.v. geen stop-tekens eerbiedigen in verkeer). Een andere wijze van normovertreding grijpt plaats wanneer men met een normconflict geconfronteerd wordt. Het naleven van de ene norm door een actor betekent dat hij de andere norm niet meer kan naleven. Dit is b.v. het geval voor de ondernemer die zich uitsluitend laat leiden door naastenliefde en een bedrijf hoogst rendabel wil maken. Normovertreding die een ontsnapping mogelijk maken. Deze ontsnappingsnorm is trouwens voorgeschreven door de groep. Dit komt b.v. voor bij jongeren die een aantal andere normen hanteren dan deze die gangbaar zijn in de samenleving (1).

2. Sociale entropie (2)

Door het aansnijden van de normovertreding komen wij op een domein terecht dat door Nisbet de sociale entropie wordt genoemd. Sociale entropie

(1) LESLIE, G.R., e.a., op. cit., p. 98-108.

(2) NISBET, R.A., op. cit., p. 260-298.

pie heeft betrekking op de verminderde betekenis van het menselijk handelen voor het in stand houden van een bepaald gedragspatroon. Tot deze sociale entropie wordt de anomie, aliënatie en afwijkend gedrag gerekend. Er bestaan i.a.w. een aantal gedragsvormen die significant divergeren van de rol- en normspecificaties in de groep en als dusdanig door de actor zelf en de leden van de groep worden ervaren.

a) Afwijkend gedrag

Afwijkend gedrag is, zoals hoger reeds werd geschetst, handelen dat afwijkt van de sociale normen van de groep of collectiviteit. Bij gebrek aan een perfecte socialisatie stelt men bijna steeds één of andere vorm van afwijkend gedrag vast. Het is dan daardoor ook één van de belangrijkste factoren die sociale verandering tot stand brengen.

Afwijkend gedrag kan enkel maar situationeel bepaald worden. Een algemene regel om afwijkend gedrag steeds te bepalen vindt men lastig. Men vindt voor heel wat gedragingen (moord, diefstal, incest) die wij afwijkend noemen in andere samenlevingen aanduidingen dat deze gedragingen wel aanvaard zijn. Sociologisch spreekt men dus enkel van afwijkend gedrag wanneer in een bepaalde groep wordt afgeweken van de normen voorgeschreven door de meerderheid of het belangrijkste deel van de groep. Dit hoeft niet noodzakelijk de groep te zijn waartoe men behoort. Het kan een dominante groep zijn.

De situatie van de zwarten in de zuidelijke staten van de V.S.A. is zodanig dat zij door de blanken niet als gelijken worden aangezien. Om die reden tolereren de blanken overtredingen tegen normen in huwelijk en sexueel gedrag bedreven door zwarten. De zwarten zien zij als onverantwoordelijke, kinderlijke mensen die moreel en intellectueel inferieur staan. Een out-groep bepaalt hier of het afwijkend gedrag afwijkend is.

In de democratische staten is men de gelijkheid van de burgers voor de wet gaan accentueren. Misdaad moet voor iedereen op dezelfde wijze gesanctioneerd worden. Dit is nochtans niet altijd waar. In de V.S.A.

hebben b.v. meer negers en Mexicanen de doodstraf gekregen dan de blanken van de middenklasse. Een blanke mag ook vlugger rekenen op een strafvermindering dan een lid van een minderheidsgroep.

Een norm kan tegelijkertijd aanvaard worden met een institutionalisering van de afwijking ervan. De prohibitiewet in de V.S.A. is daar een duidelijk voorbeeld van. Ofschoon de wet strenge straffen voorzag tegen overtreding heerste er bij de mensen de opvatting dat overtredingen niet streng moesten gestraft worden.

Een laatste probleem waarmee men geconfronteerd is bij de definitie van afwijkend gedrag is gelegen in de moeilijkheid om dit gedrag waar te nemen. Er bestaat in de samenleving immers dikwijls een neiging om dat gedrag afwijkend te noemen dat men kan waarnemen en waaraan men iets kan doen. Dit is dikwijls structureel bepaald : de middenklasse noemt gedrag afwijkend wanneer dit door politie b.v. afwijkend wordt genoemd. (Zij zien de misdaad gemakkelijker bij de lagere categorieën.) Afwijking wordt hier dus structureel en door de waarneembaarheid gedefinieerd.

b) Anomie

Anomie is een situatie waarin verschillende normen met elkaar in conflict zijn omdat zij fundamenteel tegengesteld zijn aan elkaar. Dit is het geval voor een moeder die haar kinderen wil opvoeden en daarenboven meent dat zij als politiek activist steeds overal elders moet zijn. Dit stelt men ook vast bij de student die een letterlijke interpretatie van de Bijbel aanhangt en zich daarnaast op de hoogte moet stellen van de wetten van de evolutie.

Indien de actor de tegengestelde waarden en normen niet met elkaar kan verzoenen komt men in een anomische situatie terecht. Zo de actor deze tegenstelling niet opmerkt is er van anomie geen sprake ; er is dan immers geen spanning tussen twee normsystemen.

Deze anomie is een zeer verspreid fenomeen. Durkheim heeft dit fenomeen uitgebreid bestudeerd in verband met zelfmoord. Anomische zelfmoorden, stelde hij vast, deden zich voor wanneer de conflicterende normen te zwaar werden voor de actors. Dit was zeker het geval in economische

crisissituaties : de plotse overgang van rijkdom naar armoede lag hier aan de basis.

Anomie is op de huidige dag de situatie van de sociaal gedepriiveerden : zij vertrekken vanuit een bepaalde cultuur en trachten een andere cultuur te bereiken. Dezelfde trend naar anomie neemt men waar bij deze die stijgend zijn op de sociale ladder : spanning tussen normpatronen is niet ondenkbaar.

Dit fenomeen - ofschoon zelfmoord eruit kan voortvloeien - is op zich noch goed, noch slecht. Anomie treedt immers ook op bij actors die buitengewone prestaties stellen : het is dikwijls de situatie van het genie. Maar anomie treft men eveneens aan bij de marginalen : het is de actor die gewrongen zit tussen twee culturen en die niet in staat is om zich te identificeren met één van de twee culturen. Dit is de situatie van de halfbloed of van de kleurling die intellectueel uitsteekt boven zijn rasgenoten ; hij vindt dan bij hen . geen steun, maar evenmin bij de blanken. Het is ook de situatie van de student die aan de universiteit waardepatronen ontmoet die hij thuis niet kende.

c) Aliënatie

Onder aliënatie verstaat Nisbet het gebrek aan een band van de actors met normen en rollen. Men verliest de nodige energie om een bepaald sociaal doel te realiseren. De echt gealiëneerde lijkt het onmogelijk niet enkel de officiële doelen te bereiken, maar evenmin de doelen van het protest, het reformisme of de revolutie.

In gelijk welk systeem vindt men aliënatie : het gezin, het bedrijf, de kerk, enz. Men treft in gezinnen leden aan die het gezinspatroon uit het oog verliezen. In een bedrijf geraakt men gealiëneerd van de bedrijfsgedragpatronen. Aliënatie kan specifiek zijn, zoals in de twee voorgaande voorbeelden. Maar zij kan ook algemeen zijn : iemand die in zijn gezin b.v. gealiëneerd is, zal het ook elders zijn.

Doorheen de ganse geschiedenis is wellicht aliënatie voorgekomen. Maar het is wellicht nooit scherper geweest dan op het ogenblik van sterke

sociale verandering. D.i. het kenmerk van de massa-democratie, industrialisme en bureaucratisering. Marx meende dat de aliënatie voortkwam uit privaat bezit en winstbejag. Weber en Simmel ziet het meer het resultaat van groeiende technologie en bureaucratisering. Elton Mayo stelde o.m. vast dat een productie in een "assembly line" aanleiding geeft tot aliënatie. Dit kan enkel maar doorbroken worden meent hij door beroep te doen op interactie tussen de arbeiders.

Uit onderzoek blijkt dat deze aliënatie niet gelijk is voor elk bedrijf. Robert Blauner stelde vast dat aliënatie vooral voorkwam bij deze arbeiders die de produktiesituatie niet konden controleren ; die weinig arbeidsvreugde hadden en die weinig gemotiveerd werkten. Dit was meer het geval in de lederindustrie dan b.v. in de chemische nijverheid, meubelbedrijven, papierbedrijven.

Ook op het politieke vlak treedt aliënatie op. De democratie creëert verwachtingen die niet altijd bevredigd worden. Men voelt zich als burger machteloos t.o. een ongrijpbaar gezag. Het is niet enkel belangrijk dat het zo is, maar even belangrijk is de definitie van de situatie als ongrijpbaar. Dit impliceert nochtans niet dat alleen onze politieke democratie aliënatie zou tot stand brengen. Integendeel. Er bestaat nochtans veel kans toe.

Eveneens in de godsdienstige wereld komt het fenomeen van de aliënatie opzetten. De omvangrijke structuren van de godsdienstige collectiviteiten werden uiterst moeilijk inzichtelijk. Aliënatie blijft hier niet uit.

Aliënatie en anomie ofschoon zij mekaar kunnen beïnvloeden, verschillen sterk van elkaar. Aliënatie heeft betrekking op het verliezen van rollen, normen en sociale groepen. Anomie daarentegen heeft betrekking op waargenomen conflicten tussen normen. Het is dan ook mogelijk dat er anomie is in aliënatie en dat er een zekere aliënatie is in anomische situaties.

3. Verschillende cultuuropvattingen

Cultuur vindt men in de sociologische en cultuur-antropologische literatuur niet steeds als een éénduidig begrip. We verwijzen hiervoor naar de vroeger gegeven definitie van R. Linton. Enkele begrippen willen we nog verduidelijken.

a) Materiële-immateriële cultuur

- Materiële-immateriële cultuur :

- materiële cultuur = de materiële producten van menselijke activiteit (b.v. een huis, auto, enz.);
- immateriële cultuur = de immateriële producten van de menselijke activiteit (b.v. ideeën, waardering van sociaal gedrag, enz.).

- Beschaving-cultuur : R.M. MacIver en C.H. Page definiëren dit : "Our culture is what we are, our civilization is what we use". Deze definitie doet denken aan het voorgaande verschil.

Voor de sociologie is nochtans de eerst gegeven cultuur-opvatting belangrijk. Deze laatste zijn van minder belang, maar ontmoet men toch in een aantal werken, zoals o.a. in de studie van Ogburn over sociale veranderingen.

b) Subculturen

Een subcultuur is een cultuur in een cultuur. Dit kan men het gemakkelijkst waarnemen wanneer een groep een cultuur kiest die hem verschillend maakt van de andere groepen. Dit betekent niet dat zij volledig verschillen in alle waarden, maar wel op een aantal punten. Een dergelijke subcultuur hebben de Amish people en de Hutterites (20.000 leden verspreid over 200 gehuchten in N.W. van U.S.A. en Z.W. Canada). De Hutterites geloven in gemeenschappelijk bezit ; zij verwerpen luxe, radio, T.V., bioscoop. Het individueel bezit is beperkt tot een paar schoenen. Zij volgen niet meer dan lager onderwijs. Hun godsdienstige plechtigheden verlopen in het Duits. God staat centraal, en de mens is zondig. Gezag ligt bij de man. De vrouw is ondergeschikt. Zij gebruiken nochtans veel deskundigen om hun boerderijen te ontwikkelen (sterke mechanisatie ;

professionelen vragen zij nulp). Zij isoleren zich dus niet volledig van de globale samenleving (1).

c) Contra-cultuur (2)

Contra-cultuur bestaat uit evaluatie-patronen die in conflict zijn met de waarden en normen van de globale samenleving. Dit fenomeen kan men waarnemen bij hippies, Black Panthers en sommige druggebruikers.

Deze contra-cultuur ontstaat o.a. uit het bewustzijn dat men niet kan participeren aan de globale cultuur. Dit is b.v. het geval bij misdadige jeugd : in hun eigen wereld zien zij de waarden van de samenleving als hypocriet. Zij ontwikkelen zo een eigen cultuur die niet in overeenstemming is met de globale cultuur. Deze delinquenten kunnen moeilijk geloven in het bereiken van geluk langs de aanvaarde wegen van de samenleving.

Een groep die een zuivere contra-cultuur heeft hanteert een eigen waardenpatroon op alle levensgebieden. Dit is nochtans niet altijd het geval. Men zal heel wat waarden van de samenleving overnemen.

4. De hypothese van de "cultural lag" (3)

De begrippen materiële en immateriële cultuur werden hoger gedefinieerd, maar van de vermelding voorzien dat zij in de sociologie niet meer frequent worden gehanteerd. Dit onderscheid is nochtans van fundamentele betekenis voor het begrijpen van de "cultural lag" hypothese.

Deze hypothese werd het eerst geformuleerd door W.F. Ogburn in zijn werk "Social Change". Deze hypothese steunt op het onderscheid materiële-immateriële cultuur. Het verband in deze hypothese is van deze aard : wanneer er veranderingen optreden in de materiële cultuur, dan worden er

(1) LESLIE, G.R., e.a., op. cit., p. 173-175.

(2) Ibidem, p. 175-176.

(3) MACIVER, R.M. + PAGE, C.H., Society. London, Macmillan + Co, 1962, p. 574-580.

veranderingen in de niet-materiële cultuur bevorderd. Deze band is echter niet gelijklopend : de verandering van de materiële cultuur zou deze van de immateriële cultuur sterk vooruitlopen. Zo b.v. ontwikkelde de technische uitrusting in de industrie zich sneller dan de nood aan bescherming van de arbeider tegen arbeidsongevallen. Men stelt verder ook vast dat de spreiding van de bevolking sneller verandert dan het systeem van politieke vertegenwoordiging. Er wordt zeer dikwijls vastgesteld dat materiële goederen sneller tot ontwikkeling gekomen zijn dan veranderingen in het gezinsleven, de opvoeding of de godsdiensten.

Deze hypothese wordt echter door de feiten in twijfel getrokken. Want is het steeds zo dat de materiële cultuur verandert vooraleer de immateriële cultuur verandert ? P. Sorokin o.a. merkt op dat men immers een zeker geestesklimaat moet hebben om bepaalde uitvindingen te doen. En daarenboven is het zo menen Davis en Bredemeier dat de immateriële cultuur soms vooruitloopt op de materiële cultuur. Zij stellen o.m. vast dat Bell Telephone in de dertiger jaren 3400 patenten niet gebruiken ofschoon zij telkens een verbetering voor de telefoon betekenden (1).

Wanneer men daarenboven spreekt van 'lag' dan moet men ook een instrument hebben om die 'lag' te meten, teneinde na te gaan of er een reële breuk is. MacIver en Page stellen daarom voor te spreken van "technological lag" i.p.v. "cultural lag". Het gaat immers om de gebreken en de aanpassing van de politico-economische orde. Dit fenomeen is meer verscheiden dan het tot nu toe in het begrip "cultural lag" werd weergegeven. Daarom stellen zij de volgende categorieën voor :

a) "Technological lag"

Dit bestaat wanneer elk van de onderling afhankelijke functies in een technologisch proces er niet toe komen de vereiste graad van efficiëntie voor een harmonische samenwerking met de rest te bereiken of te behouden, zodat het gehele productieproces wordt vertraagd of geblokkeerd, b.v. :

- wanneer een bedrijf zo sterke uitbreiding neemt dat de productie niet

(1) LESLIE, G.R. e.a., op. cit., p. 163-166.

meer efficiënt kan gecoördineerd worden ;

- men exploiteert efficiënt de wouden, maar men is niet in staat om hen terug te herstellen in hun oorspronkelijke toestand ;

b) "Technological restraint"

Dit bestaat er wanneer de toevoer van meer efficiënte instrumenten, methodes en/of producten wordt verhinderd door controles ter bescherming van gevestigde belangen. Deze technologische beperking kan verschillende oorzaken hebben :

- 1) Bureaucratische belangen. Traditie en prestige van een gevestigde orde werkt het invoeren van nieuwe efficiënte technieken tegen, b.v. :
 - de staatsadministratie streeft niet altijd naar efficiëntie.
- 2) Economische belangen, b.v. :
 - een cartel koopt een patent op om het te bevriezen (niet in productie brengen);
 - in vorige eeuw sloegen de arbeiders de spinmachines stuk omdat zij werkeloos dreigden te worden.
- 3) Culturele belangen : de tradities en de gebruiken van leiders of groepen kunnen tegen de technologische ontwikkeling gekant zijn. Dit is het geval in streken waar men nieuwe technieken wil invoeren, terwijl men aan de traditionele gebonden is, b.v. :
 - in een primitieve samenleving wordt industrie ingevoerd. Spanningen treden hier op. De industrie trekt mensen aan die niet steeds in de nabijheid van de industriële vestigingsplaats zijn opgegroeid. Deze mensen worden uit hun stamverband gerukt. Dit geeft een aantal problemen o.m. op het vlak van de organisatie van de sociale zekerheid.
 - de verworvenheden van de biologie, fysica en astronomie werden door de kerk in vorige eeuwen bestreden. In vorige eeuw werd de sociologie door het kerkelijk leergezag als een gevaarlijke wetenschap aangezien (cfr. de evolutietheorie van H. Spencer, positivisme van A. Comte).

c) "Culture clash"

Dit bestaat uit het conflict van tegengestelde waarde-schema's, levenswijzen, wanneer deze met elkaar in contact worden gebracht in eenzelfde sa-

menleving. Het gaat om twee gehele cultuur-patronen die een gehele levenswijze omvatten. De ene cultuur wordt meestal geïmporteerd. De opkomst van de ene betekent het verdwijnen van de andere, b.v. de tegenstelling fascisme-democratie en communisme-democratie.

d)'Cultural ambivalence'

Deze toestand bestaat erin dat een persoon, die deel uitmaakt van een bepaalde samenleving niet in staat is om zich aan te passen aan de nieuwe cultuur die door deze samenleving werd aanvaard. B.v. inwijkelingen van bepaalde landen in een ander land (Polen in de U.S.A.).

§ 3. INSTITUTIONALISERINGSPROCES VAN SOCIAAL HANDELEN (1)

De analyse van voorgaande bladzijden maakte duidelijk dat het sociale handelen volgens een bepaald patroon verloopt (sociale structuur) en dat dit patroonmatig sociaal handelen zich afspeelt binnen een bepaalde cultuur. Het sociaal handelen wordt meteen voor een ruim stuk voorspelbaar - zo ervaren wij het in het dagelijks leven - omdat het stilaan geïnstitutionaliseerd geraakt.

Deze institutionalisatie van sociaal handelen is voor de actor een zeer gelukkige ervaring : Het geeft hem immers de kans om vlug een optie te nemen voor een bepaald gedragspatroon uit een reeks van velen.

Hoe ontstaat deze institutionalisatie ? Steeds ziet men bij actors een proces van gewoonte-vorming zich ontwikkelen : de actors formuleren routine-opvattingen over de te stellen handelingen. Dit gaat steeds het institutionalisatie-proces vooraf. Deze gewoonten worden getypificeerd en vormen op hun beurt instituties. Op die wijze komen zij ter beschikking van alle leden van een bepaalde groep. Een institutie bepaalt dus

(1) BERGER, P.L. + LUCKMANN, T., op. cit., p. 65-145.

dat actie van type x door actor van type y moet gesteld worden. Evaluatie in het onderwijs b.v. moet gebeuren door de onderwijzer of leraar op een welbepaalde wijze, op welbepaalde ogenblikken.

Een institutie komt dus uiteraard binnen een bepaalde historische context tot stand. Zij is er niet plots. Het is een fenomeen dat groeit. En eens deze instituties bestaan controleren zij het handelen van de actors. Zij bieden ons handelen in een bepaalde richting zonder dat er daarnaast andere sociale controle-middelen worden aangewend. Men kan daarom b.v. niet zeggen dat leraars zedelijk aanvaardbaar handelen omdat het strafwetboek straffen voorziet voor onzedig gedrag. Het gedrag van de leraars is echter zedelijk goed omdat de leraar binnen de institutie van de school geacht wordt zo te handelen.

Dit institutionaliseringsproces is een frequent voorkomend iets. Reeds in de ontmoeting van twee personen kan dit telkens opnieuw worden aangevat. Men gaat geleidelijk het gedragspatroon van de andere actor typificeren en er een bepaalde rol in onderkennen. Dit is echter nog geen institutie in echte zin van het woord aangezien zij slechts voor twee actors betekenis heeft. Potentieel is er een institutie aanwezig. Deze institutionalisatie zal nochtans slechts komen wanneer de twee actors het bepaald gedrag relevant vinden voor een bepaalde situatie. Deze opvatting, uitgedragen naar andere actors, zal de institutie perfecter maken. Het is immers zo dat de institutie daardoor komt los te staan van concrete personen maar meer een bestaan op zich krijgt dat buiten het individu staat en het dwingt te handelen zoals de institutie voorschrijft. De actor voelt zich gedwongen door een onpersoonlijke institutie. Dit is b.v. het geval met het gedrag van een leraar in een klas : in de onderwijsinstitutie ontwikkelen de leraars een bepaald aanvaard gedragspatroon ofschoon er niet altijd een waarnemer van de directie in de klas is.

Door dit institutionalisatie-proces geraakt de sociale wereld geobjectiveerd. Het wordt een objectieve realiteit die buiten de actor staat. Het is een realiteit die voor de actor gegeven is, maar die hij niet bewust zo construeert. Het is een fenomeen dat de actor als objectief ervaart.

Zij bestaan en zij leggen de actor een bepaald gedragsspatroon op. Ook al begrijpen de actors de doelen of de handelwijze van de instituties niet ; zij blijven deze instituties als dwingend ervaren.

Ofschoon deze instituties niet bewust door alle actors geproduceerd worden is het toch een product van menselijke activiteit. Het is een geheel van geëxternaliseerde producten van menselijke activiteit die geobjectiveerd geraken. Er blijft i.a.w. een dialectische relatie bestaan tussen producent (de actor) en het product (de sociale institutie). Het product beïnvloedt immers op zijn beurt de actor weer, waardoor hij komt tot een internalisatie. De actor wordt op die wijze een sociaal product.

Deze instituties moeten echter, willen zij effectief zijn, één of andere vorm van legitimatie krijgen. In heel wat gevallen laat de institutie zich ondersteunen door sanctie-mechanismen. In elk geval wordt er gezag aan de instituties toegekend zodat de actors zich gedwongen voelen. Daardoor voelen de actors zich gedwongen afwijkingen te vermijden. Dit gezagsaspect van de instituties betekent echter niet dat al deze instituties functioneel zouden samenhangen. Het is nietzo dat er geen tegenstelling zou zijn tussen verschillende instituties. Deze tegengestelde institutionalisatie ziet men uiteindelijk aanwezig in verschillende groepen. De verscheidenheid komt ofwel uit oorspronkelijk zeer verschillende situaties (b.v. geslacht), hetzij uit verschillen gegroeid tijdens de interactie. Wij zien o.m. dat veel van de gedragingen van de vrouw verschillend zijn van de man. Of nog stelt men vast dat de godsdienstinstitutie een andere vorm aanneemt bij protestanten en katholieken. En toch stel men als actor vast dat de instituties geïntegreerd zijn ; dat men i.a.w. zijn weg vindt langs de vele tegengestelde instituties en tot een samenhangend gedragsspatroon komt. De actor handelt immers samen met anderen in een sociale realiteit waaraan hij met de anderen zin geeft. Deze gemeenschappelijke zingeving leidt tot een zekere integratie van instituties.

De integratie van sociale instituties kan dus enkel maar gekend worden langs een bepaalde "kennis" die de actors bezitten. De socioloog zal dan ook een bijzondere aandacht voor deze kennis moeten hebben. Dit betekent niet dat instituties geïntegreerd geraken door complexe theorieën

alleen, maar wel door wat iedereen over de sociale wereld weet, o.a. moraal, maximes, spreekwoorden, mythen, enz. Deze kennis maakt institutionalisatie mogelijk. De leraar gebruikt b.v. een reeks van woorden om de evaluatie aan te duiden. Deze inzichten worden op hun beurt overgedragen naar zijn opvolgers. Deze opvattingen verschijnen als een objectieve waarheid en geïnternaliseerd worden zij een subjectieve realiteit. De leraar als evaluatie-formuleerder kan maar bestaan in een wereld waar dit gedragspatroon zo gedefinieerd is.

De ervaring wordt in de taal tegenwoordig gesteld (objectificatie). De taal wordt dan de uitdrukking van een geheel van instituties die worden vastgezet bij de actors. Daar de actors deze taal begrijpen gaan zij de instituties verder kunnen zetten.

Institutionalisering blijkt uit deze analyse een zeer belangrijk proces te zijn. De continuïteit van het sociale handelen wordt er grotendeels door bepaald. Wij kunnen met Zijderveld stellen dat deze institutionalisering : "... het fundamenteel-anthropologisch proces, waarin individuele menselijke handelingen worden geobjectiveerd tot vaste, min of meer normatieve handelingspatronen (gewoonten, mores, instituten), die als collectieve vormen onafbreukelijk van handelende individuen kunnen blijven voortbestaan en als zodanig de individuele mens enerzijds dwingen om bepaalde handelingen op bepaalde wijzen te verrichten (bepaalde sociale rollen te spelen), hem anderzijds echter de voor zijn handelen onmisbare sociale stabiliteit en zekerheid (integratie) verschaffen" (1).

(1) ZIJDERVELD, A.C., Institutionalisering, Hilversum, Paul Brand, 1966, p. 29-30.

§ 4. ONDERLINGE VERBONDENHEID VAN SOCIALE STRUCTUUR EN CULTUUR

De socioloog heeft tot taak het sociale handelen inzichtelijk te maken vanuit sociale structuur en cultuur. De onderlinge verbondenheid van deze twee fenomenen werd herhaaldelijk beklemtoond. Deze band willen we om dit hoofdstuk te besluiten even verduidelijken aan de hand van enig onderwijssociologisch onderzoek (1).

Howard S. Becker stelde vast dat het gedragspatroon van leraars bepaald wordt door de opvattingen die zij hebben over de "ideale" leerling. Deze wordt het referentiepunt waarnaar de leraars hun gedrag refereren. De grote aanwezigheid van leerlingen die ver afweken van dit ideaalbeeld in de scholen van Chicago hadden voor gevolg dat de leraars lage verwachtingen hadden t.a.v. het werk en dat zij weinig goede didactische technieken toepasten. Er wordt dus een bepaalde sociale structuur gevormd op basis van een bepaald evaluatie-patroon.

De kinderen van de lagere klassen uit de slums vormen daarenboven een bron van afkeer en angst voor de leraars. Zij hebben trouwens een moreel waarden-patroon dat verschilt van dit van de middenklasse leraar, die bevreesd is voor zijn leerlingen. Deze angst ligt aan de basis van een proces waarbij de leraar al de leerlingen op eenzelfde negatieve wijze gaat beoordelen. Deze houding en denkwijze treft men bij Goodacre ook aan in arbeidersbuurten. De leraars hebben daar de indruk dat zij geen kinderen met een meer dan gemiddelde intellectuele bekwaamheid hebben.

Uit een bepaalde sociale afstand tussen de actors ontstaat er dus een bepaalde stereotype opvatting over de anderen. Goodacre besluit daaruit dat een leraar die met een grote klas moet werken zich in de bepaling van "goede" en "slechte" leerlingen door een beperkt aantal aanduidingen laat leiden. Dit biedt heel wat kansen voor foutieve opstellingen. In

(1) ESLAND, G., "Teaching and learning as the organization of knowledge", in YOUNG, M.F.D., ed., Knowledge and control. London, Collier-Macmillan, 1971, p. 91 e.v.

kleine klassen komt men beter tot een contact en een juist zicht op de leerlingen. De structuur van de groep bepaalt dus gemakkelijk de opvatting van de leraar en bepaalt daardoor zijn didactische activiteit.

Dit probleem zou men dan ook goed voor ogen moeten houden bij de speciale plannen die men opzet voor de minst bekwame of "gedepriveerde" kinderen. M. Young meent dat de Schools Council in zijn projecten voor deze kinderen deze gebreken heeft : de projecten zijn van laag niveau. Het ganse project gebruikt een taal die wijst op kinderen die onvoldoende in staat zijn om te denken. Men stelt een leerprogramma voor dat eerder een weinig beduidende kennisinhoud omvat. Men speelt niet in op de banden die zouden kunnen gelegd worden tussen de "topics" van de minderbekwamen en de "onderwerpen" voor de bekwamen. Het gehele Engelse ontwerp zou wijzen op een lage waardering voor de minder-bekwamen.

Leraars hebben vlg. John Holt trouwens een verwachting van een school waarin de leerlingen moeten gebracht worden tot zoveel mogelijk "juiste antwoorden". "Schools are a kind of temple of workship for right answers" and the only way to get ahead is to lay plenty of them on the altar". Deze opvatting over de taak van de school zal vlg. Barnes opnieuw zijn invloed laten inwerken op de structuur van de klas. Dit kan men zien in het veelvuldige gebruik van gesloten vragen en didactische controle.

Wanneer men deze opvattingen van de leraar institutionaliseert (over intelligentie, leren en de goede leerling) dan wordt de leerling en de leerobjecten zodanig verzakelijkt, dat de school een belangrijke aliënerende kracht gaat worden.

Uit deze analyse blijkt duidelijk dat de structuur van de school en de cultuur in deze collectiviteit zeer sterk samenhangen.

Hoofdstuk 4

DE SOCIALE ROL

In de basis-optie van deze cursus werd er vertrokken van een dialectiek persoon - gemeenschap. Sociaal handelen inzichtelijk maken impliceert aandacht geven aan de actors, de stellers van de sociale handelingen. Eén van deze actors is de persoon. Vermits de typische benadering van de sociologie de structureel-culturele invalshoek is interesseert de socioloog zich niet direkt aan de psychologische en biologische hoedanigheden van de persoon, maar wel de plaats die deze persoon inneemt in een veld van sociale betrekkingen en sociale verhoudingen dat beheerst wordt door een bepaald evaluatiepatroon. Sociologisch is de positie en de rol van de persoon relevant.

Om dit standpunt even te verduidelijken nemen wij het voorbeeld van een conflict in een school tussen een directeur en een leraar. Voor de socioloog is het niet relevant te weten wat het karakter is van de verschillende partijen. Het is echter wel belangrijk te weten welk de positie en de rol is van de verschillende partijen en te weten welke referentiegroepen door beide gehanteerd worden om hun rol te definiëren. Er wordt hier i.s.w. de aandacht gevestigd op gestructureerd handelen dat zin heeft in de groep maar toch verschillend is van groepshandelen. De positie van de beide partijen in de groep is hier belangrijk.

Dit rolfenomeen zal verduidelijkt worden vanuit een schets van de leraarsrol en daarbij aansluitend de formulering van de roltheorie van R. Dahrendorf. Vervolgens zal onderzocht worden hoe de rol aan de basis van sociale conflicten kan liggen. In dit laatste zal eveneens de noodzaak gevonden worden om de sociale rol binnen de gezagsstructuur van de groep te plaatsen.

§ 1. ROLBESCHRIJVING VAN LERAARS

De leraarspositie wijst op een plaats in een veld van sociale betrekkingen dat men de school noemt. Binnen die school staat hij in relatie met de leerlingen, de collega en de directie. Deze positie is niet de enige : als leraar staat hij ook in relatie met de globale samenleving. Er is in beide gevallen sprake van positie-segmenten tegenover dewelke er telkens een andere verwachting geformuleerd wordt. In elk van die positie-segmenten treden er andere referentie-groepen op om de rolverwachtingen t.o. de leraar te formuleren. Uit deze confrontatie van diverse rolformuleringen kunnen er gemakkelijk conflicten ontstaan binnen de rol (intra-rol-conflict).

De positie van de leraar in de ruimere samenleving schept in die zin problemen. Als leraar is hij immers in een veld van sociale betrekkingen geplaatst waarin de jeugd wel de belangrijkste interactie-partner is. Indien de leraar zijn positie niet integraal door de jeugd laat bepalen dan geeft dit aanleiding tot spanningen. En anderszijds kan hij dit niet daar hij ook in die wereld van de volwassenen een plaats claimt. Deze situatie veroorzaakt nogal frekwent een verdringing van de leraar in zijn klas buiten de samenleving.

De leraarspositie is verder nog problematisch daar hij naast de taak van doceren van academische specialismen de taak van opvoeder heeft. Welk van de twee verwachtingen hij in te lossen heeft is een zeer belangrijke vraag. De optie die hij neemt bepaalt voor een belangrijk deel de status die hij zijn beroep toewijst. Door het academisch specialisme te beklemtonen onderscheidt hij zich van de andere onderwijsberoepen waardoor hij zich dichter in de omgeving van de andere academische beroepen opstelt.

Een ander probleem voor een deel van de leraarspositiedragers is de confrontatie met een andere cultuur dan deze die zij van huis uit hebben meegekregen. De leraarsrol is immers voor een deel dat komt uit de lagere strata de positie waardoor zij een hogere status veroveren.

Voor een ander deel is het een positie die zij noodgedwongen moeten innemen terwijl hun aspiraties hoger lagen in de stratificatiestructuur.

Deze drie factoren nl. de positie tussen de jeugd en in de ruimere samenleving, de opvatting van de leraars over hun job en de mobiliteitservaring van de leraars, zullen de rol van de leraar gedeeltelijk bepalen. Op basis van deze ervaringen komt hij tot een constructie van een rol die hij afgeleid heeft uit de definities van anderen (referentie-groepen).

J. Kob onderscheidt twee roltypes in zijn onderzoek naar de rol-zelfdefinitie van de leraar.

Type A is de leraarscategorie die centraal de opvoedingsfunctie plaatst. Zij zien hun academische training ondergeschikt aan hun pedagogische vorming. Het grootste deel van deze categorie staat dan ook positief t.o. een didactische scholing. Een klein deel van hen ziet het leraarsambt voor een groot deel lukken op basis van persoonlijke dispositie en roeping. Professionele deskundigheid in de academische materie wordt gezien als noodzakelijke achtergrond, maar wordt niet ervaren als een noodzakelijke voorwaarde om een goed leraar te zijn. Er is dan ook maar een klein deel (25 %) van hen tot de categorie van gegradueerden opgeklommen (bij het andere type stijgt dit tot 47,5 %). De start aan de universiteit was voor 75 % van hen ingegeven door het doel leraar te worden en een deel van de tweede-keuze leraars had oorspronkelijk een beroep dat eveneens pedagogische kwaliteiten veronderstelde.

De leraars van type A voelen zich niet erg gescheiden van alle andere onderwijzenden in de samenleving; zij ervaren zich als belast met een overigens tamelijk gelijke taak als deze van de onderwijzer. Daarenboven zijn zij overtuigd van de hogere pedagogische kwaliteiten van de onderwijzers. Maar dit is nog geen reden dat zij zich in de stratificatie lager zouden plaatsen dan de samenleving doet. Integendeel. Zij beklemtonen het traditionele "academische" aspect en hun universitaire training, die zij ten dienste stellen van de vorming van een

elite. Deze opstelling is typisch voor hun relatie met hun eigen milieu. In hun contact met hoger gesitueerden (professoren, superieuren) accentueren zij hun opvoedkundige ethos en functie.

Leraars van type B beklemtonen hoofdzakelijk hun professionele bekwaamheid in een bepaalde materie, zij het wetenschap, muziek of kunst. Het is een categorie die konsekvent weigert een stof te doceren waarvoor zij wetenschappelijk niet gevormd zijn. Verder zullen zij trachten vakken af te stoten die zij niet als eerste keuze vroeger bestudeerd hebben, ofschoon zij er ook pedagogische bekwaamheid voor verworven hebben. Het zijn leraars die oorspronkelijk de universiteit binnen stapten om iets anders dan leraar te worden (1/3 wilde leraar worden). Zij voelen zich dan in deze enigszins niet bedoelde rol dan ook eerder als "lerars" dan wel als "opvoeders", die gelijk te schakelen zijn met andere opvoeders. Dit betekent niet dat zij negatief staan t.o. hun leraarsberoep. Zij ervaren zich om hun academische vorming als zeer competente leraars. De didactische vorming vinden zij echter een zaak die niet overdreven moet worden. Academische vorming in een bepaald vakdomein heeft veel meer zin in hun ogen.

Dit type leraar gaat dan ook meer dan de andere (A) contacten zoeken buiten de school; zijn aandacht gaat ver buiten de muren van de school (40 % van type A stelt dit t.o. 80 % van type B). Zij trachten zich in de buitenschoolse wereld meer als wetenschappen voor te doen of als kunstenaar dan als leraars. Zij voelen zich helemaal niet gelijk met onderwijzers, maar wel met hoogleraren. Zij menen immers op de eerste plaats specialisten in een bepaald vakdomein te zijn en dan pas leraar.

De referentiegroepen die hier gehanteerd worden door de twee roltypes kan men afleiden uit bovenstaande schets. Het onderzoek van J. Kob laat nochtans niet toe om een definitief oordeel te geven over de betekenis van al deze referentiegroepen. Enkele tendenzen kan men vaststellen.

Men stelt o.m. vast dat de leraars van type B in groter proportie afkomstig zijn uit gezinnen waarvan de vader een academisch beroep had (27,5 %).

Dit was opmerkelijk meer dan deze van type A (13,8 %). Er werd ook vastgesteld dat leraars die natuurwetenschappen hadden gestudeerd proportioneel meer tot type A behoorden dan tot B terwijl dit net het omgekeerde bleek te zijn voor de andere vakken. Deze verschillen waren nochtans niet erg betekenisvol. Uit de cijfers krijgt men eerder de indruk dat het eerder om een zelf-interpretatie gaat. Leraars belast met talenonderricht of wijsbegeerte voelen zich meer geneigd om dit als wetenschap te doen voorkomen dan wel één of andere moraal. Zij willen het imago van de natuurwetenschappen verwerven.

Ook in hun gerichtheid op buitenschoolse taken stelt men een groter pedagogische belangstelling vast bij type A dan bij B.

De taken die zij buiten de school vervullen hebben meestal een pedagogische dimensie (jeugdwerk, volwassenenvorming, sport). Leraars van type B staan daarentegen op minder pedagogische taken gericht. En zij zoeken ook meer contact met de buitenschoolse wereld. Het gevaar voor isolatie in een school willen zij op die wijze verhinderen. De isolatie van vakgenoten zou immers de idee van lage status kunnen versterken. Ruim 113 ziet zich als positiebekleders met een lage status (50 % van type A en 25 % van type B) (1).

De roldefinitie van de leraar blijkt dus zeer complex te verlopen. De opstelling van de verschillende referentie-groepen heeft een verschillende invloed op de roldefinitie. Het overwicht van de ene referentie-groep op de andere kan erg verschillen : het moet telkens situationeel bekeken worden. Om de gemeenschappelijke trend van het roldefiniëringsproces duidelijk te maken buigen we ons over het werk *Homo Sociologicus* van Ralf Dahrendorf (2).

-
- (1) KOB, J., "Definition of the teacher's role", in HALSEY, A.H., e.a. ed., *Education, economy and society*. New York, The Free Press, 1965, p. 558-576.
- (2) DAHRENDORF, R., "Rolle und Rollentheorie", in BENSCH, W., *Her. Wörterbuch der Soziologie*. Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag, 1969, p. 902-904.
DAHRENDORF, R., *Homo Sociologicus*. Köln und Opladen, West-deutscher Verlag, 1964, 92 pp.

§ 2. DE ROLTHEORIE VAN RALF DAHRENDORF

1. Ontstaan van het rolbegrip

Het rolbegrip is ontstaan in de toneelwereld. Men verbond daarmee een aantal betekenissen : (a) ze betekenen iets voor de toneelspeler, iets dat buiten hem gelegen is; (b) het is een complex van verhoudingen; (c) het is een deel van de verhoudingen, die in het geheel samen spelen; (d) de toneelspeler moet deze verhoudingen leren spelen; (e) de toneelspeler kan veel rollen leren spelen. Juist zoals de rol in de teaterwereld wordt opgenomen, vindt men hem in de sociale realiteit. De persoon treedt in de wereld zoals de toneelspeler het toneel opstapt. Hij speelt een rol in de samenleving. Deze krijgt hij van de samenleving. Aan elke positie geeft de samenleving attributen en verhoudingen, waaraan de persoon zich niet kan onttrekken. Men krijgt een vaderrol, een zoon- of dochterrol toegewezen die men speelt zoals de samenleving dit verwacht.

Uit de teaterwereld komt dus het rolbegrip naar boven als een bruikbaar instrument om de maatschappelijk vooraf toegewezen attributen en verhoudingen van de homo sociologicus voor te stellen. De kenmerken die het rolbegrip in de teaterwereld krijgen kan men ook in sterke mate terugvinden in de sociale werkelijkheid. Dit moet echter nog duidelijker aangetoond worden.

2. Wie is Homo Sociologicus ?

Het begrip "Homo Sociologicus" werd juist gebruikt. Wat is de betekenis daarvan ? De homo sociologicus verschijnt als een drager van posities en rollen. In deze twee begrippen, positie en rol, vindt men de ontmoeting persoon-samenleving.

De positie is een plaats in een veld van sociale betrekkingen. Zo kan men in het veld van sociale betrekkingen "de universiteit" de posities van professor en student onderscheiden, of in het gezin de posities van vader, moeder en kinderen. Principieel kan men posities onafhankelijk van individuen beschouwen. Het is duidelijk dat het feit dat burgemeester X van gemeente Y sterft dat daarmee de positie van burgemeester niet verdwijnt. Deze positie blijft verder bestaan. Een persoon is ook niet enkel drager van één positie; maar wel van meerdere. Dit laatste verschijnsel houdt verband met het complexer worden van de samenleving. Door het feit dat de samenleving meer georganiseerd wordt ontstaan er meer kansen dat iemand posities worden toegewezen. De heer X staat in het positieveld gezin als vader, in de fabriek als arbeider, in de parochie als parochiaan, in het syndicaat als militant, in de fanfare als bestuurslid, in de verbruikersclub als lid, enz.

Een positie zelf bestaat uit een geheel van positie-segmenten. De sociale betrekkingen van een positie in een positieveld zijn immers verschillend gericht. In het gezin bestaan er betrekkingen "vader-moeder", "vader-dochter", "vader-zoon", "vader-oudste kind", enz.

Aan elke positie nu hangt een sociale rol vast. Deze sociale rol geeft de aard van de betrekking aan tussen twee positiedragers van eenzelfde positieveld in tegenstelling met de positie die enkel de plaats van sociale betrekkingen aangeeft. Het rolbegrip is daarom ook het belangrijkste begrip van de twee. Aan de rol wordt er een bepaald rolgedrag en een aantal rolattributen vastgeknoopt, d.w.z. men verwacht dat een roldrager zich volgens een bepaald patroon zal gedragen. Dit sluit nog niet in dat hij het doet. De samenleving verwacht dit enkel. B.v. aan de rol van vader worden een aantal attributen en gedragsverwachtingen gekoppeld zonder dat een bepaalde vader deze attributen en gedragingen in zich verenigt.

De sociale rollen worden door Dahrendorf in de volgende termen omschreven : "Soziale Rollen sind Bündel von Erwartungen, die sich in einer gegebenen Gesellschaft an das Verhalten der Träger von Positionen knüpfen". Juist zoals de posities bestaan uit een geheel van positie-

segmenten bestaan de rollen uit een aantal rol-segmenten.

De sociale rol wordt dus vooral gekenmerkt door :

- 1) Sociale rollen zijn principiëel van individuen onafhankelijke gedragsvoorschriften.
- 2) Niet één of ander persoon maar de samenleving bepaalt en verandert de sociale rollen.
- 3) De gedragsverwachtingen aan de rollen gekoppeld binden de personen enigszins zodat ze niet zonder enige sanctie van deze verwachtingen kunnen afwijken.

Deze drie vaststellingen verlangen een verduidelijking.

3. De rol is een dwang op personen uitgeoefend.

Wanneer men zegt dat de sociale rol gedragsvoorschriften zijn die van buiten de persoon komen, dan impliceert dit een dwang die door de roldragers ervaren wordt als gesteund door sancties van de samenleving.

De gedragsvoorschriften worden door deze sancties afgedwongen. De sancties kunnen van tweevoudige aard zijn : positief en negatief.

De aard van de sancties verschilt naargelang de aard van de verwachtingen. Schematisch voorgesteld ziet men de volgende band tussen verwachting en sanctie :

Aard v/d verwachtingen (1)	Aard van de sanctie	
	positief	negatief
moet-verwachtingen (mandatary expectations)	-	gerechtelijke straf
hoort-verwachtingen (preferential expectations)	(sympatie)	sociale uitsluiting
kan-verwachtingen (permissive expectations)	waardering	(antipatie)

(1) Dahrendorf neemt deze indeling over van GROSS, N., e.a., *Explorations in role analysis*. New York, 1958, p. 58 e.v.

De moet-verwachtingen zijn uitdrukkelijk voorgeschreven; ze zijn bijna absoluut verplichtend; ze worden uitsluitend negatief gesanctioneerd; bv. :

- Een leraar moet zijn les tijdig beginnen. Hij kan door de direktie gestraft worden indien hij onverantwoord later begint les te geven.
- Een vader moet zijn kinderen voeden. Indien hij deze verplichting niet nakomt dan wordt hij gerechtelijk gestraft.

Deze moet-verwachtingen worden niet uitsluitend geformuleerd door het staatsapparaat zoals één van de twee voorbeelden liet zien.

In sterk georganiseerde groepen worden ook dikwijls quasi-rechtelijke voorschriften geformuleerd waar negatieve sancties voorzien zijn voor de overtreders. Dit is o.m. het geval in de industrie, de Kerk, verenigingen, enz...

De hoort-verwachtingen hebben een niet veel geringere bindende kracht dan de moet-verwachtingen. Negatieve sancties zijn hen eveneens eigen. Een zekere sympatie tegenover de volgeling van de hoort-verwachting ontstaat daarenboven dikwijls in de samenleving; bv. :

- Het hoort dat men zijn vriend helpt, anders wordt men door zijn vrienden uitgesloten. De sympathie groeit eveneens tegenover deze die helpt.
- Door de leraars wordt meestal ervaren dat men van hen verwacht dat zij de stof die zij doceren beheersen. In het andere geval worden zij niet altijd als volwaardig beschouwd.
- In vele gezinnen verwacht men van de vader dat hij zich met meer inlaat dan enkel met voedselvoorziening. In het andere geval loopt hij gevaar dat hij uitgesloten geraakt.

De kan-verwachtingen worden positief gesanctioneerd door de waardering, die men de persoon toedraagt die deze daad stelt; bv. :

- Een vader die zoveel mogelijk tijd vrij maakt voor zijn gezin wordt gewaardeerd. Het is de positie van de vader in het gezin waar men reeds enigszins zijn afwezigheid aanvaardt.
- Leraars kunnen hun rol definiëren als de vakspecialist of als de pedagoog. Het hangt af van de groep die deze rol definiëert of hij om

één of andere opvatting positief wordt gewaardeerd of antipathiek wordt gezien.

Deze classificatie van de verwachtingen komt overeen met een classificatie uit de rechtssociologie : wet, zeden en gewoonte.

De ontwikkeling van gewoonte naar zeden en wet kan men ook bij de verwachtingen waarnemen.

De verschillende graden in de verwachtingen geven een maatstaf voor de betekenis van de rol voor de persoon en de samenleving. M.a.w. de graad van institutionalisering van de rol, d.i. de mate waarin een rol rechtelijk gesanctioneerd wordt, wordt aangeduid door deze verschillende verwachtingen.

Voor de leraarsrol ziet men een gelijkaardige ontwikkeling in de samenleving. Het is immers zo dat er in ons land een aantal ministeriële besluiten bestaan die duidelijk zeggen wie onderwijsbevoegdheid bezit in bepaalde domeinen. De leraar als vakspecialist wordt door de staatsoverheid omschreven. Dit vakspecialisme en de pedagogische bekwaamheidsbewijzen zijn voor deze institutie voldoende om als leraar te mogen optreden. Daarmee zijn echter alle verwachtingen die er t.o. de leraarsrol bestaan niet geformuleerd. Het is immers zo dat deze rol meer inhoud en gestalte krijgt door andere referentie-groepen. Directie, inspectie en collega's zullen wellicht stellen dat de positiedrager met hogergenoemde bekwaamheidsbewijzen eveneens deze bekwaamheid in de realiteit moet omzetten. Men verwacht m.a.w. dat hij zijn vak met de nodige didactische deskundigheid overbrengt (hoort-verwachting). Ook de verwachtingen van leerlingen en ouders zullen aan deze leraarsrol meer inhoud en gestalte geven, wellicht in de richting van de wetgever, maar misschien nog meer in de richting van een oriëntering van de leraarsrol als overgrenger van wetenschap of iemand die vorming geeft. Dat deze optie verschillend is werd voldoende door J. Kob aangeduid. De leraarsrol wordt op dit niveau als mogelijke optie ervaren.

De roldefinitie kan dus wel een zware impact hebben op het handelen van de actor. Maar men mag nochtans niet uit het oog verliezen dat

de veelheid van rollen die de actor te spelen heeft toch niet de totale persoonlijkheid van de actor in beslag nemen. Men kan niet zo maar de menselijke vrijheid als vernietigd beschouwen op basis van de dwang die de rol op de actor uitoefent. Uit deze analyse blijkt wel dat het menselijke handelen een patroonmatig handelen wordt dat niet zuiver uit het individu voortvloeit, maar wel een sociale determinatie heeft ondergaan.

4. De rol komt uit de samenleving

Wat ligt er nu aan de basis van het dwingend karakter van de rol? Het is de maatschappij, d.i. "de vervreemde gestalte van een individu, d.w.z. zij bestaat uit individuen, maar is meer dan de som van de individuen. Wanneer Dahrendorf spreekt van maatschappij dan bedoelt hij niet alle leden van de maatschappij, of het parlement dat de normen vastlegt. Hij vindt de bron van de rol echter wel in de referentiegroep, d.i. de groep waarmede de positie van het individu het individu noodzakelijk in betrekking brengt. Elke positie- of rolsegment vormt een verbinding tussen de dragers van een positie en één of meer referentiegroepen. Wat is nu deze referentiegroep? Dahrendorf verwerpt de these van N. Gross dat het de uitdrukking van de verwachtingen van de meerderheid zou zijn, en verdedigt dat "de instantie die de rolverwachtingen en sancties bepaalt, zich in de sector van de in de referentiegroep geldende normen en sancties laat vinden, die op de door deze groepen geplaatste posities en rollen betrekking heeft". Voor elke menselijke groep kan men trouwens regels en sancties vinden die op het gedrag van de leden en de niet-leden inwerken, en die men "principiëel" van de opvattingen van de individuen kan onderscheiden. In de regels en sancties ligt de oorsprong van de rolverwachtingen. Men moet dus de referentiegroepen van een positie vinden om de normen te kennen die elke groep beheersen. Dit onderzoek is eenvoudig als het om georganiseerde referentiegroepen gaat, zoals bij moet- en hoort-verwachtingen. Bij kan-verwachtingen gaat dit niet langer op.

Dahrendorf besluit tenslotte hieruit dat de maatschappij een conglomeraat is van meer of minder bindende, meer of minder particuliere groepsnormen. Elke groep kan dus vele rollen tot stand brengen, en elke rol kan door vele groepen tot stand komen.

Bv. : Het gezin kan de vaderrol bepalen, de kinderrol, de moederrol, enz. De vaderrol kan anderzijds bepaald worden door het gezin, de arbeidsgroep, de kerkgroep, vriendengroep, enz.

De band tussen rol en referentiegroepen laat toe een bepaald conflictverschijnsel scherper te ontleden, nl. het conflict dat er kan ontstaan binnen een rol. B.v. de professor die moet kiezen tussen onderwijs, onderzoek of het leiden van een onderzoekseenheid. Dit is een vorm van intra-rolconflict. Het gaat hier om verschillende verwachtingen die er bestaan tegenover dezelfde rol, dus tegenover verschillende rolsegmenten. Inter-rolconflict daarentegen ontstaat dan wanneer aan dezelfde persoon rollen worden toegewezen die tegenstrijdige verwachtingen uitlokken. B.v. een politie-agent ziet zijn zoon een verkeersovertreding begaan.

In verband met de referentie-groepen kunnen wij uit eigen ervaring echter stellen dat elke referentie-groep niet dezelfde betekenis heeft voor ons handelen. De roldefinitie zal daardoor ook bepaald worden. Een onderscheid in deze referentiegroepen zal een adequaat beeld geven van de sociale realiteit en een juist inzicht in de roldefinitie.

Cain heeft een onderscheid gemaakt tussen de referentiegroepen naargelang van de betekenis die zij hebben voor het handelen van de actor. De eerste vorm hiervan zal de sterkste betekenis hebben voor de actor, terwijl de laatste vorm de minste betekenis zal hebben (1).

1) Identificatie-categorie : d.i. een categorie waarmee de actor zich identificeert. De actor voelt zich verbonden met deze categorie.

(1) CAIN, M.E., "Some suggested developments for role and reference group analysis", *The British Journal of Sociology*. Vol. 19, N° 2, June 1968, p. 191-205.

Dit is b.v. het geval met het leraarsteam van een school waarmee de actor zich als leraar totaal identificeert.

- 2) Normatieve categorie : d.i. de categorie die aan de actor expliciet gedragsregels en normen voorhoudt. Dit kan b.v. het geval zijn met de directeur die een aantal vormen kan formuleren voor de leraar.
- 3) Interesse-categorie : d.i. de categorie die door de actor wordt gepercipiëerd als categorie die zijn gedrag observeert en beoordeelt. Het gedrag van een leraar kan o.m. waargenomen worden door leerlingen en op die wijze kan deze categorie zijn invloed laten gelden.
- 4) Interactie-categorie : d.i. de categorie waarmee de actor moet rekening houden in zijn rolgedrag omdat hij deze in dit rolgedrag ontmoet. Voor de leraar kunnen dit naast de leerlingen, ook de ouders, collegae en directie zijn.
- 5) Vergelijkingscategorie : d.i. de categorie waarmee de actor zich vergelijkt om zijn eigen situatie te beoordelen en te evalueren. Voor de leraar van type A van J. Kob is dit de pedagoog, terwijl dit voor deze van type B de wetenschappelijke vakspecialist is.

De referentie-groep (categorie) vervult nochtans niet altijd een positieve functie. Er zijn immers eveneens negatieve referentie-categorieën. Dit zijn categorieën waar de roldrager zich zeker niet wil refereren. Voor een leraar zou dat b.v. de directie kunnen zijn, indien er een bepaald conflict bestaat tussen hem en directie. Onderwijsvernieuwing geformuleerd door de directie zou op die wijze moeilijk realiseerbaar worden; aangezien leraars deze formulering niet zouden nemen omdat zij van een bovengeschatte komt.

5. De institutionalisering van de rol

De rol wordt gevolgd omdat hij verbonden is met het proces van positietoewijzing en positieverwerving : De persoon verwerft of ontvangt in de maatschappij een groot aantal posities, waarmee bepaalde prestaties verbonden zijn. Deze prestaties (rollen) kan hij niet stellen tenzij

hij deze geleerd heeft. Positietoewijzing en rol-internalisatie zijn dus complementaire processen. Door de verinnerlijking van gedragspatronen komt de socialisatie tot stand. Deze socialisatie is een "ontpersoonlijkingsproces" waarin de individualiteit en vrijheid van het individu in de controle en de algemeenheid van de sociale rol opgaat. Het zou nochtans fout zijn dit te absoluut te interpreteren. De rolverwachtingen zijn immers niet altijd definitief vastgelegde voorschriften, maar wel een geheel van toegestane afwijkingen, die voortdurend wijzigen in de tijd.

Berger en Luckmann zien dit ontpersoonlijkingsproces als een institutionaliseringsproces. Wanneer een leraar leerlingen sanctioneert dan is dat een zeer specifieke handeling. Slechts een bepaald deel van de leraar wordt geobjectiveerd als de steller van deze daad. De leraar was slechts voor een bepaald deel op die daad betrokken. Dit kleine facet van de leraar die sancties uitvoert, gaat gepaard met de leraar die doceert, de leraar die evalueert, enz. Dit betekent dat een deel van het zelf geobjectiveerd is in de sociaal beschikbare typificaties. Dit is uiteraard slechts een klein deel van het totale zelf. Wij zien na een handeling deze handeling als een type; het is niet de concrete, complexe handeling. Rollen vormen op die wijze ook types van actors. Door deze rollen te spelen gaat het individu participeren aan de sociale wereld. Door de rollen te internaliseren zal deze sociale wereld subjectief een realiteit voor hem worden.

Zoals de institutie komt de rol eveneens tot stand door gewoontevorming en objectivering. De rol vormt een kennisgeheel van typificaties. Elke geïnstitutionaliseerd gedrag veronderstelt rollen. Deze rollen vertegenwoordigen de geïnstitutionaliseerde orde. De roluitvoering stelt op de eerste plaats de rol zelf aanwezig. Onderwijzen betekent de rol van leraar vervullen. Maar tegelijkertijd vertegenwoordigt deze rol de institutioneel verwante rollen. De rol van leraar verwijst naar deze van leerling, directie, secretaris, enz. Door deze rollen krijgen de instituties gestalte. Door het spelen van zijn rol gaat men inhaken op de typificaties en gaat men de

instituties een reële gestalte geven (1).

Het rolbegrip werd in de sociologie niet algemeen aanvaard. Coulson en Riddell o.a. verwerpen het rolbegrip om zijn gebrek aan openheid voor conflicterende rolopvattingen. In de plaats daarvan stellen zij het gebruik van "verwachtingen" voor (2). Tegenover deze opvatting stellen wij dat het rolbegrip gesteld is in termen van verwachtingen geformuleerd door referentie-groepen en actor. Conflict is hier niet uitgesloten. De verschillende referentiegroepen maken dit mogelijk. Hoe de rol uiteindelijk geobjectiveerd wordt hangt van deze confrontatie actor-referentiegroep af. Rollen kunnen daarenboven conflicten tot stand brengen.

§ 3. DE CONFLICTTHEORIE (3)

De aanwezigheid van verschillende rollen die over dezelfde belangen twisten kan aanleiding tot conflicten geven in samenleving, menen een deel van de sociologen. Zij menen dat het sociale handelen van nature conflictueel is. Daartegenover staat er een deel dat meent dat de samenleving konstant op zoek is naar evenwicht of consensus. Deze fundamentele opvatting over de samenleving ligt aan de basis van de waarneming door de sociologen. Al naargelang van het model dat men hanteert zal men meer letten op het evenwicht of op het conflict. Beide geven een deel van de realiteit weer, maar geen enkel de volledige realiteit.

(1) BERGER, P.L. & LUCKMANN, T., *op. cit.*, p. 89-96.

(2) COULSON, M.A. & RIDDELL, D.S., *op. cit.*, p. 40-41.

(3) DAHRENDORF, R., "Elemente einer Theorie des sozialen Konflikts", in DAHRENDORF, R., *Gesellschaft und Freiheit*. München, R. Piper & Co. verlag, 1963, p. 212-217.
DAHRENDORF, R., *Class and Class conflict in an industrial society*. London, Routledge and Kegan Paul, 1959, p. 165-205.

De vooronderstellingen die aan de basis liggen van beide modellen zullen we nu even verduidelijken teneinde de gevolgen hiervan voor het onderzoek te onderkennen. Daarbij aansluitend zal de vraag gesteld worden naar de band tussen conflicttheorie en roltheorie.

De consensustheorie vertrekt vanuit de volgende veronderstellingen :

- 1) Elke maatschappij is een relatief stabiele structuur van elementen (postulaat van de stabiliteit).
- 2) Elke maatschappij is een evenwichtige structuur van elementen (postulaat van het evenwicht).
- 3) Elk element in een maatschappij levert een bijdrage tot het functioneren van de maatschappij (postulaat van de functionaliteit).
- 4) Elke maatschappij blijft bestaan door een consensus van al haar leden over bepaalde gemeenschappelijke waarden (postulaat van de consensus).

Indien men deze postulaten even wil toetsen met de sociale realiteit, dan zal het niet moeilijk vallen om feiten te vinden die aansluiten bij deze vooropstellingen. De school verschijnt b.v. als een relatief stabiele structuur van alle structurele componenten (leraars, leerlingen, directie). Er bestaat in deze eenheid ook een betrekkelijk evenwicht tussen de verschillende partijen, die allemaal een bijdrage leveren tot het functioneren van de school. Deze school kan trouwens ook niet functioneren wanneer er geen bepaald consensus over gemeenschappelijke waarden zou bestaan. Hier kunnen uiteraard eveneens conflicten opduiken. Zij worden echter als voorbijgaand beschouwd. Hiertegenover staat de dwangtheorie.

De dwangtheorie vertrekt van de veronderstellingen :

- 1) Elke maatschappij en elk van haar elementen is op elk ogenblik aan verandering onderhevig (postulaat van het historisch verloop).
- 2) Elke maatschappij is één in zichzelf tegenstrijdige en explosieve structuur van elementen (postulaat van de explosiviteit).
- 3) Elk element in een maatschappij levert een bijdrage tot haar verandering (postulaat van de dysfunctionaliteit of productiviteit).

- 4) Elke maatschappij houdt zich in stand door de dwang die enige van haar leden over de andere uitoefenen (postulaat der dwang).

Op basis van deze vier postulaten verschijnt het conflict als een noodzakelijke factor in alle veranderingsprocessen. De dwangtheorie ligt zo aan de basis van de conflicttheorie. In het laatste postulaat ligt het aanknopingspunt van het rolbegrip met de conflicttheorie, in die zin dat er zijn die dwang uitoefenen en anderen die dwang ondergaan.

Historisch stelt men steeds een aaneenschakeling van conflicten vast. Deze conflicten moeten we nu specifiek behandelen, nl. als "klasse-conflicten" tussen boven- en ondergeschikten van een maatschappij. Later zal de vraag gesteld worden of dit conflict identiek is met andere conflictvormen.

Het klasse-conflict manifesteert zich op vele manieren : de kapitalistische bezitter contra de bezitloze proletariër, de hogere beambte tegen de lagere, de ploegbaas tegen de uitvoerende arbeider, enz. Het gaat hier steeds om een ongelijke verdeling van het gezag ("Herrschaft") in de sociale relaties. De conflicten ontstaan structureel uit deze ongelijke verdeling van legitieme macht, uit deze relatie van onder- en bovenschikking.

Dahrendorf doet beroep op de definitie van Max Weber : "Gezag is de kans dat men voor een bevel met een bepaalde inhoud bij bepaalde personen gehoorzaamheid vindt". Deze definitie veronderstelt de volgende vijf punten :

- 1) Gezag betekent een verhouding van onder- en bovenschikking tussen twee personen of groepen.
- 2) Van het bovengeschiedte deel wordt verwacht dat het het gedrag van het ondergeschikte deel door bevelen, waarschuwingen en verbodsbepalingen controleert.
- 3) Deze verwachting zit vast aan de posities die principiëel onafhankelijk zijn van het karakter van de drager.
- 4) Gezag is steeds tot bepaalde inhouden en personen beperkt.
- 5) De inbreuk op voorschriften van het gezag wordt vgl. rechtsnormen (of quasi rechtsnormen) gesanctioneerd.

B.v. : Bekleden een gezagspositie : de minister, de ondernemer, de partijsecretaris, de officier, de rechter, de leraar enz. Dit is niet het geval voor de demagoog (bezit punt 3 niet), de vertrouwensman in een vriendengroep (bezit geen enkel van de voorwaarden), enz.

Het is duidelijk dat gezag één van de belangrijkste factoren is die de conflicten verklaart, maar niet de enige. Zo b.v. speelt de tegenstelling eigen groep-vreemde groep bij de verklaring van conflicten tussen minderheden; bij de inter-rolconflicten zijn de tegengestelde verwachtingen belangrijk voor de verklaring, enz.

Analytisch (dus niet altijd empirisch vaststelbaar) verloopt de wording van conflictgroepen als 't volgt :

- *1e fase* : Op grond van relevante structuurkenmerken ontstaan er aggregaten van dragers van sociale posities, waarin de heersers en de beheersten zichtbaar worden. De aggregaten van dragers van sociale posities, noemt Dahrendorf quasi-groepen, dit zijn gehelen van positie-dragers, die gemeenschappelijke principes hebben waarvan zij niet noodzakelijk bewust moeten zijn. Men verwacht echter dat zij gemeenschappelijke belangen nastreven, waarvan zij niet bewust hoeven te zijn, maar waaraan bij afwijking wel sancties verbonden zijn. b.v. Van de arbeiders wordt verwacht dat zij de industriële heerschappijverhoudingen niet aanvaarden. Zij kunnen dit echter wel doen, maar daar komen sancties uit voort.

- *2e fase* : De kristallisatie, de bewustwording van de latente belangen. Er ontstaan hier feitelijke groepen (organisatie van belangen-groepen).

Een aantal voorwaarden tot organisatie worden hier gesteld : technische (personeels-, ideologische en materiële), sociale (systematische recrutering, communicatie) en politieke (vrijheid tot coalitievorming).

- *3e fase* : Het gemodelleerde conflict.

Het conflict bereikt zijn uiteindelijke vorm wanneer elke partij zijn organisatorische identiteit heeft gekregen. Dit is b.v. het

geval tussen de bedrijfsdirectie en het syndicaat in een staking. Dit is echter niet het geval tussen de totalitaire regering en haar inwendige oppositie.

Het sociale conflict in de klas

In een klas neemt men twee belangrijke posities waar, nl. deze van leraar en deze van leerling. Aan deze positie wordt in onze samenleving bovenschikking vastgeknoopt. Hij is de vakspecialist die weet wat hij over een bepaalde wetenschap moet meedelen. En hij is daarenboven als opvoeder het best op de hoogte om de leerlingen naar doelen te leiden die hij in samenspraak met andere bovengeschiede heeft bepaald. De leerlingen daarentegen zitten in een positie die enkel maar gecreëerd is om iets te ontvangen : inzicht in een aantal vakken en opvoeding.

Vanuit beide posities worden en verwachting t.o. elkaar geformuleerd waardoor de ene partij nogal gemakkelijk het gezagsdomein van de andere partij aantast. Vlg. Amerikaanse en Engelse onderzoeken blijkt dit conflict gemakkelijker tot stand te komen in de scholen van de gedepriveerden. De positie van de leraar hoort immers niet thuis in hun wereld. Discipline aanvaarden zij minder gemakkelijk. Zij zijn zeer zwak op de school betrokken, zijn zwak gemotiveerd en zijn weinig bereid om samen te werken.

Dit betekent nochtans niet dat men zeer frekwent tot een gemodelleerd conflict komt. Het openconflict wordt verdrongen. Er komt een situatie van aanvaarding van ieders positie en rol, waarbij elk apathisch zijn rol speelt. Aan de ene kant ziet men de leerlingen die in de klas verblijven en apathisch alle lessen over zich heen laten gaan. En aan de andere kant ziet men leraars die even apathisch hun stof gaan overbrengen. Hargreaves stelt in dit verband vast : "for many of the teachers and most of the pupils, life at school was a necessary evil". Elke nieuwe roldrager moet in een dergelijke school een geheel van normen leren om te overleven en niet uitgeschakeld te worden. Bij beginnende leraars kwam dan ook een snel personeelsverloop

voor. Een Engels onderzoek o.a., stelde vast dat 1/3 van de vrouwelijke leerkrachten het langer dan drie jaar in een "slum school" uithielden en 1/2 van de mannelijke leerkrachten.

Betekenisvol is ook het fenomeen dat conflicten veel minder voorkomen in de jongere klassen. Door deze jonge kinderen wordt het gezag dat kleeft aan de positie van onderwijzer of onderwijzeres veel minder betwist. Dit neemt echter toe in het secundair onderwijs (1).

§ 4. HET GEZAG

In de conflicttheorie werd het gezag aangevoerd als een kernbegrip naast de rol. In de samenleving stellen wij immers roldragers vast met een ongelijke gezagsverdeling die het gezagsdomein van elkaar betwisten. Het conflict is hier een gevolg van. De structurele verdeling van gezag is dus een belangrijke voorwaarde voor een bepaalde vorm van conflict.

Dit gezag werd tot nu toe wel onderzocht naar zijn verschijningsvorm, maar niet naar zijn bestaansreden en zijn verschillende gedaanten waaronder het kan voorkomen.

1. Wat is gezag en waarom wordt gezag gehanteerd ?

Max Weber heeft gezag op de volgende wijze gedefinieerd (1) :

"Herrschaft soll, ..., die Chance heissen, für spezifische

(1) SHIPMAN, M.D., *Sociology of the school*. London, Longman, 1971, p. 79-96.

(2) WEBER, M., *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der Verstehende Soziologie*. Tübingen, J.C.R. Mohr (Paul Siebeck), 1956, 1. Halbband, p. 122-176, 2. Halbband, p. 541-734.
Voor een goede samenvatting zie : FREUND, J., *The sociology of Max Weber*. Harmondsworth, Penguin Books, 1972, p. 229-245.

(oder : für alle) Befehle bei einer angebbaren Gruppe von Menschen Gehorsam zu finden" (p. 122). Deze wordt door Weber meer gespecificeerd als 't volgt : "Unter "Herrschaft" soll hier also den Tatbestand verstanden werden : dass ein bekundeter Wille ("Befehl") des oder der "Herrschenden" das Handeln anderer (des oder der "Beherrschten") beeinflussen will und tatsächlich in der Art beeinflusst, dass dies Handeln, in einem sozial relevanten Grade, so abläuft, als ob die Beherrschten den Inhalt des Befehls, um seiner selbst willen, zur Maxime ihres Handelns gemacht hätten ("Gehorsam") (p. 544).

Met deze definitie beweegt Max Weber zich op het vlak van de ideaaltypes waarbij hij op zoek gaat naar de essentiële bestanddelen van het fenomeen waar zich eveneens de vraag stelt naar het waarom zoals dit door het individu bepaald wordt (sociologisch nominalisme). De definitie van een ideaaltype wordt door M. Weber als 't volgt gegeven : Het is een mentale constructie die gevormd wordt door een syntese van veel diffuse, min of meer tegenwoordige en occasioneel afwezige concrete individuele fenomenen, die gerangschikt zijn volgens een eenzijdig geaccentueerd gezichtspunt, in een geunifiëerde analytische constructie, die in haar conceptuele zuiverheid niet in de werkelijkheid kan gevonden worden; het is een utopie, een beperkend concept, waarmee de concrete fenomenen enkel kunnen vergeleken worden met het doel enkele van hun significante componenten te verklaren (1).

In de ideaaltypische benadering van het gezag wordt er dus eveneens de vraag gesteld naar de reden van gezag. In de opvatting van M. Weber is het zo dat de gezagdrager zijn gezag niet aan het toeval wil overlaten. De gezagdrager zoekt steeds naar een legitimatie van dit gezag. Deze legitimatie van het gezag neemt drie vormen aan.

- 1) De rationele legitimatie : deze berust op het geloof in de legaliteit van de bestaande rationele orde en het aanwijzingsrecht van de door deze orde tot gezagsuitoefening geroepen. D.i. het

(1) WEBER, M., "Objectivity in social science and social policy", in NATANSON, M., ed., *Philosophy of the social sciences*, New York, Random House, 1965, p. 396-399.

wettelijk gezag (legale Herrschaft).

In deze gezagsstructuur wordt er gewerkt met een groot aantal regels die door een hoog gekwalificeerde staf worden geleid. De continuïteit van de beslissingen wordt verzekerd door geschreven nota's die alle beslissingen schriftelijk vastleggen.

De efficiëntie van het legale gezag rust op de rationele waarden die verdedigd worden. Op de tweede plaats wordt efficiëntie nog bepaald door de toepassing van algemene regels op particuliere principes. Daarenboven worden de verkozen gezagdragers (b.v. president) verondersteld zich te houden aan de algemene regels. En tenslotte vertrekt men van de opstelling dat de burgers de wet hebben te gehoorzamen, onder voorwaarden door de wet bepaald.

- 2) De traditionele legitimatie : deze berust op het dagelijkse geloof in de heiligheid van de geldende tradities en de legitimiteit van hen die tot het gezag geroepen zijn. D.i. het traditionele gezag (traditionele Herrschaft).

Hier gaat het niet om een gezag dat men door verkiezing verworven heeft. Het gezag vloeit voort uit traditie en de gezagdrager regeert volgens zijn eigen formulering. De ondergeschikten volgen hem op basis van zijn positie. Nochtans zal dit geen aanleiding tot willekeur mogen zijn, wil de gezagdrager geen weerstand onder vinden.

In dit systeem vindt men geen ambtenaren die volgens onpersoonlijke regels hun arbeid moeten verrichten en promotie kunnen maken.

In de gerontocratie of het patriarchale gezag worden deze mensen volgens de traditionele regels aangeworven.

- 3) De charismatische legitimatie : deze berust op een buitengewoon geloof in de heiligheid, de helfdhaftigheid of het voorbeeld van een persoon en de orde die hij geopenbaard of gevestigd heeft. D.i. het charismatische gezag (charismatische Herrschaft).

Dit gezag steunt eerder op emotionele dan wel rationele principes. Het roept op tot een nieuwe orde, waarbij men de oude vernietigd wil zien en de nieuwe opgebouwd wil krijgen. Continuïteit wordt

vernietigd. De leider bouwt totaal een nieuw gezag op op basis van zijn eigen roeping en inzichten. Afwijkingen van zijn opvattingen laat hij niet toe aan zijn volgelingen.

De charismatische gezagsdrager bouwt zijn eigen normensysteem op. Hij laat zich niet leiden door instituties en wetten. Hij verzamelt rondom zich volgelingen en leerlingen, geen ambtenaren.

2. De evolutie van de gezagsverhoudingen (1)

Historisch ziet M. Weber dikwijls een evolutie van charismatisch naar traditioneel of rationeel gezag. De eigen aard van het charismatisch gezag is nochtans zeer specifiek. Maar dit betekent geen hindernis voor deze evolutie.

Charismatisch gezag wordt meestal revolutionair en innovatief ervaren. Het verwerpt de voorafgaande structuren door de legitimatie van de bestaande structuren aan te tasten. Als veranderingsfactor is het charisma zeer sterk. Nochtans heeft het charismatisch gezag deze revolutionaire zending niet kunnen handhaven in gelijk welke omstandigheid. Charismatisch gezag bestaat uitcindelijk maar "in statu nascendi". De losse, informele organisaties die zich in het begin opzetten geraken na het verdwijnen van de eerste charismatische leider en soms nog vroeger nogal vlug geformaliseerd. Men wil immers deze bijzondere structuur handhaven. Maar door deze routinisering wordt de charismatische structuur vernietigd. Dit formaliseringsproces grijpt nogal vlug rond zich heen wanneer de helpers van de charismatische leider verdwenen zijn.

Nu gaat dit charismatisch gezag over in ofwel traditioneel, ofwel rationeel gezag. Het traditionele gezag wordt dikwijls in handen gelegd van de leiders die door bloedverwantschap met de charismatische leider verbonden waren. Zij vormen een bepaalde dynastie.

(1) BERGER, P.L. & BERGER, B., *Sociology*. New York, Basic Books, 1972, p. 305-312.

Maar anderzijds kwam men ook tot een legaal gezag. De rationaliteit was de basis van dit gezag. In de ogen van Weber was rationalisering de grote veranderende kracht. Rationaliteit is in wezen revolutionair en vijand van de traditie. In haar zuivere vorm is rationaliteit wars van zuiver routine-matig handelen. Men kan in de reden een drijfkracht voor permanente verandering zien.

Dit rationeel principe heeft men in de gezagsstructuur van de Kerk op een bijzondere wijze gerealiseerd, nl. het charisma van het ambt. Door de groei van de Kerk kon het charisma van de eerste leiders niet meer volstaan om leiding te geven. Daarom werd het gezag van de persoon overgeheveld naar het ambt van priester, bisschop en paus. Charismatisch en legaal gezag werden op die wijze op een hechte wijze verbonden.

3. De gezagsrealiteit

Het is duidelijk dat deze drie zuivere types opgebouwd op basis van de legitimatie van het gezag in werkelijkheid niet dikwijls voorkomen. Het zullen dikwijls gemengde vormen zijn. M. Weber heeft in de realiteit drie types gevonden en geanalyseerd die zeer dicht de drie zuivere types benaderen, nl. het bureaucratische gezag, het patriarchale gezag en charismatische gezag.

- A) Het bureaucratisch gezag vindt Weber terug in het moderne ambtelijke apparaat dat gekenmerkt wordt door :
- a) scherp omschreven competenties;
 - b) een hiërarchie van de verschillende ambten;
 - c) geschreven acten van de beleidsvoering;
 - d) een grondige vakopleiding;
 - e) een volledige in beslag name van de persoon door het ambtelijk werk;
 - f) een geheel van min of meer vaste leerbare regels die de ambtsuitvoering richten.

Deze bureaucratisering van het ambtenarenapparaat ging in verschillende landen gepaard met een voortschrijdend democratiseringsproces. Persoonlijke willekeur werd immers meer en meer uitgeschakeld door het afhankelijk maken van de ambtelijke besluitvorming van onpersoonlijke regels. Nochtans kan men niet zonder voorbehoud stellen dat deze bureaucratisering zich zonder problemen verder heeft ontplooit. Integendeel. De bureaucratische utopie is een deel van de werkelijkheid geworden. Dit is een utopie meent Pirker omdat men meende dat de informatie- en communicatie-systemen in de maatschappij door bewuste interventie van de kant van de bureaucratie volledig geperfectioneerd en gerationaliseerd zouden kunnen worden. Deze opvatting heeft voor gevolg dat men de problemen in de bureaucratie dikwijls onderschat. In feite is de bureaucratische structuur een overgemanipuleerde structuur waar de deskundige op basis van zijn bijzondere bekwaamheden gezag bezit (1). Op die wijze heeft de bureaucratische utopie gemakkelijk aanleiding tot een democratische utopie.

- B) Het patriarchale gezag berust op een persoonlijke ondergeschiktheid aan de hoger geplaatste. Deze laatste wordt door traditionele regelen bepaald. In zijn eenvoudigste vorm ontstaat het patriarchale gezag in pieteitsverband van de opvoedingsgemeenschap, het gezin dus. Uit dit patriarchaal gezag ontstaat dan historisch het "patrimoniaal gezag" (door het toewijzen van land en goederen aan zonen of andere afhankelijke personen van het gezin wordt de macht van het gezin uitgebreid), dan de feodaliteit (leenheren hebben grotere onafhankelijkheid) en de standenstaat.
- C) Het charismatische gezag kent meestal geen lang bestaan. Er bestaan nochtans een aantal mechanismen die het charisma continueren : aanwijzing van de opvolger door de huidige leider, tekenen die de nieuwe leider aanduiden, verkiezing bij acclamatie door ondergeschikten. Ook instellingen kunnen drager zijn van het charisma

(1) GEVERS, J.K.M. & WALLENBURG, H., *Sociologie als wetenschap van de maatschappij*. Meppel. Boom, 1970, p. 93-94.

(Ambtscharisma). Charismatisch gefundeerde gezagsstructuren zijn het "hiërocratisch" en "caesaropapistisch" gezag (d.i. het kerkelijk gezag met wereldlijke aanspraken en het wereldlijke gezag met religieuze aanspraken).

4. Het gezag van leraars

De rol van leraar wordt in een organisatie gespeeld. Deze positie van leraars heeft voor gevolg dat zij de attributen krijgen toegewezen die de organisatie heeft uitgetekend. Scholen zijn immers zoals vele andere organisaties ontwikkeld tot een bureaucratische structuur. Vele taken van de leraars moeten vervuld worden op basis van besluiten die elders genomen werden. Om deze taken uit te voeren ontvangen de leraars het nodige gezag. Zij verwerven in deze structurele context een bureaucratisch gezag.

In scholen met een lange traditie, waar er een bepaald onderwijsconcept is gegroeid en een bepaalde plaats aan de leraar is toegewezen, wordt de leraar een gezag op traditionele gronden toegewezen. Zijn deskundigheid heeft in een dergelijke structuur een zeer bijzondere betekenis gekregen. Uit deze situatie put de leraar zijn gezag.

Naast deze twee legitimaties vindt men in de werkelijkheid nog een andere legitimatie van het gezag van de leraars : leraars zullen immers trachten door hun persoonlijkheid gezag uit te oefenen. Daarom trachten zij zich te onderscheiden door hun onderwijsbekwaamheid, hun gevoel voor humor, hun energie, enz. Indien dit niet zichtbaar wordt kunnen zij nog altijd beroep doen op hun bureaucratisch en/of traditioneel gezag.

Welk gezagstype aan de leraars en onderwijzers wordt toegewezen hangt af van de structuur van de school. Het is o.m. duidelijk geworden dat jongere kinderen meer ontvankelijk zijn voor een bepaald charisma, terwijl in scholen met een zekere traditie het traditionele gezag van de leraar veel kans maakt.

In Groot-Britannië stelt men vast dat men in de lagere scholen een zeer vrije onderwijsstructuur kan laten functioneren maar naarmate de leerlingen ouder worden moet men meer en meer teruggrijpen naar een formele sterk uitgetekende structuur.

Het gezag van de leraar wordt in feite op de drie hoger geciteerde wijzen gelegitimeerd. Maar stilaan groeit hier verandering in. De waarden die de leraar overbrengt komen in conflict met de waarden die de massamedia - dikwijls met meer succes - overbrengen bij de leerlingen. Door nieuwe onderwijsopvattingen moet de leraar als enige bron van kennis de plaats ruimen voor vele andere kennisbronnen. Daarenboven gebeurt het nogal gemakkelijk dat de kennis die hij overbrengt niet als betekenisvol wordt ervaren.

In tegenstelling met andere beroepen moet hij zijn professionele deskundigheid laten blijken voor een zeer kritisch publiek. Ofschoon wetenschappelijk degelijk geformuleerd kan een les in een warboel veranderen door het rumoer van de leerlingen. Academische bekwaamheid volstaat dus niet om het gezag te handhaven.

Het gevaar is niet denkbeeldig dat de leraar meer en meer zijn gezag verliest. Bernstein en Wilson zien dan ook maar één oplossing om aan dit probleem het hoofd te bieden, nl. de leraar moet overtuigen door zijn persoonlijke kwaliteiten. Dit principe moet deel uitmaken van de normen van de klas, d.w.z. het charisma moet geroutiniseerd worden. Het principe van vertrouwen in de persoonlijkheid van de leraar wordt expliciet geformuleerd. Het leerproces om deze eigenschap aan te kweken verloopt echter niet gemakkelijk. Dit stelt problemen voor de lerarenopleiding. Daarenboven is het zo dat de opvolging van een leraar bijzonder moeilijk wordt. Men wordt immers met dat persoonlijke gezag geconfronteerd (1).

(1) SHIPMAN, M.D., *op.cit.*, p. 121-135.

§ 5. DE ROL VAN DE INTELLIGENTIA VLG. KARL MANNHEIM (1)

Om deze uiteenzetting over de rol en het gezag te besluiten willen we nog even de rol en het gezag van de intelligentia analyseren. Hier-voor doen we beroep op de bijzondere benaderingswijze van Mannheim. Door een historische analyse komt Mannheim in voeling met de positie van de intelligentia in het verleden en de betekenis van deze intelligentia voor het beleid van dat ogenblik. Uit deze analyse tracht hij uiteindelijk de essentialia te halen teneinde de krachtlijnen voor de toekomst te kunnen omschrijven. Deze rolbeschrijving is duidelijk op een bepaald beleid gericht en gedacht binnen een bepaalde maatschappij. Mannheim formuleert het zo.

Op dit ogenblik (Mannheim schreef dit in het begin van de dertiger jaren) bestaat er een groter afwijking naar collectivisme en dogmatisme dan vroeger (in de Middeleeuwen) door de Kerk kon bewerkt worden. De achtereenvolgende grote structuren liggen hier aan de basis (het absolutisme, de massa-democratie en de sowjet-revolutie). De geest van het onderzoek wordt in de opvoeding gedood. Bureaucratisering in de opvoeding is onvermijdelijk. De groeiende specialisatie vraagt meer specialisten. Daarnaast vragen het staatsbestuur, de private onderneming, vakbonden en politieke partijen uniforme standaarden van opleiding. Vandaar de sterke aandacht voor certificaten, die een garantie betekenen voor een opleiding, die het mogelijk maakt de juiste man te kiezen voor een taak in een grote organisatie. Wanneer men nu enkel standaardopleidingen verschaft dan wordt de onderzoeksdrang beknot met het gevaar dat deze personen zich niet aan mogelijke veranderingen kunnen aanpassen. Daarom is het nodig dat men intellectuelen in dienst neemt, die initiatief en verbeeldingskracht bezitten.

(2) MANNHEIM, K., *Essays on the sociology of culture*. London, Routledge & Kegan Paul, 1962, vooral p. 166-170. Dit essay dateert van de dertiger jaren.

De toevoer van een nieuw stratum intellectuelen in de hiërarchie van administraties kan een goede impuls zijn om een kritische geest te doen leven. Het is echter zo dat deze in grote organisaties wederom wordt geïndoctrineerd met de traditionele opvattingen van de organisaties. De groei van de bureaucratie en de groeiende centralisatie daarmee verbonden neemt dikwijls intellectuelen in dienst om het vrije onderzoek te doden. De massamedia worden door deze mensen (in dienst van b.v. politieke partijen, industriële groepen, vakbonden) gebruikt om te indoctrineren.

Mannheim meent dat de taak van de intellectueel is de keuze van de alternatieven, zoals die door de maatschappij gegeven worden, te richten ofschoon de intellectuelen in dienst van tegengestelde belangen kunnen werken. Hierin ligt een gemeenschappelijke taak voor de intelligentia : de blijvende ijver om diagnose en prognoses te maken, keuzen ontdekken wanneer die ontstaan en het begrijpen en situeren van gezichtspunten eerder dan hen te assimileren of te verwerpen. De intellectueel kan zich ten dienste stellen van grote organisaties, maar dan met zijn eigen typische capaciteiten, nl. zijn kritische geest. Een bureaucratie kan immers niet overleven zonder kritische informatie, omdat de bureaucratie uiteraard gelijkvormigheid nastreeft die niet voldoende scheppingskracht heeft om aan veranderingen het hoofd te bieden.

Mannheim bouwt hier de rol van de intelligentia op aan de hand van de nood van de toen heersende maatschappijstructuur : een nood aan critiek in een maatschappij waar gelijkvormigheid centraal wordt gesteld. Deze analyse bestaat niet enkel uit een feitelijke beschrijving van de rol van de intelligentia, maar er wordt eveneens gezocht naar de essentie van de rol van de intelligentia. Mannheim geeft weer wat de rol van de intelligentia totaal verschillend maakt van de andere strata van de maatschappij.

Hoofdstuk 5

STUDIE VAN GROEPERINGEN

De wijze waarop de leraars hun rol definiëren is sociaal een zeer sterk bepaald proces. De positie van de leraars in een bepaalde sociale structuur ligt aan de basis van de rol die zij zichzelf toebedelen.

Wij stelden o.m. vast dat leraars die tot een groepering behoorden die positieve wetenschappen (cultuur) studeerden, zich meer pedagoog voelden dan wetenschapper, terwijl dit voor de leraars met een opleiding in de menswetenschappen net het omgekeerde was. De interpretatie van de rol staat duidelijk in verband met het lidmaatschap van een bepaalde groepering.

Sociaal handelen is gestructureerd handelen en speelt zich af in een bepaalde groepering. Zonder de kennis van de eigen kenmerken van de groepering waarin het sociaal handelen zich afspeelt is dit laatste niet inzichtelijk te maken. Daarenboven is de studie van de groepering op zichzelf sociologisch reeds zeer betekenisvol aangezien men hier een zeer typische vorm van sociaal handelen in realiseert.

Langs deze weg zijn wij beland bij een expliciete aanpak van dat andere standpunt van waaruit de sociale realiteit dialectisch kon benaderd worden, nl. de groepering. De groepering structureert immers al naargelang van zijn opbouw zeer duidelijk het sociaal handelen en deelt de evaluaties die in de groepering leven mee aan de participanten van de groepering.

Om de betekenis van de groeperingen voor het sociaal handelen te verduidelijken wordt in dit hoofdstuk een differentiatie van groeperingsvormen gegeven, wordt het lidmaatschap behandeld en worden de groeperingskenmerken besproken.

§ 1. GROEPERINGSVORMEN

Wanneer wij spreken over een vriendengroep, een school, de 14-jarigen en een schoolbetoging dan voelen wij aan dat wij telkens spreken over een andere verzameling van mensen ofschoon zij allemaal in dezelfde school kunnen teruggevonden worden. In een vriendengroep ziet men een relatief frekwente interactie, een geheel van waarden waarover men akkoord gaat. In de school is die interactie tussen alle leden niet meer terug te vinden, maar wel deelt men de school als een waardevol onderwijsproces in die zin dat men er minstens nog blijft. De 14-jarigen hebben één kenmerk gelijk, nl. dat zij 14 jaar oud zijn. Op basis hiervan worden wel gemeenschappelijke waarden verdedigd en gaat men over tot interactie. Maar dit kan ook achterwege blijven terwijl men 14 jaar is. En tenslotte stelt men in verband met een scholenbetoging wederom vast dat het gedragspatroon van deze groepering totaal verschilt van de drie voorgaande groeperingen.

Om de betekenis van elke groepering naar waarde te kunnen schatten is het zinvol een bruikbaar onderscheid aan te brengen tussen verschillende groeperingen op basis van sociologisch relevante kenmerken.

De studie van het groepsverschijnsel in de sociologie is gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan begrippen. Een driedeling, die door zeer vele schrijvers - ofschoon niet door allen, b.v. Van Doorn en Lammers - aanvaard wordt is deze van R.K. MERTON : groep, collectiviteit en sociale categorie (1).

De definities gegeven door Merton steunen op een vergelijkende studie van enkele markante sociologen, nl. Leopold von Wiese, Howard Becker, Florian Znaniecki en Talcott Parsons.

- Collectiviteiten : een geheel van mensen met een solidariteitsgevoelen op basis van gemeenschappelijke waarden en die zich moreel verplicht weten de rolverwachtingen te vervullen.

(1) MERTON, R.K., Social theory and social structure, Glencoe, The Free Press, 1963, p. 299-300.

- Groep : de groep heeft dezelfde kentrekken als de collectiviteiten, maar daarenboven moet er interactie bestaan tussen de leden onderling.
- Sociale categorie : het zijn aggregaten van sociale statussen, waarbij de dragers van de status niet met elkaar in interactie zijn. Zij hebben gelijke sociale kentrekken (b.v. sex, leeftijd, inkomen), maar geen gemeenschappelijk normengeheel (1). Het is duidelijk dat deze sociale categorieën als groepen en collectiviteiten kunnen gaan handelen. Als leden van eenzelfde sociale categorie als een groep gaan handelen spreekt men over 'peer group'.

In al deze definities ontmoet men twee constanten : gemeenschappelijke waarden en interacties. Wanneer we deze twee begrippen met elkaar in relatie brengen dan blijft er logisch een tekort. Merton vermeldt immers geen geheel van mensen waartussen er interacties plaats grijpen zonder dat er gemeenschappelijke waarden worden nagestreefd ; b.v. het toevallig tegen elkaar lopen van twee mensen op straat.

Gemeenschappelijke waarden	I n t e r a c t i e	
	Ja	Neen
Ja	groep	collectiviteit
Neen		sociale categorie

Uit deze substructie blijkt dus een logische hiaat aan het licht te komen in het schema van Merton. Deze zullen we dadelijk opvullen met de analyse van sociale aggregaten.

(1) MAC IVER, R.M. & PAGE, C.H., op. cit., p. 32, "The like is what we have distributively, privately each to himself. The common is what we have collectively, what we share without dividing up".

Van bovenstaande groeperingen vinden wij in de sfeer van de vorming tal van voorbeelden : leraars hebben als gelijk sociaal kenmerk het leraar zijn en leerlingen het leerling zijn. Zij vormen in die zin sociale categorieën. Door het frekwente onderlinge contact in een bepaalde school gaan zij elk als groepering woorden gemeenschappelijk dragen zodat men van een collectiviteit kan spreken. Tussen sommige leraars enerzijds en sommige leerlingen anderzijds kan er een zodanig sterk ontwikkeld interactie-patroon ontstaan dat men kan spreken van groepen.

Al naargelang van de beklemtoning van een ander facet ziet men een andere groepering ontstaan. De omvang neemt af van sociale categorie of collectiviteit naar groep. Wij vinden daarin telkens een ander gedragspatroon. Bovenstaande schets is een weergave van de groei naar een 'peer group'.

WILMOTT en DUNPHY, de eerste in Londen en de tweede in Sydney, stelden vast dat de jongeren tussen 13 en 20 jaar gemakkelijk "peer groups" vormden. Tussen de 303 jongeren werden 44 cliques gevormd van elk drie tot 9 leden ($\bar{X} = 6,2$ personen). Hetzelfde zag men in Bethnal Green (London) ($\bar{X} = 5$ jongens). Deze groepen maakten deel uit van 12 grotere groeperingen ($\bar{X} = 20,2$ van 15 tot 30 leden). Deze grotere groeperingen waren geen "gangs". Er ontbraken een aantal kenmerken om deze grotere groeperingen "gangs" te noemen : nl. 1) er was geen scherpe taakverdeling, 2) er was geen gespannen situatie tussen de groeperingen en zij overtraden de wet niet op een georganiseerde wijze (diefstal was nochtans een norm voor hen), 3) er was geen leider in elke groepering. Tot ongeveer 15 jaar bestaan de cliques uit leden van het zelfde geslacht. Daarna geraken ze stilaan gemengd om stilaan te verdwijnen door verlovings en huwelijken. De grote groeperingen vormen het kader om in grote eenheden te participeren aan georganiseerde ontspanningsactiviteiten en het bezoeken van het strand. De cliques zijn groepen waarin men samen rondzwerft en praat. Hierin was er constant één lid - ofschoon niet de leider genoemd door de leden van de groep - die de relaties met de grotere groeperingen onderhield, die de normen van de groep het duidelijkst formuleerde en die ook het vlugst was om contact met het andere geslacht op te nemen. Van alle leden werd verwacht dat zij de groepscultuur aanvaardden. Kwamen zij daartoe niet dan werden zij uitgesloten (1).

(1) MUSGRAVE, P.W., The sociology of education, London, Methuen, 1973, p.106.

Het gebrek dat we in de trichotomie van Merton gevonden hebben moeten we nu nog aanvullen. Men stelt immers verzamelingen van mensen vast die met elkaar interacteren maar waarbij de waarden niet betekenisvol zijn voor dit handelen. Dit fenomeen kan men het best beschrijven door het begrip "sociaal aggregaat" (1).

Een sociaal aggregaat is op de eerste plaats een veelheid mensen die in elkaars fysische nabijheid zijn, maar zonder wederzijdse communicatie leven.

Scherper gedefinieerd moet men de volgende karakteristieken onderscheiden :

- a) de personen, die het aggregaat vormen moeten relatief anoniem zijn (vreemden zijn voor elkaar) ;
- b) het sociaal aggregaat is niet georganiseerd (geen structuur met een hiërarchie van functies en posities) ;
- c) er is slechts beperkt sociaal contact ;
- d) slechts een geringe gedragswijziging bij de leden kan men toeschrijven aan het aggregaat ;
- e) de meeste sociale aggregaten zijn territoriaal gebonden en hun betekenis wordt door fysische grenzen begrensd ;
- f) de meeste aggregaten zijn tijdelijk (de samenstelling van het aggregaat verandert voortdurend).

Dit sociaal aggregaat verschijnt onder verschillende gedaanten in de sociale realiteit. In al deze vormen zal er nochtans niet altijd een even grote anonimiteit bestaan of zullen er wel gemeenschappelijke waarden opduiken. Zij verschillen van de groepen of de collectiviteiten omdat hun interactiepatroon een zeer speciale vorm heeft aangenomen.

FICHTER onderscheidt zes verschillende vormen van aggregaten :

- a) De menigte (the crowd) is een geordende, betrekkelijk niet-interacterend aggregaat van personen. Vanuit het geheel bezien is ze doelloos en vervult ze geen enkele functie.

(1) FICHTER, J.H., Sociology. Chicago, The university of Chicago Press, 1961, p. 87-97, 74-75.
LESLIE, G.R. e.a., op. cit., p. 287-295.

- b) Een wanordelijke menigte (the mob = volkstoeeloop) is een sociaal aggregaat zonder interne of externe controle. Het is een wanordelijk geheel dat op korte termijn en brede schaal handelt. Ze is zeer emotioneel, destructief en oorlogszuchtig. Er is zeer weinig interactie tussen de deelnemers maar er is wel een relatie tussen de leiders en de volgelingen. Deze ontstaat dikwijls door racistische gevoelens, economische exploitatie, godsdienstige fanatisme.
- c) Het gehoor (audience) is een sociaal aggregaat van personen die bewust verzameld zijn om een bepaalde voorstelling gade te slaan. De mensen hier zijn in een ruimtelijke eenheid samen als toehoorders en kijkers (niet als actieve deelnemers zoals in de 'mob'. Hun aandacht is daarenboven scherper gericht en duurt langer dan in de 'crowd'). De deelnemers van het gehoor reageren tegenover eenzelfde stimulus.
- d) Publieke demonstraties zijn aggregaten van personen, die bewust verenigd zijn met het doel een bepaalde idee, geloof, beweging of persoon te promoveren. De deelnemers participeren in een bepaald collectief gedrag met de aanwezigen (niet louter luisteren of toekijken). Het geheel kent een zekere organisatie zonder nochtans de mensen sterk met elkaar te binden.
- e) Residentiële aggregaten bestaan uit personen die in elkaars nabijheid wonen maar met elkaar weinig persoonlijk contact hebben.
- f) Functionele aggregaten zijn gehelen van personen, die in een bepaald arbitrair afgegrensd gebied samenwonen.

LESLIE e.a. vermelden verder nog dat uit een menigte of een wanordelijke menigte soms een panische actie ontstaat. Dit betekent dat er uit de vrees die bestaat, een vluchtbeweging tot stand komt om veiligheid te verzekeren.

Deze volkstoeelopen zijn frekvent het resultaat van geruchten ('rumor') die de ronde doen. Deze geruchten kan men best omschrijven als onbevestigde en verdraaide informatie die meestal mondeling wordt doorgegeven tijdens een periode van spanning of angst. Het gevaar van dergelijke geruchten werd in W.O. II sterk gevoeld in de V.S.A. De "Office of War Information" trachtte de bevolking op te voeden om derge-

lijke geruchten niet te verspreiden daar dit tegenstellingen tussen de bevolking kon oproepen. Het gevaar van dergelijke geruchten werd ook geaccentueerd tijdens de "Watts riot" (Los Angeles, 1964). Het gerucht deed de ronde dat een zwangere vrouw geslagen werd door een politie-officier, terwijl het in feite een jonge man was. Hieruit ontbrandde een vreselijke strijd tussen de zwarte bevolking en politie (34 doden, 1000 gewonden, 4000 arrestaties).

De totaliteit van alle soorten aggregaten wordt door Fichter ook nog massa genoemd. Dit fenomeen treft men het meest aan in de grote steden. Deze massa is gekenmerkt door een heterogene samenstelling: veel verschillende strata, leeftijdscategorieën en beroepscategorieën. Er heerst een grote variëteit in zeden; de gedragsregels veranderen zo vlug dat zij de gedragingen niet lang blijven bepalen. In het geheel is er een zwakke structuur te vinden.

En tot slot moet er nog een onderscheid gemaakt worden tussen gehoor en publiek. Publiek is een geheel van mensen die gemeenschappelijke kenmerken hebben, gezien vanuit een bepaalde actor om deze mensen iets mee te delen. In tegenstelling met het gehoor bevinden deze mensen zich niet in elkaars directe nabijheid.

§ 2. ENKELE BIJZONDERE GROEPERINGSTYPES

Naast de meest gebruikte groeperingsvormen vindt men in de literatuur nog enkele types die als observatie-instrument zeer interessant gebleken zijn. De allereerste formulering is nochtans gecorrigeerd geworden.

1. In-group en out-group (1)

SUMNER ziet de relatie van vriendschap en vrede in de wij-groep of in-group correlatief met de relatie van vijandschap en oorlog tegenover de leden van de 'out-group' of 'others-group'. Dit kenmerk van 'inner-cohesion-and-outer hostility' vindt in de realiteit wel heel wat steun. B.v. intens nationalisme gaat gepaard met een vijandschap tegenover andere nationalisten. Maar anderzijds kan men in de realiteit ook heel wat feiten zien die deze stelling verwerpen. Een lidmaatschapsgroep is niet altijd een in-group, gekenmerkt door een vijandigheid tegenover de andere groep. De referentie-groep-theorie verwijst immers naar positieve oriëntaties naar groepen waarvan men geen lid is. (Referentie-groep-theorie : gedachten, gevoelens, percepties en gedragingen worden gevormd door de groepen, waarnaar men zich refereert.)

Een zeer extreme vorm van "in-groep"-relatie neemt men waar in het fenomeen dat men etnocentrisme noemt. Dit etnocentrisme manifesteert zich in de praxis van de vergelijking van de cultuur van eigen bevolkingsgroepering met de cultuur van anderen en waarbij men direct de reflectie maakt dat de cultuur van anderen van een lager niveau is dan die van de eigen groepering. Dit fenomeen ziet men tussen verschillende rassen tot stand komen, of tussen verschillende klassen. Vanaf de kinderjaren leert men het kind zijn vriendjes te kiezen en de waarden van de eigen groep hoog te achten (2).

De betrekkelijkheid van de in-group-out-group-opstelling kan men in tal van situaties waarnemen. O.m. ziet men leraars die een stuk vernieuwing in het onderwijs willen brengen zich in hun gedrag niet of weinig laten leiden door de lidmaatschapsgroep, maar wel door een referentie-groep waarvan zij niet noodzakelijk lid zijn, nl. het geheel van vernieuwende denkers over onderwijs.

(1) SUMNER, W.G., Folkways, Boston, Ginn and Company, 1906, p. 12-13, gecit. door MERTON, R.K., op. cit., p. 297-230.

(2) LESLIE, G.R., e.a., op. cit., p. 178-180.

2. Primaire en secundaire groepen (1)

C.H. Cooley gebruikt in 1909 (Social Organization) voor het eerst de begrippen primaire en secundaire groep. Onder primaire groepen verstaat Cooley de groepen die gekenmerkt zijn door vertrouwelijke omgang en samenwerking, die onder ons blijft. Deze groepen zijn primair omdat zij fundamenteel zijn bij de vorming van de sociale natuur en de idealen van het individu. Daardoor worden de individuen tot eenheid versmolten, waarin de doelen van de groep deze van het individu zijn. Men spreekt hier ook van wij-groepen.

De primaire groep ligt duidelijk aan de basis van de zelf-conceptie van de persoon. Het beeld dat ik van mijzelf heb is een product van die groep. Daarenboven komt deze groep als een eenheid voor die reeds sedert de eerste kinderjaren zijn invloed op de actor uitoefent. Het is de eerste groep waarin men terecht komt (gezin, speelgroep en buurt). In die zin heeft deze primaire groep een uitermate grote betekenis voor de latere socialisatie.

Dit fenomeen werd duidelijk waargenomen door BUCHER R. e.a. in hun onderzoek over de socialisatie van post-graduate-studenten inde geneeskunde. Zelf-conceptie, motivatie en ambitie verschilden opmerkelijk naargelang van de ervaring die zij in een primaire groep hadden. De training die deze studenten kregen had een verschillende betekenis en een verschillende invloed op hen.

De primaire groep is tenslotte ook gekenmerkt door een grote intimiteit. De leden zijn emotioneel zeer sterk op elkaar betrokken, kennen elkaar zeer intiem en interacteren met elkaar op een wijze waarbij de totale persoon is betrokken eerder dan één bepaalde rol van de actor.

-
- (1) SPROTT, W.J.H., De mens in groepsverband, Utrecht, Aula-boeken, 1960, p. 13-14.
 FICHTER, J.H., Sociology, Chicago, The University of Chicago Press, 1961, p. 117-118.
 LESLIE, G.R., e.a., op. cit., p. 250-255.

Deze primaire groep is een zeer belangrijke eenheid in de samenleving. Uit onderzoek is gebleken dat de efficiëntie in een bedrijf, het succes van politieke partijen en leereffect in scholen sterk afhankelijk is van de plaats die men inruimt voor het bestaan van primaire groepen (1).

Secundaire groepen bestaan uit mensen die in een indirecte verhouding staan. De groepsleden treden hier dikwijls vrijwillig en doelbewust toe en blijven hier op contractuele basis toebehoren. In de secundaire groep komt men niet tot de psychologische gemeenschap van de primaire groep.

Secundaire groepen zijn meestal groot. Zij hebben formele en onpersoonlijke relaties. In groot aantal beginnen zij ons leven te beheersen: school, kerk, staat, bedrijf, verenigingen. Elk is de ontmoetingsplaats voor een bepaalde rol van de actor. De integratie van deze secundaire groepen verloopt dan ook niet zo gemakkelijk. Men heeft deskundigen nodig om de integratie te plannen (cfr. directie in een school) en een groep topdeskundigen die de verschillende secundaire groepen op elkaar afstemmen (cfr. politici en administrators die de verschillende scholen bij elkaar doen aansluiten). De toename en de groei van de secundaire groepen heeft een rationale benadering van de organisatie van de samenleving in het leven geroepen. Bureaucratie en professionalisering zijn de antwoorden op deze problematiek. Eigenaardig genoeg is het werk van de experts die meer aandacht hadden voor de primaire relaties het meest succesvolle geweest.

§ 3. BEPALING EN SOORTEN VAN LIDMAATSCHAP VAN GROEPEN

Van zeer groot belang om het groepshandelen inzichtelijk te maken is de kennis van de leden van de groep. Deze leden hebben immers niet alle-

(1) NISBET, R.A., op. cit., p. 89.

maal deze fde betekenis. Aan de verschillende rollen geven wij een andere betekenis. Elke rol wordt ook niet op de wijze gespeeld zoals de groep dat verlangt. Het lidmaatschap wordt niet op dezelfde wijze door de leden gerealiseerd.

Wanneer wij de vraag stellen naar de mate waarin iemand lid is van deze universiteit zullen wij een geheel van onderscheiden aanbrengen. Men zal een aantal voorwaarden formuleren om het lidmaatschap te differentiëren, o.a. 1) zich inschrijven en collegegeld betalen ; 2) colleges volgen ; 3) examens afleggen ; 4) intens participeren aan werkcolleges ; 5) participeren aan faculteitskring ; 6) participeren aan sociale actie, enz. Op basis van deze criteria zal men wellicht verschillende ledentypes kunnen onderscheiden. Uit deze analyse wordt meteen duidelijk dat groeps lidmaatschap een variabel begrip is en dat elke groep wellicht een eigen definitie van de leden hanteert.

Merton meent dat men in elk geval met de volgende elementen moet rekening houden om het lidmaatschap van een actor te bepalen (1) :

- 1) er moet een zekere frekwentie van interactie zijn. Dit criterium moet telkens opnieuw bekeken worden voor de groep waarvan men de leden bestudeert. De frekwentie van interactie in een gezin zal wellicht anders zijn dan in een vriendengroep. De organisatie van een school vereist een frekwentere interactie dan b.v. een culturele vereniging ;
- 2) de interacterende personen moeten zichzelf als "leden" beschouwen ;
- 3) de interacterende personen moeten ook door andere als 'tot de groep behorend' beschouwd worden en dit zowel door de andere leden als de niet-leden van de groep.

Hierin wordt duidelijk dat er verschillende graden van lidmaatschap zijn. Zo b.v. het nominaal groeps lid is een lid dat door de anderen als groeps lid wordt beschouwd maar in feite niet meer interacteert met de groeps leden ; een 'oppervlakkig groeps lid' is een lid dat zijn interactie met de groeps leden zo beperkt heeft dat er betrekkelijk weinig controle op het lid wordt uitgeoefend.

(1) MERTON, R.K., op. cit., p. 284-297.

Naast de groepsleden bestaan er meestal een groot aantal niet-leden. Dit geheel van niet-leden verschijnt voor de socioloog echter niet als een ongedifferentieerd geheel, maar wel in verscheidene categorieën :

Houding van de niet-leden tegenover het lidmaatschap	Positie van de niet-leden door de groep bepaald	
	Verkiezbaar voor lidmaatschap	Niet verkiezbaar voor lidmaatschap
Verlangen lid te worden	kandidaat-leden	marginale personen
Onverschillig tegenover lidmaatschap	potentieel lid	ongeïnteresseerd niet-lid
Gemotiveerd om niet lid te zijn	autonoom niet-lid	antagonistisch niet-lid

De aanwezigheid van deze verschillende soorten niet-leden in de nabijheid van een groep bepaalt het handelen van die groep. De niet-leden verwijzen onrechtstreeks immers naar de impact die de groep heeft op de omringende groepen. Van groot belang in deze niet-lidmaatschapsanalyse is de definitie van de verkiezbaarheid tot lid en de niet-verkiezbaarheid tot lid. De duidelijkheid van deze definitie zal afhangen van de duidelijkheid van sociale definitie van het groeps lidmaatschap.

De andere factor van de kruistabel is even belangrijk aangezien hier de houding van de niet-leden t.o. het groeps lidmaatschap worden uitgedrukt. De betekenis van de niet-leden van het groeps gedrag moet bijgevolg eveneens vanuit die hoek bestudeerd worden.

§ 4. DE GROEPSKENMERKEN (1)

Tot nu toe hebben we slechts enkele grove categorieën gegeven van het groepsleven van de mens. Om met beter resultaat de betekenis van de groep te kunnen vatten moet men letten op een aantal kenmerken van de groep. We gaan hiervoor zien welke kenmerken Merton c.s. als belangrijk menen te achterhalen.

De zesentwintig groepskenmerken van Merton zijn het resultaat van een jaarlange studie door verschillende leden van een 'graduate seminar' (geleid door Merton). De bronnen van deze groepskenmerken zijn groot in aantal. Het werk van G. Simmel heeft nochtans een bijzondere betekenis.

De groepskenmerken zoals Merton c.s. deze geformuleerd hebben vormen in feite een analyse-schema om een groep of collectiviteit beter te leren kennen. Al deze kenmerken komen immers in minder of meerdere mate voor in elke groep en collectiviteit. M.a.w. zij komen in een variabele grootte of intensiteit gecombineerd met elkaar in de realiteit voor. De opgave voor een adequate descriptie van een groep zou dus zijn een gecombineerde analyse tot stand te brengen van alle groepskenmerken zoals zij zich variabel aanbieden in de werkelijkheid.

1. Duidelijkheid of vaagheid van de sociale bepaling van het lidmaatschap in de groep.

Er kan een variatie bestaan van groepen waarvan het lidmaatschap zeer duidelijk is bepaald (lid van de loge, het gezin) tot groepen waarvan het lidmaatschap niet zo duidelijk is vastgelegd (lidmaatschap van een informele groep in een fabriek). Deze eigenschap kan men verbinden met de eigenschap van de controle in de groep : waar er geen duidelijk omschreven toetredingsvoorwaarden bestaan kan de groep de controle op zijn leden niet efficiënt aanwenden. Deze eigenschap moet gezien worden als eigen aan de groep en niet als een variatie van de definities door de leden.

(1) MERTON, R.K., op. cit., p. 310-326.

De sociale bepaling van het lidmaatschap van een school of van een lerarenkorps is zeer duidelijk. De school heeft dan ook op dit vlak een zeer voordelige situatie om controle uit te oefenen op haar leden. Er worden immers een aantal formele regels voorgeschreven die zonder onderscheid op elk lid moeten toegepast worden. Indien iemand niet voldoet aan deze normen kan hij uit de school verwijderd worden. De school heeft op dit vlak de voordelen van een georganiseerde collectiviteit. Met Van Doorn verstaan we onder een organisatie "een sociale structuur die is opgebouwd uit posities, welke zijn gecoördineerd met betrekking tot gemeenschappelijke doeleinden" (1).

2. De graad van engagement van de leden in de groep

Deze eigenschap betreft de aard en de graad van betrokkenheid van de leden in de groep. Merton onderscheidt twee extreme groepstypes in verband met dit kenmerk : de 'totalitaire groepen' en de 'segmentele groepen'.

In het eerste geval regelen de groepen de gevoelens en de gedragingen van de groepsleden in de meeste van hun rollen. In het tweede geval regelen de groepen slechts een bepaald segment van de rollen van de leden. Deze eigenschap van de groep heeft betrekking op de mate waarin de graad van engagement in de groep normatief is voorgeschreven en actueel is gerealiseerd. In een complexe samenleving waar men meer rollen heeft zal men slechts een klein deel van zijn persoonlijkheid in de vele rollen engageren : in minder gedifferentieerde samenlevingen zal dit anders liggen. Hoe groter de cultureel bepaalde graad van engagement in een groep des te groter is de kans dat deze groep als referentiegroep dient bij evaluaties en gedragingen.

Bv. - totalitaire groep : kleine eenheden van kerkgenootschappen, primitieve dorpsgemeenschappen ; afdelingen van de communistische partij.
- segmentele groep : productieafdeling in een bedrijf, een beroepsvereniging.

(1) VAN DOORN, J.A.A. & LAMMERS, C.J., op. cit., p. 161.

De klas vormt voor de leraar dikwijls een segmentele groep. Hij is slechts met één bepaalde rol op deze groep betrokken. Dit is ongeveer een gelijkaardige situatie voor de leerlingen. Nochtans is de ruimte hier aanwezig voor de vorming van primaire groepen. De formele structuur van een klas echter handhaaft de sociale afstand die er tussen leraar en leerling groeit naarmate men verder in de leerjaren vordert.

Informele groepsvorming in het L.O. wordt volgens het onderzoek van Blyth zeer sterk bepaald door de buurt waaruit men afkomstig is. Het beroep van de vader is hier niet uitgesproken een basis van groepsvorming. Wel ziet men groepsvorming tussen zeer arme en zeer rijke scholieren. In het M.O. wordt de socio-economische herkomst zeer belangrijk. Dit element bepaalt immers de schoolprestatie en motivatie, de selectie en "streaming".

De klas kan dus al naargelang van de positie meer het karakter van een segmentele groep vertonen ofwel meer een totalitaire groep lijken, die een bepaald geheel van rollen in een bepaalde richting duwt (1).

3. De actuele duur van het groepslidmaatschap

4. De verwachte duur van het groepslidmaatschap

Het gedrag van de groepsleden verschilt naargelang de feitelijke duur en de verwachte duur van het groepslidmaatschap. Er bestaan groepen waar de duur zeer duidelijk is bepaald en andere niet. Een groep met leden die reeds lang lid zijn heeft een ander groepsgedrag dan groepen met leden die nog niet lang lid zijn, bv. verschillend gedrag van soldaten die lange tijd aan front zijn en die er onlangs zijn ; verschil tussen een arbeidsgroep. Een groep waarin van de leden verwacht wordt lang lid te blijven (bv. een gezin) zal zich anders gedragen dan een groep waarin van de leden slechts een kort lidmaatschap verwacht wordt (bv. een gelegenhedencommissie).

(1) SHIPMAN, M.D., op. cit., p. 54.

De duur van de interactie (cfr. G. HOMANS) wordt nogal gemakkelijk gezien als een positieve determinant voor de controle van de groep, de mate van engagement in de groep, de toename van informele relatie, enz. Dit is nochtans niet altijd het geval. De positieve band wordt doorkruist door de aard van de relaties in de groep. Een mutualiteit bv. heeft een dergelijk relatiepatroon dat de feitelijke duur van het groepslidmaatschap het engagement niet sterk beïnvloedt. Dit is echter anders in een jeugdbeweging of in een commissie 'ad hoc'. In het eerste geval neemt engagement en controle toe met de toename van de duur van het lidmaatschap. In het tweede geval kan het engagement hoog zijn van in het begin. Men kan dus veronderstellen dat de aard van de sociale relaties zwaardere impact heeft op het engagement en controle dan de feitelijke duur van het groepslidmaatschap.

Dezelfde redenering kan gemaakt worden over de betekenis van de verwachte duur van het groepslidmaatschap. Enkel een situationele benadering kan hierop een antwoord geven.

In verband met de school kan dezelfde probleemstelling geformuleerd worden. Is het nl. zo dat het engagement toeneemt bij leerlingen of leraars die langer lid zijn van de school of verwachten lang lid te blijven van de school? Welke betekenis heeft de duur van het groepslidmaatschap op de controle van de leden van de school?

5. De actuele duur van de groep

6. De verwachte duur van de groep

De actuele duur van de groep heeft invloed op heel wat kenmerken van de groep, bv. het aanpassingsvermogen, de standing, het controle-systeem, enz. De verwachte duur van de groep beïnvloedt de ledenselectie, de graad en de aard van betrokkenheid van de leden van de groep op de groep, de interne structuur van de organisatie, de macht van de groep, enz.

Bv. Er is een groot verschil tussen het gezin dat een groep is voor de leden voor de duur van hun leven en een studievereniging in het kader van verenigingen (zowel wat feitelijke als verwachte duur van beide groepen betreft).

Dezelfde factoren moet men bestuderen in verband met de school en de klas om deze collectiviteit en groep in zijn gedrag te vatten. Oude scholen hebben hun degelijkheid bewezen en zijn in staat geweest om zich spijs alle veranderingen aan te passen. Nochtans moet men hier toch stellen dat deze scholen niet altijd geweldige aanpassingen tot stand hebben moeten brengen. Indien er nieuwe oriëntaties in het onderwijs waren, richtte men dikwijls een nieuwe afdeling in ofwel een nieuwe school. De oude humaniora heeft zich op die wijze geïsoleerd van nieuwe stromingen en bleef zich tot een publiek richten dat overwegend uit de midden- en de hogere standen kwam. In plaats van de bestaande scholen aan nieuwe noden aan te passen heeft men nieuwe scholen in het leven geroepen, waardoor de oude structuur kan blijven bestaan.

Oude scholen bezitten in tegenstelling met nieuwe een geheel van gewoonten die het structuurbehoud van de school garanderen naast een geheel van formele voorschriften. Aan een oude school kleeft meestal ook de opvatting dat deze scholen nog lang zullen bestaan. Zij trachten dit dan ook waar te maken door een bijzondere aandacht voor de selectie van leerkrachten, door identificatie van de leden met de school. Dit neemt men duidelijk waar in de hoog aangeschreven 'public schools' van Eton, Harrow, Winchester, Rugby, enz. in Engeland. De stafleden van deze scholen zijn grotendeels gegradueerden van Oxford of Cambridge. Deze scholen behouden hun eigen structuur en eigen selectiesysteem. Marlborough bv. trekt 43 % van zijn leerlingen uit gezinnen van bedrijfsleiders aan, 7,11 % uit doktersgezinnen, 7,5 % van geestelijken, 7 % van landbouwers. In voorbereiding op Oxbridge richten deze scholen tot een derde jaar toe in op het niveau van de 'sixth form'. Deze scholen laten hun betekenis verder doorspelen door hun oud-studenten. Foreign Office, Senior Civil Service, Church of England en de top van de industrie worden gedomineerd door deze oud-leerlingen. Alec Douglas-Home bv. telde in zijn kabinet 10 van Eton, 2 van Harrow, 2 van Marlborough, enz. (1).

(1) KOERNER, J.D., Reform in education, London, Weidenfeld + Nicolson, 1968, p. 93-107.

Scholen die de oude waardepatronen trachten te handhaven hebben een eigen selectiepatroon. FLOUD stelde o.m. in Engeland vast dat de grammar school (vergelijkbaar met onze humaniora) zeer selectief werkte. In 1953 had de zoon van een bediende viermaal meer kans dan de zoon van een ongeschoold arbeider om in een grammar school te geraken. De zoon van een professional had zelfs zevenmaal meer kans (1). BOON VAN OSTADE stelde hetzelfde fenomeen in Nederland nog vast in 1972 : bij gelijke geschiktheid van de leerlingen is de kans van de kinderen uit het milieu van de leidinggevende beroepen om in het V.H.M.O. te komen veel groter dan deze der kinderen uit arbeidersmilieu (2).

7. De absolute omvang van een groep of van de samenstellende delen van de groep.

Deze eigenschap is van groot belang bij de studie van het groepsgedrag. Heel wat andere groepskenmerken worden hierdoor bepaald : bv. de duur van het lidmaatschap van de groep, de macht van de groep, enz. Het is een factor waarmee constant in het beleid rekening gehouden wordt. De organisatie van een grote school zal anders liggen dan deze van een kleine school. Er zullen wellicht verschillen zijn in cohesie, sociale differentiatie, de aard van de sociale relaties, de mate van engagement, enz.

De absolute omvang van een klas is dikwijls discussiepunt geweest tussen leraars en beleidsvoerders. In de recente Amerikaanse stakingen van leraars was één van de eisen de vermindering van het aantal leerlingen per klas. Dit gaf kans een andere didactische situatie te creëren, maar betekende ook minder werk.

Vanuit didactisch standpunt is het antwoord van het wetenschappelijk onderzoek niet onverdeeld voor kleine klassen (Watson, McKeachie, Duhin

(1) SWIFT, D.F., The sociology of education. London, Routledge + Kegan Paul 1969, p. 109.

(2) BOON VAN OSTADE, A.H., "Het milieu en de overgang van het basis- naar het voortgezet onderwijs in Nederland", in Sociologische Gids, 14e jg. nr. 4, juli-augustus 1972, p. 211-218.

en Taveggia). FOX (1968) belde in New-York vast dat de vermindering van het aantal leerlingen per klas in ghetto-scholen een beperkt positief resultaat had. Maar daartegenover staat dat het land met gemiddeld de grootste klas-omvang, nl. Japan (40 ll.) de beste resultaten haalde voor wiskunde in een onderzoek gedaan in 12 landen (Husen, 1967).

Het opdelen van klassen in kleinere groepen kan winstpunten bieden, maar ook dit is niet noodzakelijk. PERLMUTTER stelde vast dat leerlingen die eerst een taak in groep hadden gedaan en daarna individueel moesten werken, beter in staat waren om te memoriseren. Andere onderzoekers stelden een verscheidenheid vast in de ideale omvang van een groep om bepaalde problemen op te lossen. Samenvattend kan men zeggen dat de omvang van klas en groep invloed heeft op het sociale handelen, maar dat deze invloed niet zo duidelijk is (1).

8. De relatieve omvang van een groep of van de samenstellende delen van de groep

Dit kenmerk heeft betrekking op het aantal groepsleden (of leden van bepaalde delen van een groep) gezien in verhouding met het aantal groepsleden in andere groepen van dezelfde institutionele sfeer.

- Bv. - Een verschillend gedrag tussen België (9 à 10 miljoen inwoners) en Frankrijk (49 à 50 miljoen inwoners) in de internationale organisaties is waarneembaar.
- Er is een sterk verschil in de verhoudingen tussen de rassen in België en deze in Zuid-Afrika (Op een bevolking van 17 miljoen zijn er slechts 3 miljoen blanken).
 - Een universiteit van 25.000 studenten heeft een totaal verschillende betekenis in België dan in de U.S.A.

De betekenis van de relatieve omvang van een groep in verband met het onderwijsstelsel kan men in ons land duidelijk waarnemen in verband met de spanningen tussen vrij en officieel onderwijs. Het katholiek onderwijs verzamelde in 1970 immers 58 % van alle leerlingen, de staatsscholen 18 % en de overige leerlingen vindt men in gemeentelijke en provinciale scholen (2).

(1) BOOCOCH, S.S., An introduction to the sociology of learning, Boston, Houghton Mifflin Company, 1972, p. 155-158.

(2) BILLIET, J., "Secularization and compartmentalization in the Belgian educational system", in Social Compass, Vol. XX, 1973-74, p. 577.

Deze situatie heeft de betrekkingen tussen de verschillende schoolnetten sterk beïnvloed. Van de kant van het confessioneel onderwijs is er steeds geargumenteerd geworden dat de ouders een ideologisch onderwijs wilden en dit op basis van de grote aantrekkingskracht van het katholiek onderwijs. Men kon dan ook stellen dat men werkelijk een stuk onderwijs verzorgde dat ten goede kwam aan de ganse gemeenschap zodat ook de gemeenschap haar financiële hulp moeilijk kon ontfangen. Ofschoon het confessionele onderwijs steeds een grotere relatieve omvang heeft gehad is het toch pas na het schoolpact van 1958 dat er een grotere gelijkheid in behandeling van het confessioneel en officieel onderwijs kwam. Hieruit blijkt dat er andere factoren nog het handelen van deze twee instituten bepaalden dan wel de relatieve omvang van de collectiviteiten.

9. Het open of het gesloten karakter van een groep

In deze kenmerken komt het exclusieve karakter van de groep naar boven. Open groepen stellen geen strenge toetredingsvoorwaarden, groepen met een gesloten karakter echter wel. Deze kenmerken houden verband met de relatieve status van de groep, de graad van voltalligheid, de autonomie van de groep, de getollereerde afwijking in de groep, enz.

Bv. Kloosterorden, de communistische partij, de balie, enz. stellen strenge toetredingsvoorwaarden aan de toekomstige leden.

Culturele verenigingen formuleren geen strenge toetredingsvoorwaarden.

Ofschoon in verband met het onderwijs de laatste jaren het principe van onderwijs voor iedereen wordt verdedigd is het toch nog een zeer selectief systeem. Jaar na jaar moet de leerling bewijzen dat hij een bepaald kennisniveau bereikt heeft. De leerling mag slechts verder gaan indien hij bewezen heeft aan de geformuleerde toetredingsvoorwaarden te voldoen. Daarenboven is het zo dat de samenleving een hogere waardering heeft gegeven aan de vorming die de klemtoon legt op de ontwikkeling van het abstract denkvermogen, in ons land hoofdzakelijk aanwezig in de humaniora-vorming. Zoals vroeger reeds opgemerkt is deze studierichting niet bevolkt door de voltallige categorie van geschikte kandidaten: geschikte kinderen uit de lagere milieus hebben merkkelijk minder kans om in dit onderwijs te starten. De situatie bevordert het elitair karakter van dit onderwijs.

Dit onderwijssysteem is dus een relatief gesloten wereld waar niet veel tolerantie bestaat t.o.v. grote afwijkingen van de didactische aanpak die traditioneel aanvaard wordt in onze samenleving. Op dit ogenblik is er enige verandering aan de gang. De betekenis ervan moet nog geëvalueerd worden.

Het is ook vanuit een bepaald oogpunt een autonoom systeem. De onderwijsfunctie wordt grotendeels uitsluitend door het systeem uitgevoerd. Opvoeding van leerkrachten gebeurt meestal in het onderwijs zelf. Enkel voor technische vakken wordt er beroepservaring buiten het onderwijs gevraagd.

10. De voltalligheid van de groep d.i. de verhouding van de actuele tot de potentiële leden

Onder potentiële leden wordt verstaan : deze personen, die aan de lidmaatschapscriteria van de groep voldoen, doch nog geen lid zijn. De voltalligheid van de groep heeft o.a. een sterke invloed op de standing van de groep.

Bv. Het is duidelijk dat de betekenis van een staking waaraan slechts 100 mensen deelnemen op totaal van 1000 potentiële stakers van minder betekenis is dan een staking waaraan 1800 mensen op een totaal van 2500 potentiële stakers deelnemen.

De voltalligheid van de groep bepaalt niet positief het prestige en de macht van de groep. Dit laatste hangt immers van het organisatietype af : een groep, die zijn elitestatus wil bewaren, zal slechts een klein deel van de potentiële leden toelaten.

Dit laatste hebben we in verband met het onderwijs reeds meermaals geformuleerd. Door het uitsluiten - ofschoon niet uitdrukkelijk geformuleerd - wordt het elitair karakter van de humaniora beklemtoond. Ofschoon de voltalligheid niet volledig bereikt wordt, is de standing van de collectiviteit gegarandeerd.

11. De graad van sociale differentiatie

Deze eigenschap wijst op het aantal posities en rollen operationeel in de organisatie van de groep onderscheiden. Samen met de omvang van de groep neemt dikwijls de differentiatie toe. Men stelt anderzijds vast dat organisaties van dezelfde absolute omvang verschillende graden van differentiatie vertonen. Merk daarenboven op dat sociale differentiatie niet uitsluitend betrekking heeft op sociale stratificatie, maar op differentiatie in functies.

De scholen vertoonden vroeger een geringe differentiatie op het vlak van de organisatie van het personeel. Op dit ogenblik is dit aangegroeid. Naast directie en onderwijzend personeel is er een administratief kader en een onderhoudsdienst gekomen.

Sociale differentiatie in de klassen is de laatste jaren fel besproken geworden, voornamelijk dan op het vlak van de opbouw van klassen op basis van bekwaamheid. In ons land ligt de klemtoon op een klasvorming op basis van gelijke bekwaamheid. In het V.S.O. kan theoretisch deze structuur doorbroken worden.

GOLDBERG (1966) doet in verband met de betekenis van de bekwaamheid van de leerlingen voor de globale klas in 86 klassen enkele interessante waarnemingen. Dit onderzoek kan niet representatief genoemd worden, waardoor het nieuwe inzichten voor de discussie niet uitsluit, maar geen definitief antwoord geeft. Goldberg stelt het volgende vast :

- 1) De aanwezigheid van zeer begaafde kinderen in een klas heeft positieve invloed op de begaafde maar niet op de andere voor het vak 'wetenschap'. Voor 'social studies' worden de minder bekwamen door deze situatie opgetrokken.
- 2) Trage leerlingen schijnen geen consistente invloed te hebben op de klas.
- 3) Goede leerlingen doen het beter in een klas van overwegend goede leerlingen.
- 4) De vergelijking van de prestaties van klassen met één enkele of alle bekwaamheidscategorieën leverden significante verschillen op. Er was nochtans geen bepaalde trend uit te halen (1).

(1) BOOCOCK, S.S., op. cit., p. 159-161.

12. De vorm en de hoogte van de sociale stratificatie

Het groepsgedrag verschilt naargelang het aantal strata in de groep, de relatieve omvang van de strata en de relatieve sociale afstand tussen de strata.

- Bv. - Een politieke partij die enkel arbeiders als lid heeft zal anders handelen dan een politieke partij met arbeiders, werkgevers, boeren, handelaars, enz.
- Een vereniging waar de relatieve omvang van de arbeiders groter is dan van intellectuelen reageert anders dan een vereniging met een verschillende ledenverhouding.
 - Een organisatie waar enkel universitair geschoolden werken functioneert totaal anders dan een organisatie waar een grote sociale afstand bestond tussen de verschillende leden.

Voor het onderwijs zou de vraag kunnen gesteld worden of de scholen die overwegend middenklasse-leerlingen (vermoedelijk humaniora) hebben, anders handelen dan scholen waar overwegend leerlingen afkomstig uit de lagere beroepskategorieën aanwezig zijn. Dezelfde vraag kan men stellen omtrent het sociaal handelen van de klassen.

HOLLINGSHEAD meende in zijn studie van Elmtown's Youth (1949) te moeten vaststellen dat leerlingen uit lagere categorieën niet veel kans maakten om een leidende functie te krijgen. Het was echter zo dat deze school voor 2/3 uit leerlingen bestond uit de middenklassen. COLEMAN (1961) stelde deze vraag opnieuw maar onderzocht daarbij meerdere scholen. Hij stelde vast dat leerlingen een leidende plaats kregen in functie van de verdeling van de sociale strata over de school. M.a.w. indien er in een school een overwicht aan middenklassers was, hadden de leerlingen uit de lagere milieus afkomstig weinig positieve opties te verwachten. De globale structuur van de collectiviteit is dus belangrijk voor de positie van de leerlingen (1).

Dezelfde problemen duiken op in het lerarencorps. Is er een verschillend gedragspatroon bv. van het lerarencorps van een college en dit van een technische school ?

(1) Ibidem, p. 216-217.

13. Types en graden van sociale cohesie

Merton onderscheidt drie types :

a) Sociale cohesie die cultureel is geïnduceerd : deze cohesie ontstaat uit de gemeenschappelijke normen en waarden, die door de leden van de groep zijn geïnternaliseerd.

Een dergelijke cultureel geïnduceerde sociale cohesie treft men aan tussen de leerlingen van de Engelse 'public schools'. Zij cultiveren de normen en waarden die zij van huis uit meegekregen hebben in de school en vinden daarin een versterking van deze waardenpatronen die zij in het latere beroepsleven blijven handhaven.

Hetzelfde fenomeen neemt C.W. Mills waar in verband met de politiek-economisch-militaire machtselite in de V.S.A. Deze mensen ontmoeten elkaar op dezelfde "colleges" en bouwen hier samen een waardenpatroon op.

Ook stelt men in het confessionele onderwijs verschillende graden van cultureel geïnduceerde sociale cohesie vast. De godsdienstige waarden in dit onderwijs spreken de leden van deze scholen op een zeer verschillende wijze aan.

b) Sociale cohesie, die organisationeel is geïnduceerd : deze cohesie is het gevolg van de realisaties van de doeleinden van persoon en groep door de onderling afhankelijke activiteiten van de anderen in de groep.

Deze cohesie ontstaat in de school op basis van de taakverdeling tussen leraars, directie, administratief en technisch personeel. Elke leraar draagt voor een bepaald deel bij tot de realisatie van de doeleinden van de school. Die kan hij niet zonder de hulp van de andere leden van het personeel. Op die wijze zijn alle personeelsleden met elkaar verbonden.

c) Sociale cohesie, die door de structurele context is geïnduceerd : deze cohesie ontstaat bv. uit de tegenstelling in-group out-group, conflicten met andere groepen e.d.

In het katholieke bevolkingsdeel van België kwam er een zeer sterk samenhorigheidsgevoelen tot stand in de vijftiger jaren tijdens de schoolstrijd.

De collectieve lotsverbondenheid van de katholieken leidde tot een hechte samenwerking op het vlak van het onderwijs, maar eveneens kwam er op het vlak van de politiek een hernieuwde polarisatie katholiek-anticlericaal zich aftekenen.

Structureel geïnduceerde sociale cohesie treft men eveneens aan tussen de leraars, die in probleemsituaties sterk het collegiale benadrukken.

14. De mogelijkheid van splitsing of eenheid van de groep.

Deze eigenschap is een resultaat van eigenschap 11 en 13. Men neemt verschillende tendenzen in de groepen waar : de ene hebben een neiging tot ongeplande splitsingen, terwijl andere groepen ernaar streven sub-groepen opnieuw te incorporeren.

Groei naar eenheid tussen verschillende groepen ziet men duidelijk in de economische wereld aanwezig, terwijl de groepen op basis van levensbeschouwingen dikwijls de neiging vertonen van een vergaande splitsing. De sekte-vorming bij de protestanten en de groepsvorming rondom progressief en conservatief zijn daarvan een goede illustratie.

Anderzijds wordt in ons land waar de levensbeschouwingen nogal vijandig tegenover elkaar staan, de eenheid binnen die verschillende levensbeschouwelijke eenheden nogal aangewakkerd. De verzuimdheid wordt gecultiveerd. Liberalen, socialisten en katholieken hebben elk hun eigen pers, vakbonden, politieke partijen, culturele verenigingen en voor een deel ook hun eigen scholen. Dit noemt men "structurele verzuiling", d.w.z. dat organisaties in ons land "expliciet en collectief" op een levensbeschouwelijke grondslag staan. Dat impliceert niet dat elk lid van deze organisaties deze levensbeschouwingen moeten aanhangen.

De schoolstructuur in ons land is voor een deel structureel verzuild. Bijna 60 % van de schoolgaanden in ons land lopen school in katholieke scholen. 85 % tot 90 % van de Joodse kinderen volgen onderwijs in Joodse scholen (1). De andere kinderen zijn in het officieel-onderwijs. Nochtans

(1) DOBBELAERE, K. & BILLIET, J., "Godsdienst in België - Een sociologische verkenning", in Gids op Maatschappelijk Gebied, 64e jg., nr. 11-12, nov.-dec. 1973, p. 883.

kan men niet stellen dat in het officieel onderwijs geen katholieke kinderen zouden aanwezig zijn. Dit getuigt voldoende het godsdienstonderwijs. Men stelt dus vast dat de structurele context waarin een groep verschijnt van belang is voor de accentuering van de eigen sub-cultuur.

15. De mate van sociale interactie in de groep

Dit heeft betrekking op de feitelijke en de verwachte interactie in de groep tussen de verschillende strata in de groep. In sommige groepen is de interactie beperkt tot aangrenzende strata (gelijke, direkt hogere of direkt lagere strata), in andere bestaat er interactie tussen de sterk verschillende strata.

Structureel is de kans op een frekwente interactie van de leerlingen met het hoger gelegen stratum van leraars ingebouwd in de scholen. Dit interactie-patroon kan volgens de formele formulering de grote sociale afstand blijven cultiveren. Nochtans ziet men op dit ogenblik meer en meer de opvatting veld winnen dat de leraar niet de enige is die praat en opdrachten geeft, maar dat de didactische situatie er een van constante wisselwerking is.

Theoretisch heeft men steeds gesteld dat de leraars, die een middenklasse-cultuurpatroon aankleefden, ofwel door herkomst, ofwel door vorming, gemakkelijker deze sociale afstand konden overwinnen in klassen waar zij hoofdzakelijk geconfronteerd werden met leerlingen uit de middenstand. David H. HARGREAVES echter stelde in Lumley Secondary Modern School, een school met overwegend arbeiderskinderen, vast dat de sociale afstand tussen leraars en leerlingen niet groot was. Er heerste in deze school een sfeer van vertrouwen en samenwerking (1).

16. Het karakter van de sociale relaties in de groep

Dit houdt verband met de aard van de relaties bestaande in primaire-secundaire groepen, formele-informele groepen, out-group-in-group, Gemeinschaft-Gesellschaft, de pattern-variables van T. Parsons.

(1) HARGREAVES, D.H., Social relations in a secondary school. London, Routledge + Kegan Paul, 1973, p. 83 e.v.

Voor voorbeelden van dit groepskenmerk wordt verwezen naar de verschillende plaatsen waarover het karakter van de sociale relaties gesproken werd. Er moet hier nogmaals gewezen worden op de band die er bestaat tussen dit kenmerk en de andere kenmerken.

17. De graad van de verwachte conformiteit met de normen van de groep :
 tolerantie van afwijkend gedrag en geïnstitutionaliseerde afwijkingen
 van de definities van de groepsnormen.

Dit kenmerk verschijnt in een grote verscheidenheid. Het bureaucratisch systeem bijvoorbeeld laat weinig afwijking toe. Wetenschappelijke verenigingen daarentegen stimuleren dikwijls de originaliteit.

Tolerantie van afwijkend gedrag in klas en school is een fenomeen dat zeer variabel kan zijn op bepaalde punten voor de verschillende instituten maar ook een aantal gelijke kentrekken heeft. T.o.v. het kennis-ideaal bv. in onze samenleving is er een bepaalde graad van afwijking aanvaard. Een bepaalde afwijking mogen de leerlingen vertonen, maar indien deze afwijking te groot is dan wordt men gesanctioneerd door de verplichting een jaar langer in hetzelfde leerjaar te blijven ofwel wordt men verwijderd van de school of richting om naar een andere richting gestuurd te worden (bv. van humaniora naar T.O.). Op het vlak van het naleven van morele normen en eigen schoolreglementen bestaat er een zekere tolerantie t.o.v. de afwijking hiervan. Directies hebben nochtans dergelijke eisen geformuleerd zodat men in bepaalde gevallen de leerlingen de school kan verbieden.

Dit fenomeen houdt vermoedelijk verband met het systeem van normatieve controle in de school, de mate van sociale interactie tussen leraar en leerling (vermeerdert een geringere sociale afstand tussen leraar en leerling de tolerantie t.o.v. afwijkingen ?), de vorm van de sociale stratificatie (is men meer tolerant in een school van gedepriveerden dan in andere ?), het karakter van de sociale relaties (is men meer tolerant t.o.v. afwijkingen van de informele normen dan de formele normen van de school ?), de mate van engagement in de school (verdraagt de directie grotere afwijkingen van sterk in de school geëngageerde leerlingen dan van leerlingen die zich eerder aan de rand opstellen ?), enz.

18. Het systeem van de normatieve controle

Het handelen van de groep wordt bepaald door het patroon van normatieve controle in de groep. Hiervoor verwijzen we naar de wetten (uitdrukkelijk geformuleerde regels), zeden (minder vast geformuleerde, maar wel vastgelegde gedragsverwachtingen door gevoelens en morele doctrines) en gewoonten (routine-verwachtingen).

Voor school en klas bestaat er eveneens een gehele variëteit van vormen van normatieve controles. Men vindt er reglementen die moeten nageleefd worden en daarnaast een gehele reeks van zeden en gewoonten die men als leerling en leraar slechts door een socialisatie-proces kan leren kennen.

Als leraar zal men misschien leren dat een te vrije werkvorm van de leerlingen de klas te luidruchtig maakt en de andere stoort. Indien de leraar te vertrouwelijk met de leerlingen opschiet kan hier een sanctie van de collegae op volgen. Een overdreven bevoordelingen van bepaalde leerlingen botst op de vijandigheid van de andere leerlingen. Deze normen vinden meestal geen plaats in een reglement maar worden al naar gelang van de structuur van de school op een of andere wijze afgedwongen. De school heeft voor het geheel van deze verschillende verwachtingsniveau's andere sancties geformuleerd.

Om op een juiste wijze de betekenis van dit groepskenmerk te beoordelen, moet men juist zoals voor alle andere dit facet in relatie met de andere groepskenmerken bestuderen.

De sociale controle op het vlak van het verwerven van kennis wordt negatief, maar ook positief gesanctioneerd. De betekenis van deze positieve sancties werd door het CEMREL (Central Midwestern Regional Educational Laboratory) experimenteel bestudeerd. Op basis van lezen en rekenen konden kinderen 12 punten verdienen waarmee zij naar een film mochten gaan kijken. Men stelde vast dat dit beloningssysteem op korte termijn wel resultaat had maar op lange termijn minder; men geraakte gedesinteresseerd (1969). Op basis van dat systeem heeft men probleemkinderen (waren bijna niet in staat te spreken) gebracht tot een goed taalgebruik.

ZIGLER c.s. (1965) stelde vast dat verbale reïncers die lof omvatten (goed, fijn) een beter resultaat gaven voor kinderen van de lagere klassen, en dat de aanduiding dat het antwoord 'juist' was meer invloed had op de kinderen uit de andere sociale klassen. Sociologisch is het interessant te vermelden dat de waardering voor de leerlingen - wil zij langdurig resultaat hebben - moet komen van een actor waarmee de leerling regelmatig interacteert of van een referentie-groep (1).

19. De graad van zichtbaarheid of observeerbaarheid in de groep

Dit houdt verband met de mate waarin de normen en de uitvoeringen van rol in de groep open staan voor observatie door alle leden (van verschillende strata) van de groep.

Dit kenmerk is een basisvoorwaarde voor de realisatie van de twee voorgaande kenmerken in één of andere richting. De sociale controle zal maar kunnen werken in de mate het handelen van de anderen zichtbaar is. Sociale controle in een school zal maar werken in de mate het handelen van leraars en leerlingen zichtbaar is of zichtbaar gedacht wordt. In het klaslokaal wanneer leraar en leerling samen zijn is dit gedrag relatief zichtbaar en wordt er in beide richtingen ook sociale controle uitgeoefend. De definitie van de situatie, aangezien de posities nogal verschillend zijn, kan erg verschillend zijn en hier is er mogelijkheid tot conflict. Het private leven kan op een bepaald ogenblik publiek worden, d.w.z. wat vroeger niet zichtbaar was kan plotseling zichtbaar worden. Dit is het geval wanneer de leraar plots de klas binnenstapt of wanneer de leerling zonder kloppen de leraarszaal binnenloopt. GOFFMAN sprak in dit verband van een plotse overgang van "backstage" naar "onstage". Gedrag dat normaal niet bestemd is voor het oog van de ander (bv. lawaai in de klas ; ongedwongen houding van leraar) wordt plots zichtbaar. Dit heeft een gedragsverandering voor gevolg (2).

De zichtbaarheid van het handelen wordt eveneens bepaald door de aard van de sociale relaties (is de relatie tussen leraar en leerlingen eerder informeel dan formeel ?), door de omvang van de groepering (in grote

(1) BOOCKOCK, S.S., op. cit., p. 164-168.

(2) SHIPMAN, M.D., op. cit., p. 72-73.

scholen in de observeerbaarheid van het gedrag van leraars gering ?), enz.

20. De ecologische structuur van de groep

In de opvatting van Merton heeft deze eigenschap enkel betrekking op de ruimtelijke spreiding van de groepsleden. Dit is belangrijk bij het tot stand komen van verschillende vormen van sociale relatie, voor de types van sociale controle en de graad van betrokkenheid van de leden op de groep.

In verband met de ecologische situatie van de scholen zijn er een aantal belangrijke vaststellingen gedaan in Amerikaanse en Engelse onderzoeken. In 'slum schools' bv. werd er een ander leraarsgedrag waargenomen naast een ander leerlingengedrag dan in andere scholen (cfr. supra). Er bestaat in die eerste scholen een ander leergedrag, een andere opvatting over de normen die moeten nageleefd worden, enz.

De ecologische structuur van het Joodse bevolkingsdeel in ons land heeft een eigen schoolstructuur in het leven geroepen (cfr. supra). Deze situatie zal dan op haar beurt wellicht een speciaal karakter geven aan de andere groepskenmerken van deze eigen Joodse scholen, maar voor een aantal kenmerken zal er wellicht geen of een gering verschil zijn met de andere scholen.

21. Autonomie of afhankelijkheid van de groep

De mate waarin de groepen voor het uitoefenen van eigen functies of bereiken van eigen doelen afhankelijk is van andere groepen bepaalt het handelen van de groep.

In zekere zin is het onderwijssysteem een zeer autonoom systeem. Het bepaalde grotendeels zijn eigen structuur, zijn eigen programma en de te volgen didactische weg. Men recruteert de leerkrachten uit hetzelfde onderwijssysteem. Andere instellingen hebben niet veel betekenis. Dit betekent dat het klimaat in de scholen grotendeels bepaald wordt door de school zelf. Er is wel een groeiende belangstelling voor de opvatting

van de ouders over het onderwijs. Zeer belangrijk en algemeen verspreid kan zij echter nog niet genoemd worden.

Verder wordt de autonomie van de school ook beperkt door het feit dat zij afhankelijk is van staatsgelden om werking en leerkrachten te betalen. Daardoor dringt de politieke besluitvorming door tot het onderwijs. De onderwijsstructuur in ons land is steeds voorwerp geweest van discussie vanuit politiek tegengestelde opvattingen. Deze politieke tegenstellingen worden doorkruist door de tegenstelling godsdienst-neutraal. Enkel wannerscholen financieel totaal onafhankelijk zouden zijn zou er een kans bestaan om een didactische structuur op te zetten die meer autonoom zou kunnen genoemd worden (bv. de 'public schools' in Engeland behouden hun 'grammar school' - opleiding tegen de comprehensieve trend in).

22. De graad van stabiliteit van de groep

Dit is de capaciteit van de groep om te weerstaan aan tegenstand van buiten de groep om zo zijn eigen structuur te behouden en enkel geordend te veranderen. Dit verschilt van de sociale cohesie van de groep.

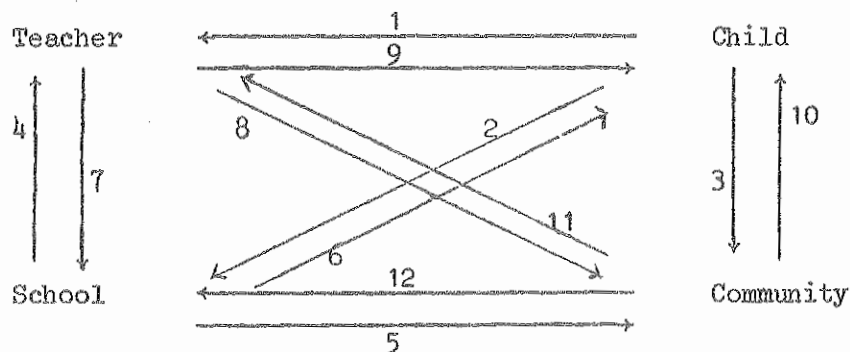
Vanuit dit oogpunt is de klas een tamelijk moeilijk vooraf te definiëren groep. Op korte termijn (bv. één jaar) is de klas een tamelijk stabiele eenheid : de leden starten samen bij het begin van het schooljaar en eindigen samen. Op basis van deze ervaringen worden er sociale relaties opgebouwd die door externe factoren wel aangetast kunnen worden maar meestal niet zeer ingrijpend zijn. Het beeld van school en klas verandert meestal niet van de ene dag op de andere. Indien er veranderingen optreden dan gaat het meestal met een langdurige voorbereiding gepaard. Op lange termijn blijken deze groeperingen niet zo stabiel te zijn. Dit is dikwijls het gevolg van de verandering in de structurele context.

23. De graad van stabiliteit van de structurele context van de groep

Deze eigenschap heeft betrekking op de capaciteit van de sociale omgeving van een bepaalde groep om de aard van de groep te behouden.

De structurele context van de school is uiteraard zeer gecompliceerd. Er zijn zeer vele instituten die op de een of andere wijze de school raken. Indien zij in verandering zijn zal dit ook op de school zijn stempel drukken. Maar ook hier moet gesteld worden dat deze veranderingen vooral op lange termijn zeer betekenisvol zijn.

De school als organisatie gaat relaties aan met verschillende instituten. D.F. SWIFT heeft deze relaties in het volgende schema menen te kunnen samenvatten :

Voor de analyse van de betekenis van de structurele context is vooral het begrip "community" van belang. Hier worden gezinnen gerekend, sociale klassen, religieuze groepen, economische en politieke groepen en de demografische situatie van de streek.

De demografische situatie heeft een invloed op twee samenstellende delen van de school, nl. het aantal leraars en leerlingen. Dit betekent dat de groei van de bevolking ook meer leerkrachten zal eisen ofwel een ander soort leerkrachten om het grotere leerlingenaantal op te vangen. De daling van het geboortecijfer zal deze trend weer afbreken, maar een verlengde leerplicht zal de trend weer doen toenemen.

Verlenging van leerplicht en leerbereidheid zal zijn invloed op de school hebben. Een ander publiek, met andere doelstellingen, zal een andere benadering van de leerlingen veronderstellen. De administratieve besluitvorming bij het bepalen van de verhouding leraars/leerlingen is hier eveneens belangrijk. Uit Engelse onderzoeken bleek dat een kleiner aantal leerlingen per leraar gepaard ging met een grotere doorstroming naar het hoger onderwijs.

De stabiliteit van diezelfde school wordt aangetast door veranderingen in de gezinsstructuur. Echtscheiding en overlijden van de echtgenoten geven het gezin een andere structuur. Maar eveneens dient de globale structuurverandering van het gezin in een verstedelijkte samenleving in het oog gehouden.

Een andere vraag die men kan stellen is deze naar de stabiliteit van de stratificatiestructuur in ons land en de veranderende betekenis van de verschillende strata voor het onderwijs. Welk de betekenis van een dergelijke verandering voor het onderwijs zou zijn vraagt zeer nauwgezet onderzoek omdat hier de ontmoeting van verschillende evaluatie-paradigmen moet onderzocht worden (1).

Even belangrijk als de voorgaande structurele elementen is de stabiliteit van de economische, politieke en religieuze structuur. In dit verband brengen wij de speciale verhouding confessioneel-neutraal onderwijs in ons land in herinnering alsook de recente speciale ontwikkeling van het V.S.O. Het officiële onderwijs heeft in verband met dit laatste geopteerd voor een integrale vernieuwing, terwijl het katholiek onderwijs dit nog maar experimenteel ziet gebeuren.

24. Wijzen van behoud van stabiliteit van de groep en van de structurele context

Hier is een geheel gamma van variaties mogelijk, gaande van extreme rigiditeit tot extreme flexibiliteit.

25. De relatieve sociale standing van de groep

Bij de studie van dit groepskenmerk wordt de vraag gesteld naar de plaats van de groep in de hiërarchische schaal van sociaal prestige.

Onze eigen onderwijsstructuur vertoont een verscheidenheid in sociale standing. Op de eerste plaats wordt er een hogere waardering gegeven aan scholen die voor oudere leerlingen en studenten instaan. Maar daarbinnen is er nog een hiërarchie aangebracht tussen de opleidingen die

(1) SWIFT, D.F., op. cit., p. 59-82.

een abstract denkvermogen willen cultiveren en deze die meer de manuele bekwaamheden willen ontwikkelen. De eerste leidden traditioneel op voor de universiteit. Nu is deze exclusiviteit doorbroken door de formele structuur (nl. de maturiteitsproef), maar in praktijk blijft men de humaniora als de beste voorbereiding op de universiteit zien. De waardering in onze samenleving blijft dan ook traditioneel gaan in een hogere waardering van humaniora dan technisch onderwijs en van universiteit boven N.U.H.O.

26. De relatieve macht van een groep

Dit heeft betrekking op de capaciteit van de groep om zijn collectieve beslissingen aan a) zijn leden en b) zijn sociale omgeving op te leggen.

De school is voor wat punt a) betreft in de meeste gevallen een groepering met relatief veel macht. Deze macht kan normatief, coërcitief en renumeratief zijn. In het eerste geval gaat het om een school die in staat is om haar normen bij haar leden te internaliseren. In het tweede geval gaat het om een dwang die de leerlingen en leraars dwingt de normen te aanvaarden. En in het derde geval wordt macht uitgeoefend met behulp van beloning en straf.

Normatieve macht berust op het feit dat men de kinderen in de schoolcultuur kan betrekken. De meeste leraars gebruiken deze soort macht. Hun gezagspositie wenden zij aan om de normen van de school te doen aanvaarden. Dit blijkt wel effectiever in lagere dan in hogere scholen. Nochtans stelt men vast dat in scholen met een positieve schoolkeuze (opleiding van leraars bv.) deze normatieve macht een zeer invloedrijke betekenis heeft.

Coërcitieve macht zou in 10 % van de disciplinaire betwistingen volgens Amerikaanse studies, gehanteerd worden in onderwijssituaties. Dwang heeft trouwens niet altijd positieve gevolgen voor het overbrengen van de waarden van de school op de leerlingen. Er kan immers een zekere aliënatie ontstaan : de waarden die worden overgedragen zijn vreemd aan de leerlingen. Niet enkel machtsontplooiing is oorzaak van deze aliënatie maar ook de sociale herkomst van de leerling ligt aan de basis

hiervan (cfr. onderzoeken van B. BERNSTEIN) (1).

De school als groepering blijkt dus over een gans arsenaal van middelen te beschikken om macht uit te oefenen zodat zijn eigen leden de normen van de groepering aanvaarden.

In welke mate de school macht heeft over de sociale omgeving is niet zo gemakkelijk te beantwoorden. Door het socialisatieproces in de school worden de gedragalternatieven van de omringende groeperingen wel beïnvloed.

§ 5. DE VELDTHEORIE (2)

De grondlegger van de veldtheorie, Kurt LEWIN, is zowel voor de psychologie als voor de sociologie een belangrijke figuur geweest. De psychologen hebben, dank zij hem, de betekenis van de groep herkent en de sociologen hebben meer oog gekregen voor experimenteel onderzoek met groepen. Lewin wordt beschouwd als de man die de brug heeft kunnen slaan tussen sociologie en sociale psychologie.

In de veldtheorie verwoordt Lewin de ingreep van de omgeving op het individu door de beslissingen van een individu te beschrijven in termen van zijn 'voortbeweging' onder sociale en psychologische druk, terwijl hij handelt in een 'sociale ruimte'. Hierin ligt zodus een psychologische (interne) en een sociologische (externe) factor als determinant van het sociale veld dat het gedrag bepaalt.

(1) SHIPMAN, M.D., op. cit., p. 101-108.

(2) DEUTSCH, W., "Field theory in Social psychology", in LINDZEY, G., ed., Handbook of social psychology. Reading, Addison-Wesley-Publishing Company, Inc., 1959, p. 181-222.
 LEWIN, K., Field theory in social science. London, Tavistock Publications Ltd., 1965, 346 pp.
 MADGE, J., The origins of scientific sociology. New York, The Free Press, 1963, p. 478-513.

Centraal in deze theorie staat het typische van het groepsfenomeen, nl. dat de groep op de eerste plaats niet gekenmerkt is door overeenkomst van de leden, maar wel door de wederzijdse afhankelijkheid van de leden. De groep vormt een dynamisch geheel in deze opvatting, zodat de toestandsverandering van één deel van de groep de toestandsverandering van een ander deel voor gevolg heeft. De onderling afhankelijkheid van de structurele factoren van de groep wordt hier eveneens op de actors in de groep betrokken.

Laten we deze veldtheorie schetsen aan de hand van een onderzoek van FESTINGER en R.H. KELLEY (Changing attitudes through social contact, Ann Arbor ; University of Michigan Press, 1951).

De hypothesen van deze studie waren :

- 1e hypothese : Door contacten met de groep met een hoge status wordt de persoon met een lage status bewust van de begrenzing van zijn huidige groepslidmaatschap.
- 2e hypothese : Leden van de groep met een lage status verlangen lid te worden van een groep met hoge status.
- 3e hypothese : Er zijn weerstanden tegen de leden van de groep met een lage status om zijn groep te verlaten voor de dominante groep.

Uit deze drie hypothesen volgt :

- 1) De persoon met een lage status zal veel waarden overnemen van de groep met een hoge status.
- 2) Het lid van een groep met een lage status is geneigd om vijandig te worden tegen zijn eigen groep.
- 3) Indien het lid van een groep met lage status kan lid worden van de groep met hoge sociale status zal hij het doen.

Om al deze hypothesen te toetsen waren de onderzoekers gedwongen om de te onderzoeken personen in contact te brengen met personen met verschillende evaluaties en houdingen. D.i. de methode van de sociale controle. Hier wordt geen nadruk gelegd op de informatie zelf, maar wel op de interpretatie en evaluatie van de informatie. Deze sociale controle veronderstelt dat men de betrokken persoon bloot stelt aan de vereiste nieuwe houdingen en dat men hem afsnijdt van de oude houdingen.

Verloop an het onderzoek

Poging tot experiment : men bewerkt een geselecteerde gemeenschap van een stad om te zien of de houdingen van de leden zouden kunnen gewijzigd worden naar een betere perceptie van hun eigen status, zodat hun interactie met de andere bewoners van de stad aangenamer zou kunnen verlopen.

Plaats van experiment : 'Baytown' (New England, U.S.A.) : 30.000 inwoners. Gedurende W.O. II was deze stad tot ontwikkeling gekomen door scheepsbouw voor oorlog (60 % van loon- en weddetrekkenden in scheepsbouw). Ecologisch : vijf gescheiden wijken. Zeer rijke noch zeer arme bevolking. Republikeins, dus tegen federale inmenging.

Speciaal werd 'Regent Hill' onderzocht : 100 huizen, gebouwd in 1942 door Federal Housing Administration. Survey begon in 1947 (boek gepubliceerd in 1951). Regent Hill bestaat uit 4 huizenblokken in het centrum van de meest voorstedelijke wijk, niet afgescheiden van de andere huizen. In 1947 : slechts 12 % nog werkzaam in scheepsbouw en 40 % van de eerste bewoners wonen nog in Regent Hill. Regent Hill was opgericht onder een zekere tegenstand van de bevolking (Pearl Harbor veranderde dit).

Uit interviews met stadsoverheid : nog een zekere vijandigheid tegen het projekt was aanwezig.

Uit 200 interviews met mensen die in buurt van Regent Hill wonen : apatisch en neutraal kan de houding van deze mensen genoemd worden.

Kenmerken van Regent Hill : meer personen die bedienden en opzichters waren dan in het ander deel van de stad ; proportioneel meer met high school opleiding (jonge mensen) ; gezinnen zijn gemiddeld groter.

Reden van onderzoek van R.H. : de mensen van R.H. meenden dat zij tot de low-status behoorden en zij meenden ook dat zij daarom door de anderen als minderwaardig werden aangezien (45 % van de bewoners drukt zich zo uit).

Low-status-syndroom :

- 40 % behoort niet tot clubs of kerken (in de stad slechts 11 %);
- 62 % van R.H. meenden dat hun burens van een lage status waren ;
- 33 % meenden dat er teveel of slechte kinderen in R.H. waren ;

- 23 % meenden dat hun kinderen slechte gewoonten kregen in R.H. ;
- slechts 35 % hadden vrienden in R.H. ; 20 % hebben zelfs geen kennissen in R.H. ;
- 60 % had de laatste drie maanden niemand nieuw ontmoet.

Op basis van voorgaande indicatoren meenden de schrijvers dat het low-status-syndroom werkelijk in R.H. aanwezig was. Vervolgens gaan de schrijvers een "psychologische analyse" van het syndroom maken om de vijandigheid en isolatie te verklaren :

- 1) Hoe werden de bewoners verkozen en welk waren hun verwachtingen tegenover hun toekomstige burens ? De bewoners van R.H. meenden dat zij door uitzonderlijke omstandigheden in R.H. waren terecht gekomen (omwille van werk), terwijl hun burens daar gaan wonen waren zonder door de omstandigheden te zijn gedwongen. De burens zijn van een lage status en worden dus niet benaderd.
- 2) Wordt de vijandige houding gekontinueerd door het gebrek aan contact tussen de burens ? Wanneer zij naar R.H. verhuisden meenden zij in een vijandige omgeving te komen en bijgevolg werden de contacten zeer beperkt gehouden. Er was ook geen reden om deze houding te veranderen.
- 3) Hoe dachten de bewoners dat de stadsbewoners buiten R.H. denken over hen ? Bij de bewoners van R.H. leefde de overtuiging dat de anderen, net als zij, de bewoners van R.H. als lage-status-mensen beschouwden.
- 4) De bewoners van R.H. meenden dat de stadsbewoners hen als minderwaardig beschouwden, en bijgevolg zochten zij geen contact in de stad.

Festinger en Kelley meenden dit 'hostile-isolation'-syndroom te kunnen wegwerken door de mensen van R.H. met elkaar in contact te brengen.

Methode (uitgewerkt door 'community workers')

- 1e periode (11 weken) : oprichten van 3 werkcommissies.
Deelname : 35 volwassenen van de 200. Moeilijkheden door het verdacht maken van één persoon die goed meewerkte, vernietigden de resultaten van deze periode.
- 2e periode (10,5 weken) : nursery school werkt ; het teen-age-programma lukt matig ; men krijgt op een dansavond 25 mensen samen.
- 3e periode (11,5 weken) : men leert de mensen de aangevatte projecten zelf op te nemen. De 'community worker' gaat op het einde van deze periode weg.

Resultaat

- Deelname aan vergaderingen steeg bij de vrouwen van 34 tot 50 % en bij de mannen van 2 tot 43 %.
- 95 % van de actieve participanten van het project noemden het een succes ; dezelfde mening bestond er bij 75 % van de anderen.
- De personen die gunstig tegenover de contacten binnen het project stonden gaan hun burens "goede burens" noemen ; zij die geen contacten wensten waren nog meer vijandig tegenover hun burens.

De eerste categorie gedraagt zich ook gunstiger tegenover de stad, terwijl de tweede categorie nog minder gaat interacteren met de stad. De stadsbewoners werden echter door het onderzoek niet tot meer interactie aangezet.

Op theoretisch vlak kreeg men een bevestiging van vroeger geformuleerde hypothesen. Groepslidmaatschap en sociale contacten worden meestal gekozen om een bestaande houding te handhaven. Eens dit aanvaard bestaat er kans dat de groep nieuwe houdingen collectief doet aanvaarden.

Kelley en Festinger hebben niet gesproken van referentiegroepen. Dit zou het fenomeen hebben duidelijk gemaakt waarom in R.H. niet één groep werd gevormd, maar twee of drie (dit in tegenstelling met de groepsdynamiektheorieën). Elke groep handelde overeenkomstig zijn eigen aard, d.w.z. dat elke groep (met gunstige contacten, met ongunstige contacten en zonder contacten) zich richtte naar een andere referentie-groep. Het consequent doordenken in groepsdynamische termen en het negeren van sociologische begrippen leidde tot de onmogelijkheid bepaalde fenomenen te verklaren.

DEEL III

CONTINUITEIT EN VERANDERING VAN HET SOCIALE HANDELEN

Hoofdstuk 6

POSITIE-TOEWIJZING, ACCULTURATIE, SOCIALISATIE EN INTEGRATIE

De inzichtelijkheid van het sociale handelen kan slechts worden bereikt langs de roldrager gesitueerd in een bepaalde structuur, werd vroeger betoogd. Het is langs de evaluatie van de sociale werkelijkheid door de roldrager dat het sociale handelen begrijpelijk wordt voor de socioloog. Deze evaluatie verloopt niet in een vacuum maar gebeurt binnen een ge-structureerde sociale realiteit. Deze twee fundamentele bestanddelen van de sociale realiteit; nl. de roldrager en het groepsfenomeen, werden in de twee vorige hoofdstukken beschreven. Herhaaldelijk kwamen we hierbij in aanraking met een aantal problemen die in deze hoofdstukken niet voldoende aan bod kwamen.

Op de vraag naar de reden van het volgen van de rol werd er gewezen op de betekenis van de positietoewijzing, de positieverwerving en het socialisatie-proces. Dezelfde fenomenen komen nogmaals terloops ter sprake bij het behandelen van de bepaling van het lidmaatschap van de groepen. Deze fenomenen zijn echter voor de socioloog niet enkel interessant om het rol- en het groepsgedrag te verklaren, maar vormen eveneens voorwerp van sociologische analyse. In dit hoofdstuk willen wij dan ook nader ingaan op de volgende processen : positietoewijzing, acculturatie, socialisatie en integratie.

De sociale processen die hier behandeld zullen worden, worden losgekoppeld van het specifieke hoofdstuk over sociale controle en sociale verandering omdat zij zowel voor continuïteit als voor verandering van het sociale handelen zorgen. Of continuïteit of verandering door deze sociale processen gerealiseerd wordt hangt af van de structuur van de groepering waarin deze processen zich afspelen. Indien bv. een nieuwe positie in een groepering wordt aanvaard kan deze al naargelang haar betekenis in de structuur sociale verandering of continuïteit veroorzaken. Hetzelfde kan men zeggen in verband met acculturatie, socialisatie en integratie. Indien er iets verandert in een sub-groep, kan dit uiteindelijk de continuïteit van de grotere collectiviteit realiseren.

§ 1. POSITIETOEWIJZING

De kennis der processen van positietoewijzing en positieverwerving is een absolute voorwaarde om het sociale handelen te begrijpen en te verklaren omdat deze processen het roldragershandelen bepalen. Deze roldrager moet daarenboven gezien worden als zingever en zindrager, dus het kanaal waarlangs het sociale handelen inzichtelijk wordt.

1. Positietoewijzing in het onderwijs (1)

Reeds meermaals werd vroeger in deze cursus gewezen op het selectieve karakter van de verschillende onderwijsvormen. Deze selectieve werking van het onderwijs heeft een dubbel gevolg. Op de eerste plaats krijgt het onderwijs zelf een bijzondere organisatie door deze selectie (bv. M.O., T.O., NUHO, Universiteit). En op de tweede plaats heeft deze onderwijsselectie betekenis voor de globale samenleving : beroepsselectie wordt hierdoor immers gerealiseerd.

De onderwijsselectie vertrekt van de opvatting dat men juist omschreven heeft aan welke eisen een leerling moet voldoen om in een bepaalde afdeling te zitten. M.a.w. men zou juist bepaald hebben wat een 'opgevoede' persoon is. Dat impliceert eveneens dat de didactische processen die in een school ontwikkeld worden als de juiste kunnen worden aangezien en dat de gehanteerde evaluatie-criteria adequaat zijn.

In het verlengde van die onderwijsselectie ligt de beroeps- en sociale selectie. Wij zien in onze samenleving een sterke band tussen onderwijs, beroep en sociale status. Aan de basis van deze positietoewijzing ligt de opvatting dat onderwijs het beste criterium is om beroep en status te bepalen. Onrechtstreeks spelen de a priori's van de onderwijsselectie hier eveneens door.

(1) EVETTS, J., The sociology of educational ideas. London, Routledge + Kegan Paul, 1973, p. 72-92.

De positietoewijzing in het onderwijs heeft een bepaalde structuur in het leven geroepen. Men heeft afdelingen voorzien voor leerlingen met een bepaald bekwaamheidsniveau. De meest bekwamen zouden op die wijze komen samen te zitten en niet geremd worden door de anderen. In ons land wordt dit proces van 'streaming' vooral gehanteerd in de plaatsing van leerlingen in de beroepsafdeling, technische afdeling, moderne en oude humaniora. Het is echter gebleken dat dit streamingsproces gebaseerd is op de theorie dat intellectuele capaciteiten erfelijk zijn. Deze stelling is ondertussen weerlegd en meer belang wordt er gehecht aan de ervaring, meer bepaald taalgebruik en de interactie met volwassenen en significante anderen. Indien men leerlingen dus volgens een bepaalde bekwaamheidstest in een afdeling plaatste legde men zijn ontwikkeling in een bepaalde richting vast en kon zijn normale ontwikkeling worden afgeremd.

Men stelde in Engeland in het L.O. tevens vast dat scholen uit de middenklasse en deze geboren tussen september en maart meer kans hadden om in de beste klassen te komen, terwijl dit voor arbeiderskinderen en zomerkinderen niet het geval was. Deze streaming kon zichzelf daarboven nog handhaven door de 'self-fulfilling prophecy' : deze 'goede' leerlingen werden immers anders benaderd door leerkrachten en 'werden' dan ook goed. Onderzoek heeft trouwens uitgewezen dat het effect van het onderwijs niet zozeer gegarandeerd wordt door streaming of unstreaming (men komt tot veel tegengestelde resultaten), maar dat het effect in streamed of unstreamed onderwijs meer afhankelijk is van de didactische handelingen van de leraar en zijn houding t.o. de klas.

De positietoewijzing van de leerling op basis van zijn afkomst tot bepaalde afdelingen, kan dan ook nadelige gevolgen hebben voor de leerlingen. In de V.S.A. stelden de zwarte leiders in 1967 vast dat zwarten en arme blanken dikwijls startten in de laagste stream en hun schoolloopbaan ook eindigden in de laagste stream.

Vroeger werd meermaals opgemerkt dat de positietoewijzing van de leerlingen in het M.O. sterk verband houdt met de sociale status van hun ouders, ook al hadden de leerlingen dezelfde bekwaamheid. Positietoe-

wijzing in het onderwijs gebeurt m.a.w. nog steeds op basis van criteria die niet expliciet in het onderwijs geformuleerd worden als criteria. Om deze onrechtvaardigheid te doorbreken heeft men een comprehensief onderwijs verdedigd (bv. U.S.A., Engeland, Zweden, België (V.S.O.)). Of dit werkelijk een winstpunt is kan om het recente karakter van dit onderwijs moeilijk beantwoord worden. Partieel onderzoek, zoals dit van J. FORD, laat geen onverdeeld gunstig beeld van dit onderwijs zien (1).

2. Het proces der positietoewijzing (-verwerving)

De positie werd vroeger bepaald als "een plaats in een veld van sociale betrekkingen". Het geheel van handelingen dat deze plaats bepaalt vormt het proces der positietoewijzing. Het is duidelijk dat dit fenomeen zeer complex kan zijn aangezien men met een oneindig aantal posities kan geconfronteerd worden. In het dagelijkse leven bestaat er weliswaar een grote kans om een bepaald aantal posities frequenter te ontmoeten dan anderen, doch theoretisch kan men er een onnoemelijk aantal ontdekken. Dit overzicht zal beperkt blijven tot een aantal determinanten, die men moet opsporen bij de studie van het proces der positietoewijzing.

Voorafgaandelijk nog enkele bemerkingen. Het positietoewijzingsproces verloopt binnen de sociale realiteit en geeft dus impliciet een bepaalde waardering van de samenleving weer. Posities worden niet onvoorwaardelijk toegewezen, maar ontstaan vanuit een waardering door de samenleving. Dit heeft voor gevolg dat de plaats in het veld van sociale betrekkingen een bepaalde betekenis krijgt, m.a.w. dat tevens de aard van de betrekkingen tussen de positiedragers wordt bepaald. Positietoewijzing omvat dus eveneens roltoewijzing.

(1) FORD, J., Social class and the comprehensive school. London, Routledge + Kegan Paul, 1969, 174 pp.

Naast positietoewijzing wordt er nog gesproken van positieverwerving. In dit laatste begrip wordt de klemtoon gelegd op de eigen inzet van de actor om een bepaalde positie in te nemen. Men kan hierbij echter opmerken dat ook in dit proces positietoewijzing door de samenleving wordt bewerkt, vermits een bepaalde verworven positie slechts zin heeft in de mate dat zij erkend wordt door deze samenleving.

Bij de studie van de positietoewijzing zal men aandacht moeten hebben voor de positiedrager, de positietoewijzer, de middelen en de criteria van de positietoewijzing. Deze drie elementen moeten steeds in hun onderlinge samenhang bestudeerd worden. De aard van de positietoewijzer en de aard van de toekomstige positiedrager bepalen immers in sterke mate de keuze van de middelen bij de positietoewijzing. Centraal in het onderzoek nochtans staat het criterium dat gehanteerd wordt bij de toewijzing van een positie.

De positietoewijzing is een vorm van sociaal handelen waarin een bepaalde evaluatie van de sociale omgeving gemanifesteerd wordt. De positietoewijzer oordeelt immers op basis van bepaalde waarden of positie X aan (toekomstige) positiedrager Y kan worden toegewezen. Binnen de samenleving leeft er een opvatting over hoe b.v. een moeder moet zijn, een directeur van een bedrijf, een generaal, een voddendraper moet zijn, enz.

Binnen deze criteria bestaat er een grote verscheidenheid naargelang hun verplichtend karakter. Bepaalde criteria zijn zeer accuraat geformuleerd, anderen kunnen daarentegen zeer verschillend geïnterpreteerd worden door de positietoewijzer. Plaats en tijd waarbinnen de positietoewijzing gebeurt zijn belangrijke determinanten van de interpretatie van de criteria. Daarnaast zijn de aangeboren en verworven kenmerken van de positietoewijzer en de positiedrager van belang voor de interpretatie van de criteria.

De criteria die worden gehanteerd om iemand de positie van vriend toe te kennen zijn vager dan deze gehanteerd bij het toewijzen van de positie van bestuurssecretaris in een ministerie. Generalisaties over deze processen van positietoewijzing zijn er nog niet veel geformuleerd omdat de factoren, tijd, plaats en specifieke kentrekken van de toe-

komstige positiedrager ste... de positietoewijzing determineren. De stelling dat de positietoewijzing in sterk georganiseerde groepen en collectiviteiten volgens welbepaalde criteria verloopt wordt door de feiten tegengesproken. Men ziet inderdaad dat er bv. scherpe criteria worden gehanteerd bij de aanwerving van stafleden, maar dat er weinig vooraf expliciet geformuleerde criteria worden gehanteerd bij het toewijzen van de positie van directeur-generaal.

De studie van de positietoewijzing moet eveneens gericht zijn op de kennis van de gehanteerde middelen bij het toekennen van een positie. Naargelang de intensiteit van de verwachting van de samenleving tegenover de positiedrager werden er vroeger verschillende sancties onderscheiden om de vervulling van die verwachtingen af te dwingen. Deze verwachtingen werden in de wetten, zeden en gewoonten vorm gegeven door de samenleving. De instellingen die deze middelen hanteren zijn in grote getale en variëren van een sterk gestructureerd staatsapparaat naar een onbepaalde invloed van de publiciteit. Een zeer moderne vorm van instellingen die de positietoewijzing richten zijn de burelen voor beroepsselectie en beroepsoriëntering : het is duidelijk dat de dwingen-de kracht van de eerste sterker zijn dan van de tweede. aangezien de eerste in dienst van een positietoewijzende instantie staan, terwijl de tweede dikwijls niet in opdracht werken.

3. De sociale stratificatie

Een bijzondere vorm van positietoewijzing is het toekennen van een status, d.i. het toekennen van een positie in de hiërarchische schaal van het sociaal prestige of m.a.w. in een sociale stratificatie. Samen met T. PARSONS kunnen we sociale stratificatie zien als "... de differentiële rangschikking van menselijke personen, die een bepaald sociaal systeem samenstellen en de behandeling van deze personen, als lager of hoger tegenover elkaar gezien vanuit sociaal belangrijke aspecten" (1).

(1) Geciteerd door IJZERMAN, T.J., "Kanttekeningen bij het onderzoek naar de sociale stratificatie", in GROENMAN, S., e.a., Het sociale leven in al zijn facetten. Deel I, Assen, Van Gorcum, 1958, p. 383.

Over de sociale stratificatie bestaan er verschillende theorieën. Twee willen wij hier wat meer toelichten.

De Marxistische theorie ziet de samenleving verdeeld in twee klassen, deze van de bezitters van de produktiemiddelen en deze die deze produktiemiddelen niet bezitten. De aard van deze klassen wordt in elke samenleving bepaald door de wijze waarop geproduceerd wordt en de ontwikkeling van de technologie. Binnen dit kader ontstaat een kapitalistische klasse en een proletarische klasse. De laatste klasse is eerst een "klasse-op-zich", d.w.z. een geheel van personen die zich in eenzelfde economische situatie bevinden, en daarna een 'klasse voor zichzelf', d.w.z. een geheel van mensen die bewust worden van hun gemeenschappelijke belangen en politieke doelen.

In deze theorie blijkt MARX wel geen oog te hebben voor het ontstaan van andere categorieën op basis van de sociale differentiatie die er bestaat. De belangen van deze categorieën staan t.g.v. deze van de twee genoemde klassen. Zelf spreekt Marx regelmatig over de groeiende opkomst van een 'middenklasse' tussen kapitalisten en proletariaat. Zijn theorie beperkt hij tot de differentiatie in twee. Verschillende redenen kunnen hiervoor aangevoerd worden : de dichotomie bezitters-niet-bezitters ; de idee van ontwikkeling door tegenstellingen (Hegel); zijn theorie over de wording van een klasseloze samenleving. Het is in elk geval duidelijk dat het een theorie is die een duidelijk beeld geeft van het 19e eeuwse Europa. En verder straalt deze theorie een opvatting uit over het bestaan van een blijvend conflict tussen twee gemeenschappen, waarvan de leden zeer sterk op elkaar betrokken zijn. Het is een model van een conflict-benadering van de samenleving (1).

De tweede theorie is de functionalistische theorie van de sociale stratificatie. Kingsley DAVIS en W.E. MOORE menen dat de determinanten van de sociale status te vinden zijn in a) het differentiële functionele belang van de positie en b) in de differentiële schaarste van de patronen die beschikbaar zijn voor de positie. De functionele belangrijkheid

(1) BOTTOMORE, T.B., op. cit., p. 199-202.

van een positie is een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde om een positie een hoge rang te geven. De tweede determinant moet eveneens in rekening gebracht worden : capaciteiten en training zijn immers niet gelijk verdeeld over alle groepen en over alle leden van de samenleving. Men mag hieruit dan wel afleiden dat de sociale status stijgt naarmate de positie belang heeft voor de samenleving, en naarmate de training en het talent groter is (1).

Vermits de evaluatie in elke groep of collectiviteit niet gelijk is wordt het ook duidelijk dat eenzelfde positie in verschillende groepen niet eenzelfde status heeft. Deze evaluatie kan om verschillende redenen verschillen. Enkele hiervan zijn :

- 1) De grootte van de groep of de collectiviteit. In een grote groep bestaat er meer kans op differentiatie dan in een kleine. De eisen kunnen bijgevolg ook zeer verschillend liggen.
- 2) De houding die de groep aanneemt tegenover andere groepen. Bestaat er bv. tussen twee of meerdere landen een vijandigheid dan zal de positie van de militair hoger gewaardeerd worden dan in een land waar de taak van militair van minder belang is.
- 3) de graad van de technische ontwikkeling bepaalt eveneens sterk de verschillen in stratificatie. In een technisch sterk ontwikkelde maatschappij worden beroepen die gekenmerkt zijn door een hoge technische bekwaamheid hoger gewaardeerd dan in een eerder technisch zwak ontwikkelde samenleving.

Deze functionalistische stratificatie-theorie vertrekt van enkele a priori's. Er wordt o.a. gesteld dat in elke samenleving zonder onderscheid stratificatie aanwezig is. Verder meent men dat de meest belangrijke posities en de meest bekwame personen eenduidig worden gedefinieerd door de ganse groep. Daarenboven zien deze theoretici het fenomeen eerder als een kwestie van het rangschikken van personen dan wel als een evaluatie toegekend aan groepen (kasten, elite). Volgens BOTTOMORE erkent deze theorie wel het bestaan van verschillende types van sociale stratificatie

(1) DAVIS, K. & MOORE, W.E., "Einige Prinzipien der Sozialen Stichtung", in HARTMANN, H., Moderne Amerikanische Soziologie. Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag, 1967, p. 347-357.

en de verandering van één type naar het andere, maar houden zij er geen rekening mee. Deze theorie hecht daarenboven weinig belang aan de betekenis van de macht voor het vestigen en het behoud van systemen van sociale stratificatie. De functionalistische theorie is een product van de V.S.A. waar geen belangrijke politieke actie van de arbeiders geweest is en waar de sociale hiërarchie gezien werd als een los georganiseerde statusgroep van leden met een gelijke individuele bekwaamheid (1).

Geen van de twee theorieën kan dus algemeen toegepast worden. Daarvoor dient men met meer factoren rekening te houden, als godsdienst en politiek, naast eigendom en arbeidsverdeling.

De relativiteit van de stratificatie die men soms onbewust in onze samenleving poneert wordt door deze factoren wel voldoende duidelijk gemaakt. Nochtans willen we de vraag naar een algemeen gangbaar stratificatie-criterium in onze samenleving niet ontlopen. Reeds op het 1ste congres van de ISA (Zürich) werd deze vraag geformuleerd en vormde een aanleiding om op wereldvlak te gaan zoeken naar een algemeen aanvaardbaar stratificatiecriterium. Dit onderzoek (door vele landen gerealiseerd; in België niet!) werd in 1956 op het derde congres van de ISA afgesloten (Amsterdam), ofschoon daardoor nog niet het laatste woord over de sociale stratificatie gezegd is. Algemeen kwam men tot het besluit dat het prestige van het beroep een goede indicator is omdat het gaat over een hiërarchie van economische functies die in elke moderne maatschappij moeten vermeld worden, of dit nu een kapitalistische of een communistische is.

Zonder kritiek is deze opvatting niet gebleven (2). G. KUIPER meende trouwens dat het cultuurpatroon, d.i. het patroon van vrijetijdsbesteding, de wijze van kleden, converseren en omgang met anderen, een waardevoller waarderingscriterium is dan het beroepsprestige, omdat volgens hem het verschil in sociale rang der individuen voornamelijk in het gedragspatroon tot uiting komt. Hierin speelt volgens Kuiper het beroep geen belangrijke rol, maar wel: welstand, afkomst, begaafdheid en geestelijke ontwikkeling. Deze laatste zijn niet allemaal even belangrijk in elk cultuurpatroon (3).

(1) BOTTOMORE, T.B., op. cit., p. 201-202.

(2) KLEIN, M.O., Statusonderscheiden, Leiden, 1963, p. 58-79.

(3) KUIPER, G., "De beroepshiërarchie in het geding", Mens en Maatschappij, 29e jg., 1954, p. 228-231.

Onderzoekstechnisch heeft men deze opvatting echter niet kunnen verwezenlijken.

Het beroep komt in de meeste literatuur als de belangrijkste indicator naar boven. Op de vraag: "Indien u van iemand zou willen weten tot welke sociale laag hij hoort, wat zou u hem dan vragen?" werd als volgt geantwoord:

	STATUS CATEGORIEËN					
	Den Haag			Hazerswoude		
	I %	II %	III %	I %	II %	III %
beroep	46	45	65	74	66	66
levensstijl	42	27,5	29	13	22	20
opleiding	4	12,5	3	10	-	-
adres	4	5	3	-	3	3
sociale omgang	-	-	-	3	3	
inkomen, bezit	-	7,5	-	-	-	11
diversen	4	2,5	-	-	6	-
T O T A A L	100	100	100	100	100	100
N =	43	40	31	31	36	35

Hieruit mag men nog niet onvoorwaardelijk het beroep als de goede indicator van sociale status afleiden. Dit hangt immers af van:

a) De bekendheid van de beroepen.

De beroepen die niet goed gekend zijn (bv. nieuwe beroepen als programmator), beroepen met een dubbelzinnige verdienste (bv. jazzmusicus) of beroepen met een brede variatie in interne status (handelsreiziger, toneelspeler) geven erg verschillende antwoorden (1).

(1) DAVIES, A.F., "Prestige of occupations", The British Journal of Sociology, Vol. 3, 1952, p. 134-147.

b) De context van de sociale situatie waarin de status van het beroep wordt gewogen. Uit een proef van Nelson en McDonagh blijkt de incongruentie van de attributen waarnaar de beroepen gewaardeerd worden aan de basis te liggen van het verschil in waardering. De attributen zijn : beloning, prestige, gezag, het functionele belang van het beroep. Hier spreekt men van statusinconsistentie (1). Dit gebeurt bv. wanneer de economische beloning niet overeenstemt met het prestige of wanneer het functionele belang niet overeenkomt met het prestige (bv. officieren). Dit verschijnsel stelt men waarschijnlijk minder vast bij de zeer hoog en de zeer laag gewaardeerde beroepen.

Dit zelfde fenomeen werd in 1971 in ons land onderzocht door J. VANHOUTVINCK en J. VERHOEVEN (niet gepubliceerd). De beroepen die gerangschikt werden waren beperkt tot beroepen die minimaal hoger middelbaar onderwijs vergen maar geen universiteit. Deze 64 beroepen werden in een Thurstone-school gebracht gaande van 1 (laag) tot 11 (hoog). De attributen waren : beroepsinkomen, gespecialiseerde beroepskennis, verantwoordelijkheid in het beroepsleven, maatschappelijke nuttigheid van het beroep, invloed in de samenleving. De rangpositie volgens deze attributen zag er als volgt uit :

	Rangpositie van beroepen				
	Onderwijzer	leraar	bankbediende	soc.assistent	piloot
beroepsinkomen	2	5	2	5	10
beroepskennis	6	6	2	7	10
verantwoord.	8	8	2	7	9
maat.nut.	9	9	2	10	7
invloed	9	9	1	9	-

c) De plaats van het beroep op de sociale ladder. De grootste overeenstemming inzake waardering van beroepen bestaat er over de beroepen die zich aan de twee uitersten van de ladder bevinden.

(1) NELSON, H.A. & McDONAGH, .C., "Perception of statuses and images of selected professions". Sociology and Social Research, Vol. 46, 1961, p. 3-16.

Om dit te illustreren geven we hier de Nederlandse beroepenstratificatie van 57 beroepen die opgebouwd is door een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking.

TABEL : DE NEDERLANDSE BEROEPSPRESTIGE-STRATIFICATIE (1)

Beroepsomschrijving	Gemiddelde positie op een schaal van 1-57	Mate van spreiding om het gemiddelde
Hoogleraar	52,2	6,4
Arts	50,8	5,2
Burgemeester van grote gemeente bv. Groningen, Arnhem, Tilburg, Haarlem	50,4	7,6
Rechter	50,4	8,4
Ingenieur	48,7	7,9
Notaris	47,4	8,1
Advocaat	47,0	9,5
Tandarts	46,2	6,2
Directeur grote onderneming (bv. met 500 man personeel)	46,2	8,9
Veearts	46,2	7,1
Burgemeester kleine gemeente (minder dan 10.000 inwoners)	45,2	8,1
Predikant	44,6	11,6
Leraar H.B.S./Gymnasium	43,9	6,9
Pastoor	43,8	12,7
Hoofd- of opperofficier, kolonel of generaal	43,4	14,6
Directeur kleine onderneming (bv. met 50 man personeel) geen middenstandsbedrijf	39,1	8,0
Leraar ambachtsschool	38,6	7,0
Overheidspersoneel hogere ambtenaar (bv. leider van een bepaalde dienst)	37,7	8,5
Subalterne officier, kapitein of luitenant	35,5	12,2
Onderwijzer L.O.	35,4	8,5
Journalist	34,7	10,8
Tekenaar, technisch	34,3	8,5

(1) VAN HEEK, F. + VERCRUYSE, E.W.W., "De Nederlandse beroepsprestige-stratificatie", in VAN HEEK, F. e.a., Sociale stijging en daling in Nederland. Deel 1, Leiden, Sociologisch Instituut, 1958, p. 25-26.

Beroepsomschrijving	Gemiddelde positi- tie op een schaal van 1-57	Mate van spreiding om het ge- middelde
Landbouwer, groot (alleen lei- dinggevend)	34,0	9,9
Overheidspersoneel, middelbare ambtenaar (bv. commies ter secretarie)	32,3	8,4
Ambachtsman, zelfstandig met personeel, eigenaar, electr. technisch bedrijf	31,1	8,3
Landbouwer, middelgroot (met personeel)	30,2	9,4
Winkelier groot (niet dagelijk- se behoeften ; verder de winkelier voor dagelijkse behoefte met personeel)	28,7	8,8
Ambachtsman, zelfstandig met personeel, eigenaar slagerij	27,6	8,1
Kunstschilder	26,6	13,2
Fabrieksbaas	26,2	9,1
Ambachtsman, zelfstandig, met personeel, eigenaar kappers- zaak	26,1	7,5
Overheidspersoneel lagere ambte- naren (bv. schrijver ter se- cretarie)	24,7	9,2
Onderofficier (beroeps-)sergeant	23,7	11,3
Tuinder	22,1	10,8
Machinist (fabriek)	21,9	9,8
Politieagent	21,3	10,5
Ambachtsman, zelfstandig, met personeel, eigenaar smederij	27,7	8,7
Arbeider, geschoold, machinebank- werker	21,0	9,6
Landbouwer klein (zonder perso- neel)	20,6	10,8
Winkelier klein (dagelijkse be- hoeften en zonder personeel)	20,4	8,3
Handelsreiziger	19,7	8,2
Kantoorpersoneel (geen overheid) ondergeschikt	18,7	8,2
Conducteur Trein	16,5	8,4
Chauffeur	14,1	8,0

Beroepsomschrijving	Gemiddelde positi- tie op een schaal van 1-57	Mate van spreiding om het ge- middelde
Arbeider, geoefend, sigaren- maker	14,1	7,8
Postbode	14,0	9,3
Caféhouder	13,5	9,5
Arbeider, land- of tuinbouw	13,1	12,0
Matroos koopvaardij	11,9	9,1
Winkelbediende	11,1	7,6
Muzikant strijkje	10,9	8,2
Kellner	9,5	7,0
Marktkoopman zonder winkel	9,0	6,9
Arbeider, ongeschoold, haven- arbeider	6,8	7,6
Straatreiniger	5,6	8,2
Loopknecht, besteller	5,1	5,9

De sociologen zijn echter niet blijven stilstaan bij een beroepsprestige-stratificatie. Deze stratificatie kan immers ingedeeld worden in een aantal lagen die min of meer een eenheid vertonen. Het probleem hier echter is : waar ligt de scheidingslijn tussen de verschillende lagen. O.M. Klein meent het antwoord hierop te kunnen vinden in de vraag welk beroep men tot een bepaalde laag zou rekenen en in welke laag men zijn eigen beroep zou plaatsen. Hierdoor komt een bepaald samenhorighheidsgevoelen naar boven. Verschillen met een opbouw van de lagen volgens objectieve criteria zijn hier evenmin te vermijden.

In bovenstaande tabel werden zes dergelijke lagen onderscheiden (streeplijnen). Dit gebeurde niet op basis van een bepaald samenhorighheidsgevoelen, maar wel op basis van een breuk tussen de gemiddelde rangposities van de beroepen.

4. Klasse, kaste, standen (1)

a. Klasse

Klasse is een feitelijke groepering, niet wettelijk gedefinieerd en relatief open. Het zijn groeperingen die ontstaan zijn ten tijde van de beginnende industrialisering (17e eeuw). Bottomore vindt in de literatuur 4 klassen : de 'upper class' (bezitters van produktiemiddelen), de arbeidersklasse (hoofdzakelijk de industriële loontrekkers), de middenklasse (vrije beroepen, zelfstandigen, bedienden) en de landbouwers.

b. Kaste

Het kaste-systeem als stratificatie-fenomeen is typisch voor Hindu India (men vindt het ook bij de mohamedanen in India, de Hindu buiten India (Ceylon). Op de eerste plaats ziet men de vier varnas (Brahmins, Kshatriyas, Vaisyas en Sudras) die veel gelijkenis

(1) BOTTOMORE, T.B., op. cit., p. 187-199.

vertonen met de vier feodale standen (priesters, soldaten en nobelen, handelaars en lijfeigenen). Het was trouwens zo dat dit geen volledig gesloten groepen waren; men kan van de ene varna naar de andere overgaan.

De jatis vormen echter het basisbestanddeel van het kastesysteem. Deze jatis groeien voortdurend in aantal onder invloed van de groeiende arbeidsverdelingen en de godsdienstvernieuwingen. Op dit ogenblik zijn er in India + 2.500 jatis in elke grote streek. De jati is een endogame groep en de hoofdreferentiegroep van het individu. In deze bestaan er een geheel van gewoonten die door sancties worden gehandhaafd. Jatis zijn hoofdzakelijk beroepsgroepen die in de traditionele dorpseconomie voorzagen in de uitwisseling van goederen en diensten.

C. Standen

De middeleeuwse standenstructuur heeft een zeer specifiek karakter. Elke stand was wettelijk gedefiniëerd : elke stand had eigen rechten en plichten en er was zelfs verschil in straf voor hetzelfde misdrijf al naargelang van de stand waartoe de misdadiger behoorde. Een tweede kenmerk was de taakverdeling tussen de standen: Adel, clerus en burgers waren tenslotte ook politieke groepen die hun eigen rechten verdedigden.

5. Sociale mobiliteit (1)

De sociale mobiliteit is het proces waarin een positiedrager overgaat naar een andere positie. Deze mobiliteit kan verticaal of horizontaal verlopen. Men spreekt van verticale sociale mobiliteit omdat de positiedrager een positie inneemt die hoger ligt in de sociale stratificatie. In het tweede geval gaat het om het verlaten van een positie die even hoog gestratificeerd is als de positie waarnaar wordt overgegaan.

(1) BOLTE, K.M., "Mobilität", BERNSDORF, W., op. cit., p. 709-716.

De verticale mobiliteit heeft in de sociologie in zijn verschijningsvorm van inter-generatie-mobiliteit veel belangstelling gekregen (1). Hiermee zijn een aantal technisch zeer zware problemen verbonden.

Voor een eerste beknopte aanzet van die problematiek verwijzen we naar vorige bladzijden over de sociale stratificatie. Dit is trouwens het uitgangspunt voor elke vorm van studie van verticale mobiliteit.

Veel onderzoekers hebben gemeend dat onderwijs één van de belangrijkste elementen is om sociaal te stijgen. Gosta CARLSSON stelde echter vast dat het onderwijs in geen geval de belangrijkste factor is om sociale stijging te bewerken (1958). Dit onderzoek van Carlsson over Zweden, een Amerikaans onderzoek van Centers (1949) en een Engels onderzoek van Glass (1954) worden door (Arnold ANDERSON gebruikt om de betekenis van het onderwijs voor de mobiliteit te onderzoeken (2). De intergenerationele mobiliteit van een stijgende categorie wordt hier onderzocht op basis van schoolse prestaties. Zonen met een laag schoolniveau verliezen minder dikwijls status en zonen met een middelbaar of hogere schoolse vorming stijgen minder dikwijls dan dit het geval zou zijn indien het onderwijs de enige determinant zou zijn. De minst geschoolde zonen stijgen veel meer trappen en dalen minder dan zou moeten verwacht worden van hun schoolse vorming. De best geschoolde zonen stijgen minder en dalen meer trappen dan hun vorming laat vermoeden, maar het is wel zo dat zij frequenter stijgen en minder frequent dalen dan wanneer een normale kansverdeling zou spelen. Concluderend kan men zeggen : de schoolse vorming is niet de belangrijkste factor van opwaartse verticale sociale mobiliteit.

Deze vraag naar de individuele mobiliteit verliest daarenboven een belangrijk facet uit het oog. Men moet immers de vraag stellen naar de betekenis van het onderwijs voor een collectieve sociale mobiliteit. Het onderwijs heeft zeker betekenis gehad voor het algemene leefklimaat

(1) LIPSET, S.M., ZETTERBERG, H.L., "Eine Theorie der sozialen Mobilität", HARTMANN, M., op. cit., 361-383.

(2) ANDERSON, C.A., "A sceptical note on education and mobility", in HALSEY, A.H. e.a., op. cit., p. 164-179, EVETTS, J., op. cit., p. 117-118.

maar men kan zich moeilijk van de indruk ontdoen dat het onderwijs een middel is voor enkele individuen, die een bepaalde waardenpatroon kunnen eigen maken, om te stijgen. Wat de winstpunten zijn voor de arbeiders als categorie b.v. is niet zo duidelijk tot nu toe.

En tenslotte moet men er nog op wijzen dat deze vraagstelling van de sociale mobiliteit gebeurt vanuit een bepaalde evaluatie. Stijgen op de sociale ladder wordt als een 'goed' ervaren, dalen als iets minder goed. Het is een vraagstelling m.a.w. die typisch een product is van een samenleving waarin, 'achievement' centraal wordt gesteld. Deze 'achievement' wordt dan uiteindelijk gesteld in termen van het verwerken van een beroep dat in dat globale patroon van arbeidsverdeling een hoog aanzien geniet.

§ 2. ACCULTURATIE EN SOCIALISATIE

Positietoewijzing en positieverwerving kunnen niet gebeuren tenzij er een bepaalde vorm van cultuuroverdracht plaats grijpt. Acculturatie en enculturatie zijn daarom frekvent voorkomende fenomenen in het sociale leven.

Men spreekt van acculturatie wanneer de cultuur van de ene groep of collectiviteit wordt overgedragen op een andere groep of collectiviteit (1). Enculturatie noemt men het proces waarbij cultuuroverdracht van de groep of collectiviteit op een bepaald lid wordt gericht (2).

Het acculturatie-proces grijpt wellicht in onze hedendaagse samenleving niet zo massaal plaats als het vroeger in koloniale nederzettingen en in immigratie-landen zoals Australië, de U.S.A. en Canada het geval was. De confrontatie van verschillende culturen in deze landen had

(1) MUEHLMANN, W.E., "Akkulturation", BERNSDORF, W., op. cit., p. 13-14.

(2) CLAESSENS, D., "Enkulturation", BERNSDORF, W., op. cit., p. 227-228.

voor gevolg dat men de cultuur van bepaalde bevolkingsgroepen ging overnemen. Meestal gebeurt de acculturatie in de richting van de groep met de meeste politieke en economische macht. De vroegere kolonisatie ging b.v. gepaard met een overdracht van regilieuze waarden, die totaal vreemd waren aan de plaatselijke bevolking. Men vormde op die manier een gunstig leefklimaat voor de koloniserende macht.

Deze acculturatie heeft een aantal problemen gecreëerd op het vlak van het onderwijs. De bevolkingsgroep die naar cultuur wilde overdragen op een andere bevolking construeerde naast een geheel van oplossingen een geheel van moeilijkheden.

WAX c.s. (1963) onderzocht de problemen van de Oglala Sioux op onderwijsgebied. Zij stelden vast dat de werking van scholen moeilijk was omdat er : 1) culturele disharmonie was; 2) de indianen voelden de scholen eer als een straf tegen hen, dan wel als een hulp; 3) de Indianen participeerden zeer weinig in de besluitvorming over onderwijsaangelegenheden en 4) zij wisten zeer weinig over de beroepsmogelijkheden en de studie mogelijkheden die het onderwijs hen kon bieden omdat zij geïsoleerd leefden van de dominante cultuur. Vooral deze laatste factor, de isolatie van de dominante cultuur, en de isolatie van leraars (geen contact met ouders; verwerping van leraars door leerlingen) scheppen bijzondere problemen. Deze isolatie van leraars en onderwijsadministrators creëert een zeer bijzonder probleem. Wax c.s. hebben dit de 'vacuum ideology' genoemd. De besluitvorming van leraars en administrators bij Sioux-indianen vertrok van de overtuiging dat het Indiaanse gezin en de geest van het Indiaanse kind leeg en arm was. Aangezien er geen boeken, tijdschriften, t.v. en radio in deze gezinnen aanwezig is, is er niets in het gezin aan belangrijks te vinden. De leraars meenden dat zij alles moesten onderwijzen.

HOBBART en BRANT (1966) stelde gelijkaardige problemen vast bij het onderwijs van Canadese Eskimo's. De Canadese regering vertrok van een typische eigen cultuuropvatting van de machthebbers. Daarom bleek het Canadees onderwijs bij de Eskimo's erg inefficiënt te zijn, en wel om de volgende redenen : 1) exclusief gebruik van zuidelijk-Canadese leraars;

2) het onderwijs wordt uitsluitend in het Engels gegeven; 3) hoofdzakelijk exclusief gebruik van curricula ontwikkeld voor en door zuidelijke Canadezen, en 4) het gebruik van zeer grote kostscholen. Hierdoor werd dus een onderwijssituatie gecreëerd die uiterst vreemd was voor de leerlingen. De Deense politiek vóór W.O. II was daarentegen veel realistischer t.o. de bevolking van Groenland. Men vertrok van een behoud van de eigen cultuur om daarin geleidelijk nieuwe waarden aan te brengen (1).

Ook in België ziet men gelijkaardige verschijnselen, maar in beperktere mate. De aanvoer van vreemde arbeidskrachten zal zeker acculturatie voor gevolg hebben. Deze acculturatie wordt weliswaar tegengewerkt door moeilijkheden met de taal, het geïsoleerde leven tussen eigen landgenoten. Van de andere kant wordt de acculturatie in de hand gewerkt voor de kinderen van deze arbeiders door het feit dat zij onderwijs in Belgische scholen krijgen waar er b.v. nog geen plaats is voor het mohammedaanse godsdienstonderricht.

Een belangrijke taak bij de cultuuroverdracht is duidelijk toegewezen aan het gezin. Het gezin draagt de waarden die in de samenleving heersen over aan zijn leden. Nochtans is deze taak de laatste decennia sterk afgezwakt door het feit dat het onderwijs een belangrijk deel van de vorming heeft overgenomen en omdat de gezinsleden langs pers, radio en televisie voortdurend geconfronteerd worden met waarden, die niet altijd door de samenleving worden onderschreven.

Tot hier lag de klemtoon voornamelijk op groepen en collectiviteiten die cultuur overdragen op andere groepen, collectiviteiten of roldragers. Tegelijkertijd dient men eveneens rekening te houden met een ander belangrijk proces, nl. de socialisatie. De socialisatie is "het proces waardoor individuen kennis, handigheid en bekwaamheden verwerven om bekwaam te worden min of meer als een geschikt lid te participeren in

(1) WOLCOTT, H.F., "Anthropology and education", in CORDASCO, F., e.a. (ed.). The school in the social order : a sociological introduction to educational understanding. Scranton, Intext, p. 29-33.

groepen in de samenleving" (1). In het socialisatie-proces staat het individu centraal : de mens wordt hierdoor een volwaardige roldrager.

Een van de belangrijkste communicatie-middelen van de actors wordt gevormd door de taal. Het gezin is hier wel de belangrijkste overbrenger van. Elk gezin nu brengt deze taal niet ongedifferentieerd over : de positie van het gezin in de meer omvattende structurele context brengt enige verscheidenheid aan in de overdracht van de taal.

De sociale klasse is een belangrijke determinant van dit proces van socialisatie. De kennisverdeling in de samenleving is sterk bepaald door de sociale klasse waartoe men behoort. Men stelt vast dat slechts een klein deel van de bevolking gesocialiseerd is in een abstracte taal, terwijl de overwegende meerderheid van de bevolking een zeer zaak-gebonden kennis verwerft. Dat betekent dat men twee categorieën van mensen gemaakt heeft : één die toegang heeft gekregen tot de principes van intellectuele verandering en een ander die hier niet geraakt is. Men heeft dus twee mogelijke betekenis-gehelen : de ene een universele en de andere een particuliere. Universele betekenissen zijn deze waarin de principes en operaties door middel van de taal geëxpliciteerd zijn, terwijl bij particuliere betekenissen de principes en de operaties relatief impliciet in de taal zijn ingebouwd. Particuliere betekenissen zijn dus meer verbonden met de context; zij zijn sterker gebonden aan de plaatselijke sociale structuur. Men kan deze haast niet vatten zonder de plaatselijke gebeurtenissen mee beleefd te hebben. Universele betekenissen zijn echter toegankelijk voor iedereen omdat de principes expliciet openbaar zijn gemaakt.

Volgens Basil BERNSTEIN is het zo dat de socialisatie de kinderen oriënteert naar gesprekscodes die de toegang controleren tot relatief context-gebonden en relatief context-onafhankelijke betekenissen.

(1) BRIM, O.G., "Socialization through the life cycle", BRIM, O.G., & WHEELER, S., Socialization through childhood. New York, Wiley. 1966, geciteerd door GOSLIN, D.A., Handbook of socialization theory and research. Chicago, Rand McNally and Company, 1969, p. 2.

Uitgebreide gesprekscodes oriënteren de taalgebruikers naar universele betekenissen, terwijl beperkte codes de taalgebruikers naar particuliere betekenissen oriënteren. Aangezien de uitgebreide codes minder verbonden zijn met de plaatselijke sociale structuur houden zij ook de mogelijkheid van verandering in zich. Deze taal is voor degene die gesocialiseerd is een middel om zijn eigen socialisatie te vatten en hierover na te denken, zodus deze socialisatie te relativieren. Hier zit dus een mogelijkheid tot verandering.

Kinderen uit de arbeidersklassen zullen dan ook een andere taal gebruiken dan kinderen uit de arbeidersklasse. Peter HAMKINS liet aan 5-jarige kinderen vier prenten zien die zij moesten beschrijven. De eerste tekst zou van een jongen uit de middenklasse zijn, de tweede uit de arbeidersklasse :

1. "Three boys are playing football and one boy kicks the ball and it goes through the window the ball breaks the window and the boys are looking at it and a man comes out and shouts at them because they've broken the window so they run away and then that lady looks out of her window and she tells the boys off."
2. "They're playing football and he kicks it and it goes through there it breaks the window and they're looking at it and he comes out and shouts at them because they've broken it so they run away and then she looks out and she tells them off."

Uit dergelijke gevallenstudies leidt G. TURNER af dat arbeiderskinderen een ander taalgebruik hebben dan middenklaskinderen : de eerste voelen zich bij het tonen van enkele beelden minder geneigd om door hun beschrijving andere betekenissen als mogelijk te zien zodat zij minder accuraat gaan beschrijven.

Deze categorie zal ook minder geneigd zijn om uitdrukkingen als "omdat, maar of enkel" te gebruiken ofschoon zij de begrippen kennen. Het kind uit de middenklasse is echter meer in een bepaald patroon gedwongen door zijn taalgebruik : zij spelen moeilijker een bepaalde rol dan een arbeiderskind; indien zij verhalen moeten vertellen geven zij blijk van minder verbeelding dan arbeiderskinderen en houden zich meer aan de 'vorm' van het verhaal. In hun taalgebruik zijn de kinderen

uit de middenklassen meer onder de supervisie van de volwassenen, maar in het spel zijn ze meer autonoom (1).

De betekenis van de sociale klasse van de kinderen voor de kennisverwerving van de codes van de taal vindt men op veel andere domeinen terug. De socialisatie verloopt gedifferentieerd. Een wens van de ouders t.g.o. kinderen in arbeidersgezinnen wordt meer met een gebaar dan met woorden uitgedrukt. Straf is in deze gezinnen meer het gevolg van een bepaald kwaad dan wel gericht op een bepaald doel. De gezagsopvatting van het kind uit het arbeidersgezin heeft voor dit kind een discontinuïteitservaring voor gevolg wanneer het naar school gaat, aangezien dit kind in een wereld komt die geleid wordt door houdingen uit de middenklasse. Naarmate de school een meer formele sfeer heeft en bij de overgang naar het secundair onderwijs zal de discontinuïteit het sterkst aangevuld worden. Een andere vaststelling in dit verband komt van McCLELAND. Reeds zeer jong leert het kind dat het in het leren moet lukken. Dit 'achievement syndroom' is meer bij goede leerlingen en middenklasse-leerlingen aanwezig dan bij anderen. De rol van de 'succes-veroveraar' wordt niet in gelijk welke structuur even gemakkelijk gesocialiseerd (2).

Het socialisatieproces dat wij tot nu toe beschreven hebben als een resultaat van enkele structurele determinanten willen we nog even meer expliciteren aan de hand van de inzichten van BERGER en LUCKMANN. Op de eerste plaats grijpt er een zekere 'internalisatie' plaats, d.w.z. dat de actor in staat is om de onmiddellijke betekenis te vatten van de gedragingen van de andere. Subjectieve uitdrukkingen kan de actor dus vatten; zij zijn objectief voor hem beschikbaar. Door de internalisatie komt de actor tot het begrijpen van de andere en ziet hij de wereld als een zinvolle en sociale realiteit. De actor 'neemt' dus 'over' van de andere. Deze overname beperkt zich voor een deel tot wat de andere hem te bieden hebben, maar voor een ander deel gaat de

(1) BERNSTEIN, B., "Social class, language and socialization", in BERNSTEIN, B., Class, codes and control. St. Albans, Paladin, 1973, p. 193-213.

(2) MUSGRAVE, P.W., op. cit., p. 63-82.

actor dit wijzigen. De actor komt tot een 'begrijpen' van elk ogenblik, maar eveneens tot een begrijpen van de globale wereld waarin hij met de andere leeft. Wanneer een actor deze graad van internalisatie bereikt wordt hij als een volwaardig lid van de samenleving beschouwd. Het proces waarin dit wordt gerealiseerd noemt men socialisatie. Het is dus de omvattende en consistente inductie van een actor in de objectieve wereld van de samenleving of een deel ervan. Er zijn twee soorten socialisatie. Primaire socialisatie is de socialisatie gedurende zijn kinderjaren. De socialisatie van een dergelijk gesocialiseerde actor in bepaalde delen van de samenleving noemt men secundaire socialisatie.

De belangrijkste socialisatie is de primaire : deze bepaald voor een groot deel de secundaire socialisatie. De significante andere is hier een belangrijke roldrager : hij bepaalt de wijze waarop wij de situatie definiëren. Wij zien de sociale realiteit zoals deze roldragers deze leren zien. Een arbeiderskind heeft een ander taalgebruik, zal dus ook de sociale realiteit anders definiëren dan een middenklaskind hebben we vroeger gezien.

Primaire socialisatie veronderstelt niet enkel zuiver cognitief leren, maar eveneens emotioneel. Degene die zich richt op de significante andere zal deze band ook enigszins moeten willen handhaven, wil hij het gedrag van de andere leren. Dit is geen ééNZijdig proces : het is een dialectisch proces van identificatie van zichzelf en identificatie door anderen. De actor neemt niet enkel de rol over van de anderen maar ook de wereld gedefiniëerd door de anderen. Dit betekent dat kinderen de definities van de situaties overnemen van hun ouders die zij niet vrijgekozen hebben. Zij nemen dus de definities over van mensen die zij niet kunnen kiezen en die 'in situatie' zijn. De definitie van de wereld door de mensen die sociaal gekleurd zijn wordt voor het kind 'de' wereld. Naarmate het kind ouder wordt verandert deze definitie; meer situaties zullen gedefiniëerd worden wanneer het kind meer begrippen beheerst. Meer rollen worden er overgedragen.

Secundaire socialisatie is de internalisatie van geïnstitutionaliseerde 'sub-werelden'. Deze laatste gaan we meer aantreffen wanneer in de

samenleving een grotere mate van arbeidsverdeling of sociale verdeling van kennis is. In dergelijke structuur gaat men ook meer rollen ontmoeten. De socialisatie van een actor tot een dergelijke roldrager veronderstelt een sub-wereld die een partiële realiteit is maar die toch een samenhang vertoont die gekenmerkt wordt door normatieve affectieve en cognitieve componenten. De studentenrol is een dergelijk samenhangend geheel in de mate dat de actor deze heeft geïnternaliseerd. In tegenstelling met de primaire socialisatie kan de secundaire socialisatie gebeuren zonder een emotionele betrokkenheid van de actor op de significante andere. "Put crudely, it is necessary to love one's mother, but not one's teacher". Dit betekent dat deze socialisatie ook meer formeel en meer anoniem verloopt (1).

§ 3. SOCIALE INTEGRATIE

Het begrip 'sociale integratie' is ruimer dan de twee voorgaande begrippen. Socialisatie en acculturatie bevorderen de sociale integratie wanneer zij in dezelfde richting verlopen als de sociale integratie.

Sociale integratie is het proces waarbij roldragers en groepen een harmonische structuur gaan aannemen en waarbij deze roldragers en groepen en collectiviteiten harmonische evaluaties zullen aanhangen, die dikwijls in sociale normen zullen worden uitgedrukt.

Deze definitie van de sociale integratie laat toe op basis van integratievlakken en de integratie-objecten een typologie van de integratie op

(1) BERGER, P.L. & LUCKMANN, T., op. cit., p. 149-166.

te bouwen (1). Deze kan men als volgt voorstellen :

Integratie vorm	Integratie- vlakken	Integratie-objecten				
		Groep		Collectiviteit		
		Rol- drager	Groep	Rol- drager	Groep	Collec- tiviteit
Structurele integratie	Sociale betrekkingen Sociale verhoudingen			0	0	0
Culturele integratie	Evaluaties					

De socioloog bestudeert expliciet de integratie op het vlak van de structuur en de cultuur. De integratie verloopt niet steeds op beide vlakken. Het is goed mogelijk dat één van de twee vlakken meer geïntegreerd is dan het andere. Het is eveneens duidelijk dat de integratie tot de verschillende deelvlakken van de structuur en de cultuur kan beperkt worden, b.v. interactionele en normatieve integratie. Onderzoekstechnisch is het trouwens noodzakelijk de deelvlakken te bekijken omwille van de indiceerproblemen.

Op basis van de grote personeelsswisseling in de Engelse 'slum schools' kan men de vraag stellen of deze leraars en leraressen wel geïntegreerd waren in deze scholen. Een culturele integratie bleek er niet te bestaan : leraars hadden een 'middle-class'-cultuur die moeilijk in harmonie kon gebracht worden met deze van de leerlingen. Vermoedelijk

(1) Vergelijk :

- LANDECKER, W.S., "Types of integration and their measurement", *The American Journal of Sociology*, 56e jg., nr. 4, januari 1951, p. 332-340.
- LANDECKER, W.S., "Integration and group structure : an area for research", *Social Forces*, 30e jg., 1951-1952, p. 394-397.
- FICHTER, J.H., *op. cit.*, p. 408-411.
- VAN ZUTHEM, H.J., De integratie van de onderneming als sociologisch vraagstuk, Assen, Van Gorcum en Comp. N.V., 1961, p. 22.

bevorderde dit de harmonisatie van de sociale betrekkingen en sociale verhoudingen tussen leraars en leerlingen niet zodat een sterk personeelsverloop niet uitgesloten bleef.

Bij de studie van de sociale integratie moet men eveneens aandacht hebben voor de integratie-objecten daar zij bepalen op welk vlak de integratie kan verlopen. Aangezien er binnen de collectiviteit bij definitie geen interactie wordt verondersteld is er daar dan ook geen sprake van structurele integratie op het vlak van sociale betrekkingen, wel op het vlak van sociale verhoudingen en evaluaties (cfr. Hoofdstuk 5). Binnen de groep echter kan de integratie over alle mogelijke integratie-vlakken verlopen.

In bovengenoemde probleemstelling gaat het om de vraag van de integratie van bepaalde roldragers in een groep (klas) en een collectiviteit (school + collectiviteit van herkomst van leerlingen). De leraar formuleert in dit geval immers een andere definitie van klas en school dan zijn leerlingen. De definitie van de leerlingen gebeurt vanuit een bewustzijn van ondergeschiktheid waaruit een zekere rivaliteit ontstaat t.g.o. de verdedigers van de cultuur van de middenklasse. Deze twee tegengestelde situatie-definities verhinderen de integratie van vele leraars en leraressen in de scholen.

Door dit gebrek aan integratie van leraars wordt er meteen ook een mogelijke weg opgebroken voor een stuk integratie van de collectiviteit van de middenklasse en de collectiviteit van de arbeidersklasse. I.p.v. tot een harmonisatie van waarden te komen worden er de tegenstellingen geaccentueerd.

Men moet verder nog beklemtonen dat de sociale integratie een proces is dat kan verlopen van een zeer oppervlakkige naar een sterke integratie. Daarom wordt er hier niet gesproken van gelijke sociale betrekkingen, verhoudingen en evaluaties. M.a.w. er moet een overeenstemming bestaan tussen de sociale betrekkingen, verhoudingen en evaluaties tussen de verschillende roldragers, groepen en collectiviteiten tot een welgeordend geheel. De mate van overeenstemming binnen de groepen en collectiviteiten hangt af van elke groep en collectiviteit. Verschil

in tijd en plaats zijn hiervan de oorzaak.

VAN ZUTHEM maakt in verband met de tijdsgebondenheid der eisen van sociale integratie een onderscheid tussen 'natuurlijke' en 'feitelijke' sociale integratie. De natuurlijke mate van integratie is het criterium om de feitelijke integratie af te meten, maar dit eerste moet gerelateerd worden met de tijd (1).

De sociologie - ofschoon er heel wat onderzoek over het sociale integratie-fenomeen heeft plaats gehad - is nog niet tot een theorie van de sociale integratie gekomen. P. Blau formuleert weliswaar een theorie van de sociale integratie maar hij voegt er onmiddellijk aan toe dat er meer onderzoek nodig is. Zijn theorie vat hij als 't volgt samen : "eine Gruppe ist kohärent, wenn ihre Mitglieder durch Bindungen gegenseitiger Anziehung zusammengehalten werden" (2).

(1) VAN ZUTHEM, H.J., op. cit., p. 36-38.

(2) BLAU, P.M., "Eine Theorie der sozialen Integration",
HARTMAN, H., op. cit., p. 215.

Hocdstuk 7

SOCIALE CONTROLE EN SOCIALE VERANDERING

§ 1. STRUCTUURBEHOUD EN SOCIALE VERANDERING

Wanneer men één of ander sociaal systeem bestudeert gedurende een zeker tijdsverloop dan wordt men geconfronteerd met een stuk verandering van bepaalde structurele en culturele elementen maar eveneens met een stuk behoud van structuur en cultuur. Wij zijn immers in staat om de identiteit van een groepering opnieuw vast te stellen ook al is die groepering niet meer volledig dezelfde. In dit verband kunnen wij aan onze eigen Leuvense universiteit denken. Elk jaar komen hier nieuwe studenten aan en zijn er vele die om verschillende redenen deze universiteit verlaten. Dit is eveneens het geval voor het academisch en wetenschappelijk personeel, en het administratief en technisch personeel. De organisatie-structuur van dit ogenblik verschilt voor een groot deel van deze tijdens de 15e eeuw. Beleidsorganen worden jaarlijks anders samen gesteld. Het zijn niet langer dezelfde leden die steeds aan dezelfde groeperingen deelnemen. Toch blijft men spreken van de Leuvense universiteit; men blijft de eigen identiteit van deze groepering herkennen. Het is immers zo dat een aantal van de evaluaties gedurende een aantal jaren behouden blijven en dat de structuren eveneens onveranderd overkomen. De centrale plaats die aan het veroveren van wetenschappelijk inzicht en overbrengen van wetenschappelijke kennis gegeven wordt is dezelfde als vijfhonderd jaar geleden. Posities die vroeger bestonden (rector, dekaan, hoogleraar, student) bestaan nu nog. Conflicten kwamen vroeger voor en nu nog. Deze universiteit vertoont dus tegelijkertijd vormen van verandering en van behoud.

Deze "levende" groeperingen vormen het onderzoeksobject van de sociologie. Behoud en sociale verandering komen op die wijze dicht bij elkaar te liggen. Beide vindt men gelijktijdig in het sociale handelen terug.

Dat is mede aanleiding geweest voor tal van sociologen om ofwel hoofdzakelijk de continuïteit, ofwel de sociale verandering centraal te stellen. De functionalisten hebben o.m. steeds veel aandacht gegeven aan het behoud van het evenwicht in de bestaande structuren. De kritische school daarentegen steldemeer het eigen historische karakter van een bepaald sociaal proces in het licht. Al naargelang van de sociologie-opvatting werd dus ofwel het sociale controle-proces beklemtoond ofwel het sociale veranderingsproces.

Om het sociale handelen inzichtelijk te maken is zowel sociale controle als sociale verandering belangrijk. Deze twee processen zullen dan ook in de volgende bladzijden geanalyseerd worden.

§ 2. SOCIALE CONTROLE

1. Wat is sociale controle ?

De school is wellicht één van de instituties in onze samenleving die een zeer grote aandacht heeft voor het uitoefenen van één of andere vorm van sociale controle. De school is de institutie die alles tracht te doen ten dienste van het kennisideaal. Dit is niet het enige (cfr. de idee van de persoonlijkheidsvorming uit de didaktiek) doel, maar toch dikwijls het voornaamste. De schoolstructuur wordt voor het grootste deel vanuit dit doel geformuleerd. Formele groepsvorming en aanstelling van leraars gebeurt voor het grootste deel, vanuit de opstelling dat de verwerving van kennis veilig moet gesteld worden. Met dit voor ogen wordt een bepaald curriculum geformuleerd dat in functie wordt gezien van het zo ver mogelijk doordringen in de scholenhiërarchie. Om dit ideaal te bereiken wordt de ganse klas-structuur speciaal gericht. De eigen status van de leraar, de relaties tussen leerlingen onderling en leraar het gebruik van sancties en symbolen, het hanteren van autoriteit en macht staan allen ten dienste van het realiseren en het behoud van dit kennis-ideaal. Afwijkingen van dit ideaal worden tegengewerkt

en desnoo^{ds} gesanctioneerd door verwijdering van deze die dit ideaal niet tot op een zeker niveau kunnen bereiken. Dat men spijs de verschillende school-is-dood-verdedigers (J. Illich, E. Reimer, P. Goodman) , nog steeds gelooft in de werking van de school als controle-instrument blijkt wel uit de nieuwe schoolse opleidingen voor nieuwe beroepen.

Sociale controle werd in voorgaande alinea beschreven als het proces waarin een roldrager, groep of collectiviteit drukt uitoeft op een roldrager, groep of collectiviteit door middel van socio-culturele instrumenten. Deze druk bewerkt dat afwijkingen van een bepaalde institutie worden verhinderd en/of verwijderd, en/of een bepaalde institutie wordt ingevoerd en/of verstevigd.

In deze definitie ligt de volgende typologie besloten. We vertrekken vanuit de confrontatie van de actors en de objecten van de sociale controle.

	Objecten		
Actors	Roldrager	Groep	Collectiviteit
Roldrager (positionele controle)	positionele controle van de roldrager I	positionele controle van de groep IV	positionele controle van de collectiviteit VII
Groep (groepscontrole)	groepscontrole van de roldrager II	groepscontrole van de groep V	groepscontrole van de collectiviteit VIII
Collectiviteit (collectiviteitscontrole)	collectiviteitscontrole van de roldrager III	collectiviteitscontrole van de groep VI	collectiviteitscontrole van de collectiviteit IX

Voor de hier gehanteerde begrippen dient er verwezen te worden naar de hoofdstukken 4 en 5.

De juist genoemde negen types van sociale controle kunnen in twee types worden ingedeeld op basis van de omvang van de actor in vergelij-

king met de omvang van het object. Men kan hier een onderscheid maken tussen de controle door een kwantitatieve minderheid en de controle door een kwantitatieve meerderheid. Het eerste type vindt men zeer duidelijk in de kleinere types IV, VII en VIII en is mogelijk in de types V en IX. De controle door een kwantitatieve meerderheid komt in haar zuivere vorm voor in de vakken II, III en VI, en kan eveneens plaatsvinden in verhoudingen als beschreven in vakken V en IX.

Eén type vindt binnen deze indeling volgens het kwantitatieve criterium geen plaats : type I. Hier kan men geen beroep doen op een numeriek overwicht of onderschikking. Hier is enkel een kwalitatieve onder- of bovenschikking mogelijk. Dit criterium zou men met evenveel reden op de andere types kunnen toepassen. Om dit theoretisch te ontwikkelen zou men op zoveel kwalitatieve criteria beroep kunnen doen, dat een dergelijke uitwerking nog maar weinig zin heeft.

Op basis van de vier resultaten van de sociale druk kunnen vier types van sociale controle worden onderscheiden : 1) wanneer de afwijkingen van een bepaalde institutie worden verhinderd, dan kan men dit preventieve sociale controle noemen; 2) wanneer de afwijkingen van een bepaalde institutie worden verwijderd, dan kan men spreken van curatieve sociale controle; 3) indien de sociale controle een institutie invoert dan kan men de term "vernieuwende sociale controle" gebruiken; en 4) indien de sociale controle een institutie bevestigt, dan lijkt ons de term "behoudende sociale controle" geschikt.

2. Enkele sociale controle-instrumenten

De sociale controle veronderstelt een aantal instrumenten maar bestaat niet uitsluitend uit instrumenten die sociale controle bewerken. Deze stelling bevat een ruime controle-opvatting en laat plaats voor de studie van de controle-instrumenten. Vele schrijvers opteerden voor een instrumentele benadering waardoor zij verleid worden een poging te ondernemen om een uitputtende lijst van controle-instrumenten te geven. Hierdoor kwam men niet tot een syntetische studie van de sociale contro-

le. In deze paragraaf willen we niet breken met hiergenoemde stelling, ofschoon enkele instrumenten geanalyseerd zullen worden. Deze analyses is belangrijk omwille van de betekenisvolheid van de geanalyseerde instrumenten in het sociale handelen.

A. Sancties

T.D. Eliot noemt sociale sanctie "Elke bedreiging met straf of belofte van beloning door of voor een groep geuit tegenover het gedrag van de groepsleden met het doel conformiteit met normen en wetten te bereiken" (1).

Vroeger werd reeds gewezen op de betekenis van de sancties om de voldoening van de verwachtingen af te dwingen, die de maatschappij formuleert tegenover roldragers. Er werd daarbij gesteld dat het afdwingen van moet-verwachtingen gesteund werd door negatieve sancties. Heinrich Popitz meent dat een norm geen geldigheid bezit tenzij afwijkingen van een norm worden gesanctioneerd. Deze sanctie heeft slechts zin wanneer zij van de groep uitgaat en geen private aangelegenheid blijft. De kennis van de normen is niet te achterhalen door opinie-onderzoek, maar wel door observatie van het handelen van de mensen. Hierin speelt de sanctie een belangrijke indicator. De veranderingen in de normen kunnen afgelezen worden uit de veranderingen in de sanctioneringen van het sociale handelen (2).

In het onderwijssysteem is één van de belangrijkste vormen voor de leerlingen zo goed mogelijk het kennis-ideaal veroveren. Om deze norm te doen naleven heeft men een reeks van beloningen en straffen ingevoerd in het onderwijs die met verschillend resultaat worden gehanteerd. Highfield en Pinsent hebben bestudeerd welke sancties het meest gebruikt worden bij moeilijke kinderen en welke van deze sancties het meeste effect hebben. Zij kwamen tot de volgende vaststelling (3).

(1) FAIRCHILD, H.P., *op.cit.*, p. 292.

(2) POPITZ, H., "Soziale Normen", *Archives Européennes de Sociologie*. Tome II, n°2, 1961, p. 193-196.

(3) SHIPMAN, M.D., *op.cit.*, p. 112-120.

TABEL

Rangorde van de sancties vlg. het aantal leerlingen
waarop zij toegepast werden en vlg. hun efficiëntie

	Rank order		Rank order of effectiveness	
	Boy	Girl	Boy	Girl
Appreciation	1	1	2	2,5
Good marks for written work	2	2	5	5,5
Interest	3	4	1	1
Public praise	4	3	3,5	4
Success in test	5	5	11	11
Class treat	6	6	6	8
Good marks for team	7	7	10	10
Made monitor	8	8	8	2,5
Leadership	9	9	8	7
Good report to parents	10	10	8	5,5
Material reward	11	11	3,5	9

Al deze sancties zijn grotendeels positief voor deze leerlingen die het doel van de school trachten te realiseren. Zij hebben over het algemeen een symbolische betekenis. Eén is dit niet, nl. de materiële beloning. Deze wordt ook het minst gebruikt maar blijkt bij de jongens nogal veel effect te hebben.

Naast deze positieve sancties worden er eveneens negatieve gebruikt. Zowel voor jongens als meisjes ziet men de volgende rangorde vlg. de frequentie van het gebruik : 1) aansporen om inspanningen te doen, 2) een officiële berisping, 3) constante controle, 4) dreigen met straf, 5) goede cijfers afnemen of slechte cijfers geven, 6) isoleren, 7) school laten blijven, 8) een privilege ontnemen. Daarna verschilt deze rangorde enigszins voor jongens en meisjes. Bij jongens komt een zachte lijfstraf op de 9e plaats, 10) naar een hoger gezag zenden, 11) strenge lijfstraffen (stok), 12) overtreding meedelen aan ouders. Voor de meisjes komen deze straffen respectievelijk op de 10e, 9e, 12e en 11e plaats.

De meeste straffen situeren zich op het vlak van het overtuigen van de leerlingen op basis van waarden die eigen zijn aan de school. Enkel in zeer moeilijke gevallen, leerlingen die de waarden van de school niet nemen of niet geleerd hebben wordt er gebruik gemaakt van zware lijfstraffen. Highfield en Pinsent stellen vast dat in 40 % van de Modern Secondary Schools in Engeland de stok nog beschikbaar was voor lijfstraffen. Men kan dus besluiten dat de school haar normen tracht te doen naleven met behulp van sancties die een symbolische betekenis hebben binnen de globale schoolcultuur, maar dat men anderzijds lijfstraffen durft gebruiken voor de kinderen die deze symboliek niet direct vatten.

Een aantal sociologen hebben de sancties bestudeerd onder hun diverse verschijningsvormen. Het gevaar is niet denkbeeldig dat men door deze werkwijze blijft steken in een onvolledige lijst van sancties met een zuiver descriptieve betekenis. Het is dan ook zinvoller de vraag te stellen naar de betekenis van de sancties voor het sociale handelen. In dit verband dient er gewezen te worden op de mogelijke houdingen en gedragingen tegenover de sociale normen volgens Gerth en Mills. De verschillende types die zij onderscheiden zijn waarschijnlijk gevolg van verschillende sancties. Onderzoek zal hier het antwoord op moeten geven (1).

Gerth en Mills onderscheiden vier mogelijke types op basis van de houding en het gedrag tegenover idealen en normen :

Gedrag in referentie met norm of ideaal	Houding tegenover ideaal of norm	
	+	-
+	I	II
-	III	IV

Type I wordt gevormd door personen die naast een positieve houding tegenover de idealen en normen zich eveneens overeenkomstig deze idealen

(1) GERTH, H. & MILLS, G.W., *Character and social structure*. New York Harcourt and Brace and World, Inc., 1964 (1953), p. 266-272.

en normen gedragen. Dit type bevat de roldragers, die hun rol perfect vervullen; zij hebben de normen volledig geïnternaliseerd.

Type II bestaat uit personen die zich wel volgens de norm gedragen, maar die zich inwendig er niet mee akkoord verklaren. Deze kan men de conformisten of opportunisten noemen. Het is de houding van hen die geen moeilijkheden willen, van hen die vrezen voor de sancties en zich bijgevolg maar schikken naar de gewoonte.

In type III bevinden zich de personen die een positieve houding aannemen tegenover normen maar niet handelen volgens deze normen. Men kan hier spreken van hypocrieten. Wanneer deze personen ter goeder trouw handelen dan wordt dit "rationalisatie" genoemd. In dit geval zoekt hij sociaal aanvaardbare redenen voor zijn sociaal niet-aanvaardbaar gedrag.

Type IV tenslotte is samengesteld uit personen die noch de normen van de groepen aanvaarden noch zich gedragen volgens deze normen. Dit is de nonconformist.

Het is duidelijk dat de sancties voor deze verschillende types niet dezelfde zullen zijn. De aard van de sancties moet empirisch achterhaald worden. Langs deze typologie wordt de aandacht systematisch op de betekenis van bepaalde sanctievormen gericht.

In onze samenleving heeft vooral een afwijking die zichtbaar wordt in het gedrag zware gevolgen voor de actor. Men sanctioneert deze actors dikwijls door wat men "labeling" of "etiketteren" noemt. Dit is een proces van definitie van een situatie door een geheel van mensen die het gedrag van de ander als afwijkend beschouwen. Dit kan gebeuren door de globale samenleving, een individu (b.v. de significante andere) of door organisaties. Deze definitie is situationeel zeer sterk bepaald (1).

Elke afwijking heeft niet voor iedereen dezelfde betekenis en wordt dan ook niet even zwaar gesanctioneerd. In 1965 heeft J.L. Simmons bij 28) volwassenen een onderzoek gedaan naar de graad van afwijking van

(1) SCHUR, E.M., *Labeling deviant behavior. Its sociological implications*. New York, Harper + Row, 1971, p.7-36.

het normale gedrag dat zij meenden te zien bij 13 zwak of sterk afwijkende categorieën. Als men de graad van afwijking uitzet op een schaal van 1 tot 7 waarbij 7 de hoogste graad van afwijking geeft dan kwam men tot de volgende gemiddelde scores (1) :

intellectuals	2,0
former mental patients	2,9
atheists	3,4
ex-convicts	3,5
gamblers	3,6
beatniks	3,9
alcoholics	4,0
adulterers	4,1
political radicals	4,3
marihuana smokers	4,9
prostitutes	5,0
lesbians	5,2
homosexuals	5,3

Interessant is eveneens dat er een sterke relatie bestond tussen de graad van intolerantie tegenover ethnische minderheden en intolerantie tgo. afwijkende individuen. Verder stelde Simmons vast dat deze intolerantie groter was bij personen van ouder dan veertig jaar dan bij jongeren; er was ook een grotere intolerantie waar te nemen bij de minste schools-gevormden. Men mag nochtans niet uit het oog verliezen dat het meer om een Amerikaanse steekproef gaat die in 1965 werd genomen. Generalisaties op basis hiervan zijn gevaarlijk.

Uit dit onderzoek is wel duidelijk geworden dat wij etiketteren. Nu doen wij dit niet uitsluitend op basis van het feit dat iemand de normen van de samenleving niet naleeft. Dit is een belangrijke reden maar niet de enige. Ook lichamelijke en geestelijke gebreken liggen aan de basis van dit proces. Erving Goffman spreekt in dit verband van "stigma". Het is een kenmerk dat niet hoog gewaardeerd wordt en in bepaalde gevallen aanstoot geeft. Deze stigmata vindt men onder verschil-

(1) SCHUR, E.M, *Labeling deviant behavior. Its sociological implications*. New York, Harper + Row, 1971, p. 43-44.

lende vormen : 1) misvormingen van het lichaam, 2) tekortkomingen van individuele aard (wilszwakte, tegennatuurlijke hartstochten, enz.) en 3) stamstigmata van ras, volk en godsdienst. Door dit stigma wordt een discrepantie tussen de virtuele en actuele sociale identiteit tot stand gebracht. De virtuele sociale identiteit bestaat uit de kenmerken die iemand behoort te hebben, d.z. toegeschreven kenmerken (men mag geen misdaden bedrijven b.v.). De actuele sociale identiteit bestaat uit de kenmerken die iemand in feite bezit. Deze twee identiteiten kunnen door stigma verschillen zodat de gestigmatiseerde als een afwijkende wordt beschouwd. Tegenover deze gestigmatiseerde heeft de maatschappij verwachtingen die ofwel te hoog liggen, ofwel te laag voor de mogelijkheden van de gestigmatiseerde. In elk geval ziet men to. deze discrepantie zware sancties gehanteerd (1).

B. Het ritueel en de ceremonie (2)

a) Onder ritueel wordt een formele rythmische procedure verstaan die de opeenvolging van de handelingen controleert die op eenzelfde doel gericht zijn en die herhaald worden zonder variatie wanneer de gelegenheid zich voordoet. Wanneer er dan toch een verandering in de opeenvolging van de handelingen optreedt dan wordt dit als fout aan gevoeld omdat de breuk van het rythme het plechtige karakter van de handelingen heeft gebroken. Het is eerder een emotionele breuk. Grote gebeurtenissen in het leven van de mens gaan met een ritueel gepaard (b.v. geboorte, dood, huwelijk).

Door het ritueel krijgen handelingen die een routine-karakter zouden vertonen een belangrijke betekenis. Religieuze en burgerlijke plechtigheden worden hierdoor gekenmerkt. Ook in verenigingen waar het frekwente contact van de leden de belangrijkheid van de vereniging zou doen afnemen zorgt het ritueel voor een herstel van het biezondere karakter van de vereniging.

In de scholen bestaat er een ganse reeks van rituele handelingen waardoor een bepaald waardenpatroon en gedragspatroon gehandhaafd

(1) GOFFMAN, E., *Stigma*. Deventer, Van Loghum Slaterus, 1971, 151pp.

(2) MACIVER, R.M. & PAGE, C.H., *op.cit.*, p. 149-155.

blijft. Basil Bernstein c.s. maakt een onderscheid tussen consensueel en differentiërend ritueel. Bij jaarlijkse schoolfeesten b.v. wordt de geest van saamenhorigheid van de ganse school beklemtoond. Dit gebeurt ook tijdens regelmatig terugkerende religieuze plechtigheden. Differentiatie tussen de schoolleden wordt eveneens dikwijls door een bepaald ritueel ondersteund : b.v. het eigen ritueel van een klas affirmeert de saamenhorigheid van leeftijdscategorieën. Door een bepaald ritueel wordt er soms een groter gezag toegewezen aan de andere leeftijdscategorieën. Als school wordt er soms ritueel gevolgd om het geslacht te beklemtonen : b.v. sportfeesten voor jongenscholen. Andere scholen cultiveren meer hun elite-karakter door een bepaald ritueel waarin hun hogere roeping wordt geaffirmeerd (b.v. bepaalde praktijken bij het einde van zijn college-tijd) (1).

- b) Het ceremonieel anderzijds is elke gevestigde procedure met een formeel en waardig karakter die de belangrijkheid van een gebeurtenis bepaalt. In tegenstelling met het ritueel heeft het ceremonieel niet regelmatig plaats. Het ceremonieel kan wel beroep doen op gebruiken uit het ritueel. Door de ceremonie wordt het behoud van de sociale orde verzekerd.
- c) Factoren die het ritueel en ceremonieel ondersteunen. De onpersoonlijke vaardigheid en plechtigheid van deze formele handelingen verzekeren het voortbestaan van sociale orde. De verpersoonlijking van bepaalde handelingen zou de sociale orde kunnen vernietigen en bijgevolg zal de samenleving vormen zoeken die de persoonlijke gebreken tot een minimum beperken (b.v. men groet een graad en niet officier X).

Daar de sociale orde van mythe's leeft (d.i. het geloof in de wet, de vrijheid, enz.) moeten deze mythe's in leven gehouden worden. Het ritueel en ceremonieel bevestigen dit geloof in de mythe's zonder dat er een rationele verklaring bij komt kijken.

Tenslotte moet het nuttigheidskarakter van het ritueel en het ceremonieel beklemtoond worden. Zij geven immers de wijze aan waarop iemand in bepaalde omstandigheden moet handelen.

- (1) BERNSTEIN, B., e.a. "Ritual in education", in *School and Society. A Sociological reader*. London, Routledge + Kegan Paul, 1973, p. 160-165.

c. Social symbolen

Horst J. Helle erkent in zijn werk *Soziologie und Symbol* vier dimensies in de sociale symbolen (1).

- 1) Het sociale symbool is een verbinding tussen betekenis en voorwerp. De betekenis van een symbool kan niet afgeleid worden uit de materiële eigenschappen van het symbool (b.v. de sterren van een officier). De materie is enkel drager van betekenis.
- 2) In het sociale symbool worden er verschillende kennisvormen naast elkaar geplaatst. Zowel de kennis van de normen als van de evaluaties wordt langs de symbolen veruitwendigd. "Hamer en sikkel" b.v. drukken het communistisch geloof en de normen die het organisatorisch administratieve gezag van de Sowjetstaat beheersen uit.
- 3) Het voorbije en het toekomstige handelen gaan in elkaar over. In het sociale symbool wordt de betekenis van de vroegere prestaties van een groep aanwezig gesteld. Er ligt tevens een verwijzing in naar het continueren van bepaalde handelingen in de toekomst.
- 4) Een sociaal symbool is een objectivering van de betrekking tussen een empirisch en een gedefiniëerd subject. M.a.w. de drager (empirische) van een sociaal symbool vindt in het symbool een band met de ideale drager (b.v. de sterren van een officier, objectiveren de betrekking van de concreet bestaande en ideaal gedefinieerde officier).

Deze vier dimensies moeten in een teken worden gevonden wanneer men dit een sociaal symbool wil noemen. Op basis hiervan kan men een onderscheid maken met het "signaal". Een signaal duidt wel gedragsnormen aan maar het zegt niets over de kennis van de waarden in de collectiviteit of groep. Wanneer iemand b.v. stopt voor een omgekeerde driehoek dan weet men niet dat hij het doet omwille van eerbied voor eigen leven, of omwille van eerbied voor het gezag, of omwille van vrees voor ongelukken, enz. Men weet wel dat hij moet stoppen.

Helle onderscheidt verder 3 types van symbolen. Op de eerste plaats de "Werte-Normen-Symbole". Hieronder verstaat hij objectiveringen van

(1) HELLE, H.J., *Soziologie und Symbol*. Köln und Opladen, Westdeutscher Verlag, 1969, p. 72-85.

handelen dat zijn subjectieve betekenis zowel op een collectiviteit als op een organisatie heeft gericht. Dit is b.v. het geval met de rijkdom van Calvinist tijdens het vroegkapitalisme. De rijkdom is het symbool van een religieuze waarde en een puriteinse norm.

Een ander type bestaat uit "Werte-Fakten-Symbole". Dit zijn objectiveringen van het handelen van een actor, los van een organisatie, waar- door hij zijn waarden-opvatting veruitwendigt. Deze objectivering moet dan echter wel als symbool door de collectiviteit herkend worden. Dit zijn b.v. gedenktekens die iemand plaatst los van gelijk welke organisa- tie.

Een laatste type is het "Normen-Fakten-Symbol". Dit symbool is typisch voor een organisatie. Het gaat hier om een objectivering van het hande- len van een actor waardoor de normen van een organisatie veruitwendigd worden. De organisatie drukt b.v. door de omvang van de schrijftafel uit in welke mate de man, die daaraan werkt, in overeenstemming met de normen van de organisatie handelt.

Deze organisatie zal na een tijd, indien zij niet met een collectiviteit verbonden is, haar eigen bestaan als waarde definieren. Hier worden de normen van de organisatie buiten discussie geplaatst en worden de waar- den aan de normen, d.i. het behoud van de organisatie aangepast. De waarden van de organisatie wordt op die wijze in het handelen van de organisatie tot een symbool geobjectiveerd. Dit noemt men "Selbstwert- symbol der Organisation". Ook in de collectiviteit kan dit fenomeen optreden. De collectiviteit wordt dan symbool voor de waarden die zij pretendeert voor te stellen, d.i. "Selbstwertsymbols des Kollektivs".

Het veranderingsproces in deze symbolen neemt gewoonlijk het volgende patroon aan. Bepaalde waarden worden door collectiviteiten naar voor geschoven met behulp van "Werte-Fakten-Symbole". Deze tracht men weer vast te leggen in een organisatie en nu komen de "Werte-Normen-Symbole" centraal staan (consolidatie). In de desintegratiefase tenslotte wordt de organisatie losgekoppeld aan de collectiviteit. De organisatie gaat tenslotte functioneren om zichzelf te handhaven, d.i. het "Selbstwert- symbol der Organisation" wordt ingevoerd. Hier komen ook meer "Normen- Fakten-Symbole" aan de orde.

De school is op dit ogenblik een organisatie die een zeer bijzondere positie inneemt in onze samenleving. De school heeft de plaats gekregen van de institutie voor onderwijs en opvoeding, zodat het bestaan van deze school voor de meeste in onze samenleving niet in discussie staat (Hierop komt nu wel voor reactie van schrijvers als J. Illich, Reiner, P. Goodman). De school vormt een waarde op zich die moet gehandhaafd worden. De structuur van de bestaande organisatie wordt dan ook zo veel mogelijk gehandhaafd. Veranderingsprocessen komen zeer moeilijk op gang. De bestaande symboliek die vooral de normen van deze organisatie beklemtoont blijft dan ook behouden.

De school wordt doorkruist door een grote hoeveelheid symbolen. Dilke stelde vast dat een leerling in Winchester 126 symbolen moest leren begrijpen om zijn weg door deze "public school" te vinden (1). In onze scholen kent iedereen de symboliek van het bureel van de directeur of directrice, de plaats van de leraar in de klas, vroeger de kleur de wekelijkse rapporten, enz.

D. De macht

Macht wordt dikwijls met sociale controle gelijk gesteld. Macht draagt weliswaar bij tot het functioneren van de sociale controle, maar is er niet identiek mee. Het is een instrument voor de sociale controle.

J.A.A. Van Doorn definiëert : macht is de mogelijkheid om in overeenstemming met de doeleinden van een persoon of groep, de gedragsalternatieven van andere personen of groepen te beperken (2).

Centraal in deze definitie staat de beperking van de gedragsalternatieven, waardoor macht merkkelijk beperkter wordt dan het begrip "controle". In deze handeling ligt immers een vorm van druk die afwijkingen tegenover instituties kan veranderen.

Het machtsverschijnsel is een complex fenomeen. Een aantal differentiaties binnen het machtsbegrip lijken ons hier zeer nuttig.

(1) SHIPMAN, M.D., *op. cit.*, p. 39.

(2) VAN DOORN, J.A.A., "Sociologische begrippen en problemen rond het verschijnsel macht", *Sociologisch Jaarboek*, XI, Leiden, E.J. Brill, 1957, p. 73-122.

1) Onderscheid : machtsbasis - machtsdomein

De machtsbasis is "de waarde die in de gegeven situatie of in het gegeven systeem machtsfuncties heeft". Elke waarde heeft niet overal dezelfde functie. Kapitaalbezit kan in een samenleving b.v. de functie van sociaal prestige hebben en/of van macht. Het is verder ook zo dat ieder persoon een bepaalde "waardepositie" heeft tegenover de waarden van de samenleving. Het is mogelijk dat deze waardeposities samenval- len met de machtsposities maar het is niet noodzakelijk zo. In een kapi- talistisch stelsel b.v. heeft de gunstige positie van iemand tegenover de waarden ook een gunstige machtspositie voor gevolg.

Het machtsdomein is de waarde waarrond de machtsstrijd wordt gevoerd teneinde deze waarde te beheersen. Het is vanzelfsprekend dat niet elke waarde machtsdomein is, maar dat dit verschilt naargelang het so- ciaal systeem waar dit machtsdomein wordt bepaald.

2) Machtsvormen

a) *Accidenteale en categorische macht* (T. Geiger) :

Accidenteel is die macht waar er een machtsrelatie bestaat tussen twee individueel bepaalde personen en berust op hun persoonlijke eigenschappen of toevallige omstandigheden.

Categorische macht is elke collectieve machtsverhouding, of die in- dividuele welke bestaat op grond van het lidmaatschap van bepaalde groepen (b.v. officier in leger).

b) *Intercursieve en integrale macht* (T. Geiger) :

Intercursieve macht zijn machtsrelaties die op allerlei manieren tus- sen groepen en hun leden bestaan, b.v. tussen politieke partijen, beroepsgroepen, enz.

Integrale macht is de macht van de samenleving als geheel over de persoon. "Samenleving" kan hier ook "groep" zijn (b.v. totalitaire groepen zoals een communistische partij).

T. Parsons hanteert in dezelfde context de begrippen "economische" respectievelijk "politieke" macht.

c) *Oorspronkelijke en afgeleide macht* :

Macht kan ofwel door de machtshebber zelf worden uitgeoefend ofwel

aan derden worden overgeëragen. Dit laatste gebeurt door representatie (de macht van velen wordt aan één of enkelen overgedragen) en door delegatie (de macht van de enkeling wordt met anderen gedeeld).

3) Geïstitutionaliseerde macht.

De machtsbasis van de autoriteit is gelegen in de institutionalisatie van macht. Indien er dus een andere machtsbasis verdwijnt dan kan autoriteit nog blijven bestaan op basis van deze institutionalisatie van de macht. Wordt echter deze autoriteitsverhouding niet meer aanvaard en zo men geen andere machtsbasis heeft dan verdwijnt de machthebber in zijn hoedanigheid van machthebber (gezagscrisis).

Ofschoon macht slechts in zeer weinig situaties in de school gebruikt wordt (cfr. p. 164) en de leraars in de meeste gevallen meer gebruik maken van sancties die de leerlingen moeten overtuigen in plaats van dwingen, kan men niet ontkennen dat de leraars nog duidelijk categorische en geïstitutionaliseerde macht bezitten. Leraars bezitten immers een machtspositie in de klas : de leraars kunnen de gedragsalternatieven van de leerlingen in één bepaalde richting duwen zoals zij die menen te moeten bepalen ofwel zoals deze voorgeschreven is. De leraar is meestal in een gunstige situatie geplaatst om vele machtsmiddelen te ontplooiën daar hij na enkele jaren beroepspraktijk benoemd wordt zodat zijn leraarspositie juridisch zeer veilig wordt. Zijn macht is duidelijk geïstitutionaliseerd. Dit is nochtans niet de enige machtsbasis van de leraar. Hij zal in sommige situaties andere middelen aanwenden om zijn positie in de klas te behouden. Hiervoor doet men in bepaalde gevallen beroep op lijfstraffen. In een onderzoek in West-Berlijn bij 59 leraars stelde Kurt Holm vast dat 29 % van hen meende dat men in speciale gevallen de leerlingen soms moest slaan; 11 % was hierover een beetje onzeker. Deze eerder geringe aanvaarding van het minst gegeerde machtsmiddel impliceert echter niet dat de leraar zijn taak van handhaven van discipline zou terzijde schuiven. 91 % van deze leraars ziet het als zijn taak de orde te handhaven. Dit wordt door evenveel leraars als een noodzaak om een goed leerresultaat te behalen gezien. 93 % menen dan ook dat de leerlingen moeten erkennen dat

discipline noodzakelijk is (1). Bij deze leraars leeft dus duidelijk de overtuiging dat discipline een belangrijke zaak is die zij te handhaven hebben. Zij gebruiken daarvoor niet gelijk welk middel maar menen echter wel desnoods beroep te mogen doen op geweld.

Om te besluiten kan men zeggen dat de leraar in de permanente mogelijkheid verkeert zijn macht te gebruiken of te misbruiken. Deze vaststelling is voor Willard Walker aanleiding geweest om te stellen dat hier steeds een conflict aan de orde is. De leraar-leerling relatie is immers een vorm van geïnstitutionaliseerde dominantie en subordinatie. De leraar vertegenwoordigt de wereld van de volwassenen, de gevestigde orde en het formele curriculum en dit beeld stemt niet altijd overeen met wat de leerlingen willen. Om dit te doen aanvaarden kan macht een gemakkelijk middel zijn (2). Goede resultaten worden echter niet gewaarborgd door macht, zoals vroeger werd vastgesteld.

-
- (1) HOLM, K., "Lehrerverhalten und Beliebtheit bei Schülern", in HARTFIEL, G. & HOLM, K., Her., *Bildung und Erziehung in der Industriegesellschaft*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1973, p. 353-383.
- (2) WALLER, W., *The sociology of teaching*, New York, John Wiley, (1932), p. 195-196.

§ 3. SOCIALE VERANDERING

1. De veranderende status van de onderwijzer in Engeland en Wales (1)

Buiten een onderwijs dat geboren was uit liefdadigheid bestond er voor de armen tot de tweede helft van de negentiende eeuw geen georganiseerd onderwijs. In deze structuur moet de positie van de onderwijzer in deze periode geplaatst worden. Tot vóór 1846 moesten de onderwijzers in deze scholen zich in leven houden met de kleine bijdragen van ouders en anderen. Rijk werden deze onderwijzers niet. Men stelt dan ook vast dat deze mensen zelf afkomstig zijn uit arme gezinnen ofwel de "mislukkelingen" zijn van de middenstand. Het waren mensen die haast geen vorm van training hadden genoten en dit ook niet voor hun opvolgers eisten. De opleiding die zij gaven aan jonge onderwijzers bestond in het overdragen van de onderwijsbevoegdheid aan oudere leerlingen. Deze laatsten moesten de jongere kinderen leren lezen en schrijven. Van de onderwijzer werd vlg. "Educational Expositor" van 1853 niets anders geëist dan "an aptitude for enforcing discipline, an acquaintance with mechanical details for the preservation of order, and that sort of ascendancy in his school which a sergeant-major is required to exercise over a batch of raw recruits before they can pass muster on parade". Een positie waar men dergelijke verwachtingen tegenover koestert kan weinig positieve waardering verwachten van de samenleving. De onderwijzer werd gezien als "a man good for nothing else". Deze mensen werden slecht betaald en hadden slechte arbeidsvoorwaarden zodat de besten ook vlug een andere job kozen.

Om deze problemen op te lossen werd door het parlement in 1846 een wet aanvaard waardoor bekwame leerlingen vanaf hun 13e jaar gedurende vijf jaar "pupil-teacher" werden bij een andere "teacher" en waardoor het voor de bekwaamsten hiervan mogelijk werd naar "training colleges" te gaan gedurende twee jaar. Elk jaar moesten zij een examen afleggen

(1) TROPP, I., "The changing status of the teacher in England and Wales", in MUSGRAVE, P.W., Sociology, history and education. London, Methuen, 1970, p.193-214.

voor H.M.I. en verdienden voor hun werk 10 of 20 f per jaar. Enkel het bezit van een dergelijk officieel certificaat was een garantie om staatssubsidies te krijgen. Ook de onderwijzer kreeg een hogere wedde, nl. 10 tot 30 f per jaar.

Reeds in 1860 was de status van de onderwijzer opmerkelijk gestegen. Door zijn grotere vorming refereerde hij zich naar de andere professies. Nochtans kon hij niet hopen op een hoger inkomen en was promotie uitgesloten. Men kan stellen dat hij van de arbeiderslaag naar de "lower middle class" gestegen was. In de Engelse samenleving groeide stilaan de overtuiging dat de onderwijzer teveel opleiding genoten heeft, zodat hij zijn verwachtingen te hoog gaat plaatsen. Dit had in de ogen van de middenklasse voor gevolg dat de onderwijzer zijn verwachtingen niet kon voldoen, van job veranderde en daardoor een reeks van potentiële plaatsen ging bezetten in de industrie. Men stelde daarnaast eveneens dat de onderwijzers enkel nog maar belangstelling hadden voor de meest bekwame leerlingen, deze te erg vormden zodat zij niet meer geschikt waren voor hun latere positie. De minst bekwame leerlingen werden daarentegen verwaarloosd.

Tegen al deze aantijgingen werd in 1858 een "Royal Commission" aangesteld om deze problemen te onderzoeken. Het rapport van 1861 stelde vast dat al deze beschuldigingen ruimschoots overdreven waren. De pers vertekende echter het rapport en de sfeer tegen de onderwijzers verslechterde. In 1861 werd de "Revised Code" aanvaard waardoor verhogingen van wedde en pensioenen voor onderwijzers werden afgeschaft. Subsidie werd beperkt tot de leeftijd van 11 jaar en het aantal pupil-teachers verminderd. Spijts heftige weerstand van de onderwijzers werd deze wet vanaf 1862 toegepast. Hieruit groeit een erge weerstand en in 1870 wordt de "National Union of Elementary Teachers" gesticht.

Daar de onderwijzers geen staatsambtenaren waren was deze syndicalisatie mogelijk. Het was een belangrijke factor voor de ontvoogding van de onderwijzers. Pensioenen werden aangepast en doorstroming naar H.M.I. werd mogelijk. De opleiding van onderwijzers veranderde : in steden werden speciale klassen opgericht waarin een bijzondere vorming van toekomstige onderwijzers gegeven werd. In 1890 werden in "provincial uni-

versities" "day training colleges" opgericht. Dit laatste was van uitzonderlijk belang. Nochtans voelden de onderwijzers zich nog niet behoren tot "cultured middle class : Zij werden nog door de volgende stereotypering achtervolgd :

- 'that the teacher owed his position to the charity of others',
- 'that the teacher's work required no special abilities, that his hours of work were short, and his holidays were long',
- 'that the teachers as public servants had no right to any opinions of their own on educational politics'.

De onderwijzers hlevten zich geïsoleerd voelen en vertoonden 'status anxiety'. Daardoor waren zij naar de T.U. gedreven, maar geestelijk voelden zij zich niet met de arbeiders verbonden.

Met de leraars van het secundair onderwijs voelden zij zich ook niet verbonden. De leraars beschouwden hen trouwens als minderwaardige concurrenten. De leraars beschouwden de onderwijzers als "uncultured", a drillmaster using tyrannical methods to enforce learning". De onderwijzer zag de andere als "a snob who was incapable of teaching his limited store of knowledge".

De positie van de onderwijzer werd verder nog aangetast door de Education Act van 1902 (o.l.v. Morant) die vooral de "grammar schools" begunstigde. Het L.O. werd voorgesteld als een zaak voor gans het volk en het M.O. was voor de elite. Doorstroming voor onderwijzers naar M.O. was niet mogelijk.

Vanaf 1914 gaat de N.U.T. terug scherp in de aanval en kan het door de omstandigheden tot goede resultaten voor de onderwijzers brengen. Er kwam immers een tekort aan onderwijzers. De salarissen werden opgetrokken. De vorming werd verbeterd en graduates werden aangetrokken. De N.U.T. had zeer efficiënt werk verricht voor financiële en politieke erkenning van de onderwijzers. De waarde die de samenleving hechtte aan onderwijs nam in die periode opmerkelijk toe. In deze periode wint de onderwijzer aan waardering in de samenleving.

2. Wat is sociale verandering en welke zijn de componenten van een theorie van sociale verandering ?

Sociale verandering kan men beschrijven als een significante wijziging van het sociale gestructureerd handelen en/of de cultuur. Wanneer men daarbij spreekt van een "significante wijziging" dan kan men dit operationeel zien als een "objectief waarneembare" wijziging.

In deze laatste zin ligt een zwaar probleem vervat, nl. hoe gaat men de verandering in het geheel van een sociaal systeem erkennen ? Is het immers niet zo dat indien het gehele sociale systeem verandert men niet meer kan spreken van dezelfde identiteit, zodat men niet meer direct van een verandering kan spreken. Dit is echter niet het geval. Wanneer b.v. een bepaalde universiteit van structuur verandert dan gaat het steeds om eenzelfde universiteit. Een "totale" verandering is niet mogelijk. Sociale verandering is altijd partiëel, maar in die partiële verandering is er een verandering die men "oppervlakkig" noemt en een "fundamentele" verandering. Hier rijst dan de vraag wanneer is een verandering fundamenteel ? Percy Cohen meent dat men dit kan benaderen door na te gaan, welke van de factoren A, B, C, D en E een verandering veroorzaken.

Indien A een verandering in B, C, D en E veroorzaakt en indien A niet wijzigt wanneer B, C, D en E wijzigt dan heeft A een centrale betekenis en kan fundamentele veranderingen veroorzaken. B.v. kunnen de politieke en economische instellingen het succes van een schrijver sterk bepalen, maar het artistieke succes van een schrijver heeft geen invloed op de politieke en economische instituties. Ofwel kan men ook vaststellen dat de factoren A, B of C niet kunnen voorkomen tenzij zij veranderingen voortbrengen in E, F of G, terwijl veranderingen in E, F of G kunnen voorkomen zonder veranderingen in A, B of C te veroorzaken. A, B en C vormen dan duidelijk de kernbestanddelen van het sociale systeem. Bv. indien verkiezingsresultaten het electorale systeem niet veranderen, maar wanneer veranderingen in het electorale systeem invloed hebben op de verkiezingsuitslagen, dan mag men zeggen dat het electorale systeem een kernbestanddeel is van het politieke systeem (1). Door deze vast-

(1) COHEN, P.S., *Modern social theory* London, Heinemann, 1968, p.175-178.

stellingen werd wel de kern van een sociaal systeem bepaald maar werd niet geantwoord op de vraag of men al dan niet met een fundamentele verandering te doen heeft. Deze vraag moet telkens opnieuw bij elk feit gesteld worden. Men moet uiteindelijk de vraag stellen naar de mogelijkheid van het meten van de sociale verandering.

S.V. grijpt uiteraard plaats in de tijd. Binnen deze tijd kan de socioloog observaties doen van betrekkelijk korte duur op een betrekkelijk geringe afstand. Dit gebeurt in de "panel study". Voor langere perioden moet de socioloog beroep doen op de informatie van de historicus. Het hinderlijke van deze methode is dat de informatie van de historicus niet altijd gepast is voor de socioloog. Een geschiedkundige gaat meestal niet erg kwantitatief te werk, ofschoon hierin ook een kentering aan het komen is. Daarenboven benadert de historicus de geschiedkundige feiten niet - indien hij daartoe in staat zou zijn - vanuit een sociologisch referentiekader zodat zijn materiaal niet altijd goed hanteerbaar wordt voor de socioloog.

De eerste vraag voor de socioloog is steeds : Wat verandert er ? Daartoe moet hij op de eerste plaats duidelijk vast leggen wat hij bestudeert; hij moet een referentiekader hebben en de veranderingen daartegen projecteren. Indien men steeds met een dergelijk referentie-kader zou werken dan zou men gemakkelijk de veranderingen kunnen dichotomiseren als triviaal of tragisch. Triviaal omdat het gaat om kleine veranderingen in een blijvend systeem en tragisch omdat de verandering het totale systeem zou aangrijpen en dus blijvende gevolgen hebben (1).

Om dit te verduidelijken een voorbeeld. Veronderstel dat de sterftecijfers relatief laag en tijdelijk stabiel zijn en dat de sociale categorieën van woonplaatsen, etnische afkomst, beroep en inkomen uniform zijn. Daarenboven zouden de geboorte-cijfers relatief laag zijn, het modaal aantal kinderen per gezin per sociale categorie zou ook relatief gelijk zijn. Veronderstel nu

(1) MOORE, W.E. *Order and change. Essays in comparative Sociology*. New York, John Wiley + Sons, 1967, p.8-12.
MOORE, W.E. *Sociale verandering*, Utrecht, Prisma-Boeken, 1965, p. 30.

dat er een plotse stijging van het geboortecijfer zou optreden zodat het modaal aantal kinderen per gezin drie i.p.v. twee zou worden. Dit zou slechts geringe veranderingen tot stand brengen in de gezinsstructuur, maar er zouden sterke veranderingen optreden in de economie, de bevolkingsdichtheid en de schoolstructuur (b.v. baby boom na W.O. II). Laat ons anderzijds veronderstellen dat de gezinsomvang afhankelijk is van de sociale categorie waartoe het gezin behoort, i.c. dat er een positieve correlatie ontstaat tussen de hoogte van de status van het gezin en omvang van het gezin (terwijl grote gezinnen vroeger een lage status hadden). Kinderen worden hier dan een symbool van welstand. In een dergelijke situatie is de kans op mobiliteit van de kinderen uit de kleine armere gezinnen groter geworden. Daar de voordelen voor de kinderen uit de hogere gezinnen blijven bestaan en in de veronderstelling dat deze gunstige situatie behouden blijft, zal de grote aanwezigheid van kinderen uit de hogere gezinnen de mobiliteit van de kinderen uit de lage gezinnen verhinderen. In feite is het zo dat enkel wanneer men een omgekeerde pyramide heeft de kans groot is dat de beter gesitueerden een dalende mobiliteit zullen ondergaan.

In de eerste veronderstelling heeft men te doen met een "tragische" verandering, in de tweede gaat het om een triviale verandering.

Met Smelser kan men stellen dat de socioloog zoekt naar veranderingen in de tijd van de volgende afhankelijk variabelen :

- 1) Veranderingen in een geheel van attributen van de leden van een sociale eenheid. B.v. de verandering van de proporties personen met een verschillende leeftijd, met een verschillend geloof, met een verschillend politieke overtuiging, enz... in een sociale eenheid.
 - 2) Veranderingen in de classificaties van het gedrag van een bevolking gezien binnen een tijdsperiode. B.v. verandering in de verkiezingscijfers, misdadcijfers, zelfmoordcijfers over een bepaalde periode.
- Verskil tussen 1 en 2 wordt duidelijk door volgend voorbeeld : de pro-

(1) SMELSER, N.J. "Processes of social change", SMELSER, N.J., ed., *Sociology An Introduction*. New York, John Wiley and Sons, Inc., 1967, p. 668-698.

portie gedoctoreerden in een bevolking/ de proportie doctorandi die in 1970 een doctoraat bereiken.

In feite zijn deze twee factoren maar een specificatie van wat opgenomen is in de twee volgende begrippen.

- 3) Veranderingen in de sociale structuur.
- 4) Veranderingen in de culturele patronen.

De determinanten van de veranderingsprocessen kunnen in vier categorieën worden ingedeeld.

- 1) Het structurele gegeven voor de verandering. De structuur kan de veranderingen bevorderen, maar kan deze ook verhinderen. In een parlementair stelsel kunnen bepaalde grieven opgelost worden door verkiezingen, posities en demonstraties. In andere politieke stelsels (b.v. totalitaire) laat de structuur zulke veranderingen niet toe.
- 2) De beweegkracht, gericht op de verandering. Er moet een zekere spanning, een gebrek aan evenwicht bestaan om sociale verandering te doen ontstaan. Er ontstaat b.v. een andere vervoerspolitiek wanneer de normale vervoerskanalen niet meer aan de behoefte voldoen.
- 3) Een mobilisatie van krachten om verandering te realiseren. De optie voor een nieuwe vervoerspolitiek, b.v. impliceert dat een beroep wordt gedaan op nieuwe financiële middelen, maar ook op een andere sociale structuur : verandering in de tewerkstelling (en bijgevolg een andere sociale structuur).
- 4) De werking van de sociale controle. De sociale controle is een noodzakelijk instrument om de eens genomen optie voor sociale verandering door te drukken.

Deze componenten vormen nog geen theorie van de sociale verandering. Deze moeten in een verklarend model worden samengebracht om een theorie te vormen. Eén daarvan is b.v. de vroeger bestudeerde "cultural lag theory". De sociologie kent er echter nog vele andere, die we later zullen analyseren.

3. Hoofdprocessen van sociale verandering (1).

a) Individualisatie.

Dit proces bestaat in het ontkoppelen van het individu van de banden en de dwang van de gemeenschap. Een ideale periode voor een dergelijk veranderingsproces zag men op plaatsen waar culturen elkaar ontmoeten. Sterke persoonlijkheden maakten zich los van de oude cultuur en kwamen zo bijdragen tot sociale verandering. Politiek heeft dit een zeer grote betekenis. Het proces van individualisatie van zwarten en Mexicanen in de V.S.A. roept bekwame leiders op die met hun eigen visie het individualisatie-proces nog versnellen. Dit ziet men evenzeer in de wetenschappelijke wereld. Originele denkers zetten andere benaderingen in en doen deze ingang vinden.

b) Innovatie

Culturele innovaties zijn het resultaat van een veelheid van factoren. Grote vernieuwingen hangen dikwijls samen met een individualisatie-proces : grote politieke leiders en grote denkers zorgen voor innovatie. De richting van de vernieuwingen wordt eveneens bepaald door de belangstelling die er bestaat voor bepaalde waarden, nl. militaire, religieuze, artistieke, wetenschappelijke of filosofische. In een samenleving waar militaire waarden hoog geacht worden - bestaat er meer kans op innovatie in deze sector dan elders. Verder is de economische situatie belangrijk : perioden van economische overvloed zijn perioden van innovatie. Daarnaast is er een bepaalde technologische ontwikkeling noodzakelijk. Een ideaal klimaat voor deze gebeurtenissen heeft men doorheen de geschiedenis in de stad gevonden : "the city makes free". Een bepaalde vorm van sociale afwijking moet mogelijk zijn om los te komen van de sociale codes. Zonder vrijheid is deze innovatie niet mogelijk.

(1) NISBET, R.A., *op.cit.*, p. 370-374.

c. Politisering.

Wanneer macht, de verovering of de uitbreiding van macht een centrale plaats in de samenleving inneemt spreekt men van politisering. Dit kan gebeuren wanneer er een crisis is in een bepaald land op een aantal punten en dat de politieke orde het gezag van de strijdende partijen onderdrukt. Anderzijds kan het proces ook optreden wanneer essentiële niet-politieke wijzigingen (b.v. kerk, vakbond, universiteit) intern niet gedomineerd worden door hun eigen principes, maar door doeleinden van de politieke orde.

De betekenis van deze politisering van vakbonden, universiteiten, kerken, beroepsorganisaties kan men best aflezen uit de geschiedenis van Duitsland tussen 1933-1945. Politisering en totalitarisme gingen hier samen.

d. Secularisatie.

Dit proces omvat een verandering van de overheersing van religieuze en sacrale waarden in de samenleving naar een overheersing van waarden die direct uit de menselijke reden voortkomen. In deze opstelling sluit het begrip secularisatie dicht aan bij de term rationalisatie van M. Weber.

De huidige samenleving wordt gekenmerkt door een snel voortschrijdend proces van secularisatie. Nochtans zijn religieuze waarden niet uitgesloten. Men ziet dat in de samenleving bepaalde waarden gemakkelijk opgetild worden tot de hoogte van de godsdienstige waarden, b.v. het Nazisme breekt door in een Duitsland dat als een zeer rationeel georiënteerd land werd aangezien. Maar op hetzelfde ogenblik stelt men vast dat structuren die vroeger volgens religieuze principes werkten nu meer en meer zuiver rationele beginselen gaan aanwenden. De godsdienst beheerst niet langer meer alleen onderwijs, hulpverlening, politiek enz.

4. Theorieën van sociale verandering

De verklaring van de sociale verandering heeft de sociologen intens bezig gehouden. Wij beperken dit overzicht tot vier grote strekkingen, nl. 1) het evolutionisme, 2) het diffusionisme, 3) het functionalisme en 4) de conflicttheorie.

A. Het evolutionisme

Het evolutionisme ziet de samenleving van eenvoudige vormen naar complexe vormen ontwikkelen. Goddijn noemt dit het kernpostulaat van het evolutionisme (1) Deze sociologische (para)-theorie sloot direct aan bij het werk van Ch. Darwin over de biologische evolutie. Nochtans was er reeds voor de verschijning van de *The origin of species* in 1859 een evolutionistische strekking aanwezig in het werk van A. Comte.

August Comte (1798-1857)

Tussen 1830 en 1842 schreef Comte zijn *Cours de philosophie positive* waarin hij "la marche progressive de l'esprit humain" beschrijft. Comte vertrekt van de vaststelling dat de "progressieve marsch van de beschaving" een natuurlijke en onvermijdbare loop volgt. De feiten bewijzen vlg. hem dat deze wet van de menselijke organisatie de *oppperste wet van alle* fenomenen volgt.

Historisch staat het vast dat het gecultiveerde doel van het menselijke ras in zijn geheel beschouwd een voortdurende vooruitgang in de beschaving maakt, waaronder ook de sociale organisatie moet beschouwd worden.

Dit feit kan men zeker vaststellen, meent Comte, wanneer men de periode bestudeert van de elfde eeuw tot nu, m.a.w. te beginnen met de invoering van de observatiewetenschappen in Europa door de Arabieren. Zoals in de levende lichamen er een voortdurende correctie is van de afwijking, zo is er ook in het politieke leven een voortdurende correctie van afwijkingen. Ook het politieke leven wordt immers beheerst

(1) GODDIJN, H.P.M., *Geschiedenis van de sociologie*. Meppel, Boom, 1971, p. 93.

door de wet van de vooruitgang van de beschaving. Wanneer men ziet dat de beschaving in verschillende staten op een identieke wijze ontwikkelt, zonder dat er contacten tussen deze staten bestaan dan kan dit enkel maar gebeuren omdat zij aan een algemene wet onderworpen zijn, nl. de wet van de vooruitgang van de beschaving. Dit was bv. het geval ten tijde van Homeros in Griekenland en de oude staten in Noord-Amerika, of ook nog bij de gelijkenis van het feodalisme in Malesië en dit in het Europa van de XIe eeuw.

Hetzelfde fenomeen stelt men vast bij de ontwikkeling van de wetenschappen. Een ontdekker bouwt verder op de kennis van zijn voorgangers om zo nieuwe ideeën uit te werken. Comte besluit daaruit dat de ontwikkeling van de wetenschap een welbepaalde ontwikkeling volgt. Hij meent dat het werk van Newton niet mogelijk was zonder Kepler en Huygens.

Het menselijke ras wil steeds instinctief zijn ras verbeteren. Deze instinctieve neiging bepaalt deze fundamentele wet van de natuurlijke vooruitgang van de beschaving waardoor de successieve situaties worden bepaald vlg. dewelke het menselijke ras zich moet ontwikkelen. Deze vooruitgang is onveranderlijk. Geen enkele van de tussenliggende stappen kan worden overgeslagen of kan opnieuw beleefd worden. Er bestaat nochtans wel een mogelijkheid dat de snelheid van deze vooruitgang wordt afgeremd b.v. door politieke situaties. Dit is de enige manier waarop de mens kan ingrijpen in deze wet.

Deze wet van de ontwikkeling der beschaving wordt ook de wet van de drie stadia genoemd, omdat geschiedenis vlg. Comte steeds kan onderverdeeld worden in drie grote periode :

1. De theologische en de militaire periode : In deze periode hebben alle theoretische concepten een bovennatuurlijke stempel en de sociale relaties zijn exclusief militair. Overwinning is het enige doel en industrie wordt maar nagestreefd om het menselijke ras in stand te houden. Slavernij is legio.

2. De metaphysische en juridische periode : Hierin gaat de observatie al voor de verbeelding. Industrie neemt toe, maar wordt niet het belangrijkste. Industriële slavernij neemt af : de arbeider (slaaf) verkrijgt reeds bepaalde rechten. In het begin wordt industrie ondersteund als een middel tot militaire overwinning, later dient de militaire kracht om de industrie te beschermen.

3. De periode van wetenschap en industrie : De theoretische concepten worden positief; de observatie is het belangrijkste. De industrie komt centraal te staan en alle speciale relaties zijn industriële relaties. Productie is het enige doel van de samenleving (Het vertrekpunt van deze periode ligt in de 11de eeuw) (1).

Herbert Spencer (1820-1903)

Ook H. Spencer was net als Comte reeds voor op de ideeën van Ch. Darwin. In 1852 schrijft hij een paper *Development hypothesis* waarin hij stelt dat er een organische evolutie is die zich ontwikkelt onder de vorm van een strijd om te overleven. Dezelfde ideeën zal hij ontwikkelen in zijn werk *Principles of Sociology* (1874) waar hij zijn organische theorie van de samenleving in ontwikkelt (2).

In deze organische theorie staat de groei centraal : "Growth is common to social aggregates and organic aggregates". Dit in tegenstelling met de niet-organische wereld : "..., compared with things we call inanimate living bodies and societies so conspicuously exhibit augmentation of mass that we may fairly regard this as characterizing them both". Op basis van deze groei meent Spencer, is de samenleving verbonden met de organische wereld en is zij substantiëel gescheiden van de niet organische.

Sociale lichamen groeien niet enkel in omvang, maar ook in structuur. Juist zoals in de dierlijke wereld : gaat er met de groei van de bevolking een groei van de verschillende onderdelen gepaard.

(1) COMTE, A., "The progress of civilization through three states", in ETZIONI, A., + ETZIONI, E., *Social change*, New York, Baric Books, 1964, p. 15-20.

(2) GODDIJN, H.P.M., *op. cit.*, p. 95-96.

Naarmate de samenleving van eenvoudige naar complexe groepen evolueert, neemt de diversiteit van de verschillende delen toe.

Een eerste sociale differentiatie ontstaat er wanneer de groep zich uitbreidt, er wordt gezocht naar een normen formulerende instantie, zowel op basis van natuurlijk als bovennatuurlijk gezag. Een volgende stap is het zoeken naar een tussenliggende laag in de groep tussen de gezagdragers en de uitvoerende krachten. Door militaire macht is men immers in staat om bepaalde personen gevangen te nemen zodat zij het werk voor de groep (stam) moeten doen.

Vervolgens zoekt men een autoriteit die het gezag neemt over de gezagdragers van de verschillende geledingen van de groep. Hier kunnen dan wederom breuken in ontstaan : er zijn onderdelen die immers samen een groter onderdeel kunnen vormen. De complexiteit neemt hierdoor voortdurend toe.

Deze structurele veranderingen worden vergezeld van functionele veranderingen. Vanuit een analogie met het leven van de spons stelt Spencer dat wanneer men de laagste sociale aggregaten splitst (bv. een zwerversgroep zonder gezagdrager verdeelt) deze groep gewoon kan verder leven. Dit is ook nog het geval wanneer de groep een chef heeft die vervangen kan worden na de scheiding van de groep. Anders is het gesteld met de hogere soorten. Men kan geen zoogdier in stukken snijden en later verder leven. Dit is ook niet voor de complexere groepen het geval. Wanneer men een scheiding brengt tussen de bevolking die in leven blijft door de steenkoolnijverheid en een andere door metaalbewerking dan sterven deze mensen niet uit (1).

In tegenstelling met Comte komt Spencer niet tot een sociologische theorie. Hij formuleert een kosmische evolutieleer. De wet van de evolutie in de sociologie komt uit die algemene wet van de evolutie voort. Sociologisch mag men deze theorie dan niet noemen meent Goddijn. Zij is wel van filosofische aard (2).

(1) SPENCER, H., "*The evolution of societies*", in ETZIONI, A. + ETZIONI, E., *op. cit.*, p. 10-14.

(2) GODDIJN, H.P.M., *op. cit.*, p. 98.

Critische bemerkingen bij het evolutionisme

1. Percy S. Cohen stelt vast dat functionalistische anthropologen de evolutie-theorieën critiseren als "conjectural history", die op weinig wetenschappelijke gronden steunt. Men kan immers geen beroep doen op de primitieve volkeren om de voorgaande stadia in de ontwikkeling van de samenleving te schetsen omdat deze primitieve volkeren reeds een geschiedenis hebben.

K.R. Popper spreekt in dit verband van "historicisme". De bedoeling van een historicist is een wet van een noodzakelijke opvolging van historische stadia te oformuleren. Deze doctrine berust op een aantal opvattingen, nl. "dat sociale ontwikkeling wetenschappelijk kan bestudeerd worden; dat het het doel is van de wetenschap om causale banden vast te stellen; en dat het de taak van de sociale wetenschap is deze causale banden in de opeenvolgende stadia van sociale ontwikkeling te vinden".

Deze theorie verwerpt Popper op de volgende basis. Historicisten doen een vals beroep op de natuur- en sociale wetenschappen. Op de tweede plaats liggen de analogieën tussen sociale eenheden en fysische en organische eenheden aan de basis van veel absurde historicistische opvattingen. Grootscheepse sociale verandering zijn niet voorspelbaar. Ten vierde meent Popper dat de rol van de ideeën de sociale kennis en voorspelling verschillend maakt van de fysische kennis en voorspelling.

Popper argumenteert als 't volgt :

- 1) Theoretische wetenschap bevestigt het bestaan of het voorkomen van een bepaald fenomeen niet. De bedoeling van de theoretische wetenschap is immers vast te stellen dat fenomeen X niet kan voorkomen zonder gevolgd te worden door fenomeen Y, of dat fenomeen Y *niet kan* voorkomen zonder te zijn voorafgegaan door fenomeen X. De evolutie-wetten daarentegen stelden vast dat een bepaalde opeenvolging van stadia vlg. de wet voorkomt. Hierin ligt een vermenging van vaststellingen van trends (vaststellingen van feiten) met theoretische vaststellingen die geen vaststellingen van feiten zijn. Popper ontkent niet dat er wetten zijn in de natuur-wetenschappen die de opeenvolging van stadia kunnen vaststellen (de wet van de groei van

de organismen of van de beweging van de planeten). Deze systemen kunnen immers als relatief gesloten beschouwd worden waarin de voorwaarden van de verandering zeer precies en constant kunnen worden vastgesteld. Bij maatschappijen of sociale instituties is dit niet het geval omdat de voorwaarden van verandering eveneens veranderen.

- 2) Men kan de grootscheepse veranderingen in sociale systemen niet voorspellen omdat elke verandering in de sociale structuur een product is van de door elkaar lopende causale kettingen die in zekere mate onafhankelijk zijn van elkaar en daarom slechts accidenteel convergeren. Het grote aantal onbekenden maakt voorspelling onmogelijk.
- 3) De sociale evolutie wordt in zekere mate beïnvloed door toekomstige ideeën en kennis. Deze toekomstige ideeën kunnen echter niet voorspeld worden. Moest dit wel het geval zijn dan zouden het tegenwoordige en geen toekomstige voorwaarden zijn zodat men geen theorie kan hebben hoe zulke ideeën de evolutie zullen beïnvloeden. Men kan dus niet weten welke de toekomstige stadia zullen zijn. Indien dit zo is dan is er geen enkele logische reden om te zeggen dat voorbije stadia deel uitmaken van een onvermijdelijke evolutie, omdat voorbije stadia voorspelbaar zijn met vroegere stadia.

Popper ziet maar één theorie mogelijk, nl. deze die zegt wat er zal gebeuren indien bepaalde voorwaarden vervuld zijn. Dit is de enige vorm van sociologische theorie die vlg. Popper logisch is, bv. indien de regeringsactiviteiten toenemen, zal de bureaucratische organisatie groeien (1).

2. Shmuel M. Eisenstadt meent dat men de oude evolutie-theorieën nog moeilijk kan handhaven (2). De samenleving ontwikkelt zich immers niet rechtlijnig van stadium tot stadium. En op de tweede plaats stelt men een groot tekort vast aan gedetailleerde onderzoek naar de oorzaken

(1) COHEN, P., *Modern social theory*, London, Heinemann, 1968, p. 211-214.

(2) EISENSTADT, S.N., "Sozialer Wandel, Differenzierung und Evolution", in ZAPF, W., Her., *Theorien des sozialen Wandels*. Köln-Berlin, Kiepenheuer + Witsch 1970, p. 75 + 91.

van de S.V. Men beperkt zich tot het vernoemen van de klassieke economische, technologische en geestelijke oorzaken van de S.V. of men spreekt over trends (evolutie naar een complexere samenleving) als over oorzaken.

De vraag die Eisenstadt opnieuw wil stellen is : In welke mate zijn veranderingen de uitbeelding van "ontwikkelingsstadia" ? In plaats van "specialisering" en "complexiteit" te gebruiken spreekt men nu van "differentiatie". In dit begrip wordt uitgedrukt hoe sociale functies en instituties zich aan bepaalde groepen en rollen vasthechten. Deze differentiatie impliceert dus een integratie. Maar hier staat men voor een drietal problemen.

1) Welke veranderingsprocessen verklaren de differentiatie ?; 2) Wat ligt er aan de basis van de institutionalisering, van gedifferentieerde systemen ? 3) Hoe kunnen gelijkaardige systemen zich in verschillende maatschappijen ontwikkelen ? Eisenstadt meent hierop nog geen afdoende antwoorden te kunnen geven op basis van het hedendaagse onderzoek. Enkele aanduidingen kan hij wel geven, rekening houdend met de definitie van de graad van differentiatie als "arbeidsverdeling".

De grotere differentiatie in een maatschappij als gevolg van veranderingen is niet zeker voorspelbaar alles hangt af van de vroegere structuur. Onderzoek wijst er immers op dat de differentiatiegraad niet wordt bepaald door S.V., maar dat S.V. wel de samenhang van groepen en integratieprincipes veranderden. Men kan zelfs niet voorspellen of een differentiatie van een systeem geïnstitutionaliseerd zal geraken.

Wanneer de differentiatie in een systeem toeneemt zijn er verschillende reacties mogelijk. Op de eerste plaats is het mogelijk dat er geen institutionele oplossing komt voor een toegenomen differentiatie in een systeem. Dit is b.v. het geval in staten die sterk gemoderniseerd zijn op economisch en politiek gebied maar die niet in staat zijn om nieuwe gezagsstructuren tot stand te brengen (bv. Kongo). Ten tweede is er regressie mogelijk, d.w.z. dat systemen van een lagere differentiatiegraad worden geïnstitutionaliseerd. Dit was o.a. het geval na het verval van het Romeinse Rijk toen feodale stamsystemen terug werden ingevoerd. Een derde mogelijkheid bestaat hierin dat de differentiatie op een bepaald

vlak verder gaat zonder nochtans in een stabiele structuur geïntegreerd te geraken. Dit gebeurde in de koloniale staten voor hun onafhankelijkheid. De veranderingen concentreerden zich immers vooral op de centrale politieke en economische instituties zonder nochtans op het lokale vlak talrijk toegepast te worden. Op de vierde plaats kan men structuren ontwikkelen die in sterke mate aangepast zijn aan de nieuwe differentiaties. Dit is in de moderne staten het geval waarin men voor verschillende differentiaties verschillende instituties voorziet. Ten vijfde kan men een relatief stabiel systeem opbouwen waarin er plaats is voor de belangrijkste instituties van de verschillende differentiatiegraden. In de nieuwe Afrikaanse en Aziatische staten ziet men dikwijls een sterk gedifferentieerd praktisch systeem, een modernisering, terwijl het economisch systeem hetzelfde blijft als vroeger.

Deze differentiatie is nochtans geen continu proces. Elke institutie ontwikkelt immers technieken om te ont-differentiëren, m.a.w. men zoekt naar een vereenvoudiging van het sociale systeem. Dit kan resulteren in een stagnatie en verzuiling. Een moderne staat is bv. op weg naar een snelle vooruitgang en wordt op een hoog ontwikkelingsniveau plots onderbroken. Dit zou het geval zijn met Japan bij de opkomst van het Militarisme en het fascisme in Duitsland en Italië. De institutionalisatie van deze bepaalde oplossingen betekent een "bevrozen", een stagnatie van een bepaalde ontwikkeling.

Ofschoon men maatschappijen heeft van een gelijk differentiatieniveau zijn er toch zeer verschillende instituties en integratie-mechanismen. Dit is op de 1e plaats gevolg van het feit dat maatschappijen eenzelfde differentiatieniveau bereiken op verschillende historische ogenblikken en in verschillende structuren. Staten beginnen een moderniseringsproces b.v. als stammenmaatschappij, als kastenmaatschappij, als agrarische maatschappij, enz. Ten 2e zijn er in veel ongedifferentieerde maatschappijen veel gedifferentieerde enclaven, vooral op economisch en cultureel gebied. Dit is bv. het geval in steden, bij religieuze of ethnische minderheden, enz. Deze enclaven leiden dikwijls tot innovatie. Ten derde verschillen de instituties van eenzelfde differentiatieniveau nog omwille van de dominante elite-groepen. E. Shils meent

dit fenomeen te kunnen waarnemen in vijf verschillende types van moderniserende staten, die in hun structuur sterk bepaald worden door de verschillende eliten. Eisenstadt besluit zijn analyse met te stellen dat :

1) elk s.v. proces niet noodzakelijk een verandering van het institutionele systeem impliceert; 2) elke systeemverandering, die de differentiatiegraad van de belangrijkste maatschappij gebieden veranderen niet noodzakelijk resulteert in een institutionalisatie van de nieuwe orde (regressie, stagnatie, enz. is mogelijk) en 3) de institutionalisatie van de structurele differentiatie niet de konkrete vormen van de instituties gelijk maakt; er zijn vele structuren en culturele oplossingen mogelijk. Langs de analyse van differentiatieprocessen en de betekenis van eliten meent Eisenstadt een verklaring van de S.V. te kunnen geven.

B. Het diffusionisme (1)

"Diffusie is het proces, gewoonlijk maar niet noodzakelijk gradueel, waardoor elementen of systemen van de cultuur worden verspreid". Dit spreidingsproces zou dan van de ene groep naar de andere worden verder gezet, zodat het cultuurelement over de hele aarde verspreid zou zijn. Diffusie vervult dus eveneens een conserverende functie naast een veranderingsfunctie, maar in de diffusie wordt geen nieuwe cultuur geschapen.

De diffusie-mechanismen zijn veelvuldig : migratie, kolonisatie, overwinning, missionering, handel, revolutie en geleidelijke infiltratie. Over de betekenis van deze processen is er heel wat gediscuteerd.

Anderzijds wordt deze diffusie tegengewerkt door gebrek aan communicatie, weerstand en verdringing. Weerstand is vooral daar krachtig, waar er diametraal t.g.o. elkaar staande culturen zijn, bv. Christendom en Islam. Verdringing heeft eerder betrekking op de resultaten van de diffusie dan op diffusie zelf.

Twee grote scholen zijn hier belangrijk : de Duits-Oostenrijkse en de Britse. De eerste ziet in de wereld zeven of acht "Kulturkreise", d.w.z. cultuurtypes of gehelen van cultureel materiaal die oorspronkelijk in

(1) KROEBER, A.L., "Diffusionism" in ETZIONI, A + ETZIONI, E., *op.cit.*, p. 142-146.

een bepaald deel van de wereld totaal onafhankelijk ontstaan zijn en dan als geheel zich verspreid hebben over de wereld. De cultuurhistorie moet trachten te vinden wanneer deze kultuurkringen zich vermengd hebben (Foy en Gräbner).

G. Elliot Smith, Perry en Rivers vestigden de Britse school. Zij menen dat de cultuur 3000 v. Chr. in Egypte is ontstaan en vandaar naar alle andere streken van de wereld is uitgedragen.

Beide strekkingen waren gekenmerkt door weinig systematisch empirisch onderzoek om dergelijke wereldomvattende vaststellingen te staven. Hun stellingen waren eerder a prioristische besluiten.

Er liggen verder aan het diffusionisme nog andere gebreken ten grondslag : men laat helemaal geen plaats voor de vindingrijkheid van de mens. Verandering kan daarenboven niet plaats grijpen langs diffusie wanneer de maatschappij die een nieuw cultuurelement ontvangt niet in staat is om het te gebruiken; en tenslotte kan het diffusionisme niet verklaren waarom in een bepaalde maatschappij een bepaald gedragspatroon ontstaat tenzij omdat deze maatschappij een zeker ontwikkelingsniveau heeft bereikt (1).

C. Het functionalisme (2)

De fundamentele begrippen van het structureel-functionalisme van T. Parsons werden vroeger in deze colleges beknopt uiteengezet (zie p. 33 e.v.). Nu beperken we ons tot de functionalistische interpretatie van de sociale verandering.

Een sociaal systeem doorloopt twee processen, hetzij een proces van structurele stabiliteit, hetzij een proces van structurele verandering. In een maatschappij zijn er verschillende systemen en subsystemen die elk één of meerdere functies vervullen. De contracten tussen deze systemen en subsystemen betekenen een mogelijkheid tot uitwisseling en be-

(1) COHEN, P., *op. cit.*, p. 209-210.

(2) APPELBAUM, R.P., *Theories of social change*. Chicago, Markham Publishing Company, 1970, p.67-73.

VERHOEVEN, J., *Sociale Verandering*, Leuven, Acco, 1973, p. 22-40.

invloeding. I.d.W. het gezin ondergaat invloed van o.m. het politieke systeem en van het godsdienstige systeem. Hierdoor kan de structurele stabiliteit van het gezin worden aangetast. Parsons meent echter dat de samenleving zo complex is dat de verschillende systemen elkaar op één of andere wijze in evenwicht met elkaar houden. Elk systeem en subsysteem heeft meer betekenis door zijn functie om een bepaalde stabiele structuur te handhaven dan om verandering te bewerken. Parsons ziet de systemen en subsystemen in een cybernetische hiërarchie naast elkaar bestaan.

Dit cybernetische model vertoont aan de ene kant "conditions" en de andere kant "controls". Voorwaarden hebben betrekking op het gegeven waarbinnen de verandering zich zal afspelen; zij hebben in hun meest extreme verschijningsvorm betrekking op de fysisch-organische omgeving. Controles beheersen de verandering; zij staan meer in betrekking met de culturele systemen. Bij het overgaan van voorwaarden naar controles komt men systemen tegen die achtereenvolgens de volgende functies vervullen : adaptatie, doelgericht handelen, integratie en patroon-behoud. Dit betekent dat het gedragsorganisme het dichtst bij de voorwaarden ligt en het cultureel systeem het dichtst bij de controle; het sociale en persoonlijkheidssysteem liggen daartussen. Instituten die de functie van patroon-behoud vervullen liggen het hoogst in de controle-hiërarchie. Fundamentele veranderingen in de samenleving kunnen dan ook maar voorkomen wanneer het waardepatroon verandert. Aangezien dit aan de top van de controle-hiërarchie ligt is hiervoor weinig kans. Veranderingen zullen gemakkelijker op het gedragsniveau zich afspelen. Parsons meent dat daarom de verandering in de economie, die een adaptieve functie vervult geen belangrijke gevolgen heeft gehad voor de verandering van het waardenpatroon in de V.S.A. Echte verandering (revolutie) vlg. Parsons moet plaats grijpen op het vlak van de waarden (dit is in tegenstelling met Marx). Er moet dus iets veranderen op het vlak van de controles.

In de opvatting van Parsons is verandering steeds een verandering 'in' de systemen, nooit een totale verandering van de systemen as such. Parsons komt zo nooit tot een verklaring van radicale veranderingen.

De samenleving wordt daardoor een weinig verrassend gebeuren. Alles is mooi geïrdend en gecontroleerd. Plotse verandering schijnen uitgesloten. Indien er dan toch oppervlakkige wijzigingen komen dan ligt het in de lijn van het bestaande.

D. De conflicttheorie (1)

K. Marx is één van de belangrijkste verdedigers van een conflicttheoretische benadering van de sociale verandering. Appelbaum meent de grondpostulaten van deze theorie op de volgende wijze te mogen weergeven :

1. In een kapitalistische samenleving is er een groeiende polarisatie zichtbaar tussen twee klassen : de "bourgeoisie" en het proletariaat.
2. Dit heeft voor gevolg dat de armen steeds armer worden en de rijken steeds meer rijkdom verzamelen.
3. Naarmate deze polarisatie toeneemt zullen de twee klassen meer homogeen worden en meer en meer de tussenliggende groepen opsorpen.
4. Op het einde van dit polarisatie-proces breekt de revolutie uit en uit deze strijd komt de vroeger verdrukte klasse als de overwinnende klasse te voorschijn. Hier ontstaat dan de klasseloze samenleving.

Deze polarisatie tussen de twee klassen groeit op basis van de verschillende opvatting over de machtsverdeling. Macht is immers een resultaat van het bezit van de productie-middelen. Hiervoor ontstaat er een strijd in de samenleving. In deze strijd om de productie-middelen ontstaat er klasse-bewustzijn : beide klassen voelen dat hun belangen tegengesteld zijn. Hieruit groeit een hoogst instabiele structuur : de klassestrijd ligt aan de basis van de sociale verandering. Deze verandering is dialectisch (Hegeliaans) opgebouwd : de overheersende klasse draagt in zich de kiemen van de vernietiging van zichzelf, in deze zin dat zij de klasse creëert die noodzakelijk is om de productie-middelen te hanteren. Maar eens deze overmacht gebroken is en de klasseloze samenleving tot stand gekomen zal de sociale ontwikkeling niet langer meer een politieke revolutie zijn.

(1) APPELBAUM, R.P., *op. cit.*, p. 92-93.

Deze Marxistische theorie van de sociale verandering heeft heel wat kritiek gekregen. Een eerste opmerking betreft de zwakke empirische basis. Veel landen zijn niet tot een polarisatie van twee klassen gekomen maar wel is er een reeks van verschillende categorieën met telkens verschillende belangen. Verder trekt men vast dat er een betere verdeling van het bezit - ofschoon verre van ideaal - gekomen is. Daarnaast heeft Marx niet de scheiding voorzien van bezit van kapitaal en het beheer van dit kapitaal. Hij heeft evenmin de groeiende sociale mobiliteit naar haar betekenis weten te waarderen. Dahrendorf meent dat het standpunt van Marx over de oplossing van het klasseconflict bij middel van geweld een zeer enge benadering impliceert. Naast de geweldpleging zijn er nog heel wat vormen van conflictuele relaties. Verder kan men zich nog afvragen of de één-dimensionele visie van de klasse (steunend op het bezit van productie-middelen) niet erg adequaat is. Denk in dit verband aan de klasse-idee van de machtselite zoals C.W. Mills deze in de U.S.A. gezien heeft. Evenmin heeft Marx veel aandacht gehad voor de groeiende bureaucratisering.

Marx beklemtoont verder uitsluitend de idee dat de samenleving conflicten creëert maar helemaal niet conflicten reduceert.

Een ander groot bezwaar is het gebruik van metafysische begrippen door Marx in zijn geschiedenisfilosofie. Hij stelt o.m. dat de kapitalistische samenleving de laatste klasse-maatschappij is van de geschiedenis en dat de communistische samenleving naar vrijheid leidt. Deze standpunten kunnen moeilijk met feiten weerlegd worden. Wij hebben immers niet een definitief zicht op de historische ontwikkeling.

Uit deze kritiek op de metafysische trekken van de Marxistische theorie heeft R. Dahrendorf zijn conflicttheorie afgeleid, die vroeger op p.116 e.v. reeds besproken werd.

Men mag nochtans niet uit het oog verliezen dat de theorie-opvatting van Marx meer kenmerken gemeenschappelijk heeft met de kritische school. Daarom ook een ander opstelling.

5. Planned social change (

Deze kennis van de sociale verandering en van de bestaande sociale structuren en cultuur werd stilaan uitgangspunt voor een bepaald beleid. Wetenschap werd op die wijze dienstig gemaakt voor het organiseren van het sociale leven. Deze opstelling wordt in algemene termen beschreven als "planned social change". Wat betekent dit begrip?

In 1958 definiëerden R. Lippitt, J. Watson en B. Westley : "the planned change that originates in a decision to make a deliberate effort to improve the system and to obtain the help of an outside agent in making this improvement" (2). Iets meer gespecificeerd wordt deze definitie door W.G. Bennis, K.D. Benne en R. Chin overgenomen : "a conscious, deliberate, and collaborative effort to improve the operations of a human system, whether it be self-system, social system, or cultural system, through the utilisation of scientific knowledge" (3). Warren G. Bennis formuleert het als 't volgt : "Planned change can be defined as a deliberate and collaborative process involving a change agent and client systems. These systems are brought together to solve a problem or, more generally, to plan and attain an improved state of functioning in the client system by utilizing and applying valid knowledge" (4).

Deze omschrijvingen van de P.C. vragen enkele verduidelijkingen. Het is op de 1e plaats een "wel overwogen en collaboratief proces". Dit veronderstelt : 1) een gezamenlijke inspanning waarbij de doelen samen bepaald worden door de C.A. (change agent) en de C.S. (client); 2) een geest van onderzoek (d.i. een vertrouwen in de bepalingen gebaseerd op gegevens die openbaar worden gemaakt); 3) een relatie die groeit uit

-
- (1) VERHOEVEN, V., *Sociale Verandering*, Leuven, Acco, 1973, 206 pp.
 - (2) LIPPITT, R., WATSON J., WESTLEY B., *The dynamics of planned change*. New York, Harcourt, Brace + World, 1958, p. 10.
 - (3) BENNIS, W.G., BENNE, K.D., R. CHIN, ed. *The planning of change*. London, Holt, Rinehart + Winston, 1969, p. 4.
 - (4) BENNIS, W.G., "A new role for the behavioral sciences : effecting organizational change", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 8. n°2, september 1963, p. 139 ev.

een wederzijdse interactie van de C.A. en het C.S.; 4) een vrijwillige relatie tussen C.A. en C.S. Die kan verbroken worden door gezamenlijk overleg; en 5) een machtsverdeling waarin C.S. en C.A. gelijke of bijna gelijke mogelijkheden hebben om elkaar te beïnvloeden.

Dit proces steunt verder nog op "valiede kennis". Dit betekent een kennis van "toegepaste sociale wetenschap" die 1) rekening houdt met het gedrag van personen die in een welbepaalde institutionele omgeving handelen; die op de tweede plaats rekening kan houden met de verschillende niveau's (Bennis noemt hier persoon, groep, rol en grote organisatie) in het proces van sociale verandering. Deze kennis moet op de derde plaats variabelen omvatten die de beleidsvoerder kan begrijpen, gebruiken en evalueren. 4) Ook moet deze kennis in specifieke situaties toelaten een selectie te maken van variabelen die het best geschikt zijn voor de planning van een sociale verandering in termen van zijn eigen waarden en ethica. 5) Deze kennis aanvaardt eveneens de premisse dat groepen en organisaties als eenheden even vatbaar zijn voor een empirische en analytische behandeling als het individu. Op de zesde plaats vertrekt deze kennis van de opvatting dat externe sociale veranderingsprocessen even goed realiseerbaar zijn als interpersoonlijke aspecten van het samenwerkingsproces. En tenslotte stelt Bennis dat een valiede kennis proposities bevat die vatbaar zijn voor empirische tests.

Hiermee werd het proces van P.C. op een ideale wijze getekend die in realiteit niet volledig te vinden is. Het is een opsomming van factoren die in een rationele P.C. aanwezig zou moeten zijn zonder nochtans overal aanwezig te zijn.

De taak van de socioloog houdt nu echter niet op bij het leveren van analyses die dienstig zijn voor de uitvoering van de geplande sociale verandering. Eenmaal een optie genomen is voor een bepaald veranderingsproces blijft de taak van de socioloog dezelfde. Het gaat immers in dit geval eveneens voor een bepaalde vorm van sociaal handelen dat structureel en cultureel bepaald is en bijgevolg veel nut kan halen uit een sociologische analyse.

